मिजाः ॥ ९८ ॥ शुक्लः कृष्णः कृष्णतरश्चतुर्थो जर्तिलास्तिलः । उत्तरोत्तरतः श्राद्धे पितॄणां तृप्तिकारकाः ॥ ९९ ॥ तुलस्यः सर्वदेवानां समञ्जर्यः शुभावहाः । पूर्वजानां यथा प्राप्ता सैकोद्दिष्टे विमञ्जरी ॥ १०० ॥ अगस्त्यं भृङ्गिराजं च तुलसी शतपत्रिका । तिलं च तिलपुष्पं च षडेते पितृवल्लभाः ॥ १०१ ॥ त्रिगुणं सूत्रमादद्यात्प्रतिपिण्डं नवोद्धतम् । सामगानां तु संलग्नं सर्वेषामेकतन्तुना ॥ १०२ ॥ धूपं(पो) गुग्गुलुना कार्यं(र्यो) दीपस्तैलघृतेन तु । तुलसीशतपत्राभ्यां पूजनं पितृवल्लभम् ॥ १०३ ॥ चम्पको दमनः कुन्दकलम(र)वीरोऽथ केतकी। जातिदर्शनमात्रेण निराशा यान्ति पूर्वजाः ॥ १०४ ॥ अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च । प्रादेशमात्रं सर्वत्र पवित्रं सर्वकर्मसु ॥ १०५ ॥ वासश्चतुर्विधं प्रोक्तं त्वक्सूत्रं कृमिरोमजम् । उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठं प्रक्षाल्यं श्राद्धकर्मणि ॥ १०६ ॥ धौतं सप्ताष्टहस्तैः स्यादुत्तरीयं तदर्धकम् । वाससी सर्वदाचा(धा)र्यै दग्धरूच्या(क्षा)र्द्रवर्जिते ॥ १०७ ॥ त्यजेत्पर्युषितं पुष्पं त्यजेत्पर्युषितं जलम् । न त्यजेज्जाह्नवीतोयं तुलसीदलपङ्कजम् ॥१०८॥ गोमयेनोपलिप्ता भूः पवित्रा सर्वकर्मसु । गोमूत्रेणोक्षिता तीर्थे विष्णुपादाम्बुसेविता ॥१०९॥पात्राण्यर्घ्याणि ख(खा)ड्गानि हेमरूप्यमृदामपि । उ(औ)दुम्बराणि प(पा)र्णानि देवत्वे(कृ)त्योद्भवानि च ॥ ११० ॥ हेमरूप्यमये पात्रे पिण्डत्रयं विनिक्षिपेत् शैल्वे कांस्ये खाड्गपात्रे न च मृन्मयकाष्ठजे ॥ १११ ॥ पाकपात्राणि शैल्वानि सर्वधातुमयानि वा । सर्वेभ्यो मृन्मयं श्रेष्ठमग्निपूतजलाप्लुतम् ॥ ११२ ॥ लोहपात्रेषु यत्पक्वं तदन्नं काकमांसवत् । भुक्त्वा चान्द्रायणं कुर्याच्छ्राद्धे नान्येषु कर्मसु॥११३॥ ताम्रपात्रे न गोक्षीरं पचेदन्नं न लोहजे । क्रमेण घृततैलाक्ते ताम्रलोहे न दुष्यतः ॥११४॥ रौप्यहैमानि पात्राणि नव्यसौराष्ट्रजानि वा । पत्रावल्यः पवित्राः स्युर्विप्राणां श्राद्धभोजने ॥ ११५ ॥ कांस्यखर्परशुक्राश्मृत्काष्ठफललोहजैः । नाऽऽचामेद्वैकृतैः पात्रैः श्राद्धे वै चर्मवारिणा ॥ ११६ ॥ औदुम्बरेण पात्रेण कुर्यादाचमनक्रियाम् । तारताम्रसुवर्णाशैर्मिश्रधातुसमुद्भवैः ॥ ११७ ॥ कांस्यपात्राच्च्युतं वारि स्नाने च देवतार्चने । श्वानमूत्रसमं तोयं पुनः स्नानेन शुध्यति ॥ ११८ ॥ नीवारा माषमुद्गाश्च गोधूमाः शालयस्तथा । यवाश्च चणकाश्चैव श्राद्धे भक्ष्यास्तथा तिलाः ॥ ११९ ॥ कदलीकन्दफलकं धात्री बिल्वी च तूलकाः । कारकद्रोणपुष्पी च तण्डुली चक्रवर्तिका ॥ १२० ॥ उपोदकी चर्मफलं कोशातक्याः फलं शमी । जीवन्ती तुण्डिकाऽम्लीका कालशाकस्तथाऽऽर्द्रकम् ॥ १२१ ॥ उर्वारुक्षीरिणीपीलुद्राक्षाम्रकदलीफलम् । बीजपूरं कलिम्बुनि चर्भदं जांनि चिर्भटम् (?) ॥ १२२ ॥ कर्कोटकं कारवेल्लं सूरणं मृष्टपिण्डिकाः । कोटिभण्टं तत्रिविधं निशाचिह्ली च वासुकः(?)॥१२३॥

१ क. "श्वकूष्माण्डे" । २ क. जाति वि" ।

मरीचं हिङ्गु तैलानि सद्द्रव्याण्यविदाहि च । श्राद्धेष्वेतानि मुख्यानि तथा लवणजीरकैः ॥ १२४ ॥ गवां क्षीरं दधि घृतं क्षौद्रमिक्षुरसं तथा । शर्करा गुडमत्स्यण्डी तथा मृष्टफलानि च ॥ १२५ ॥ श्यामाकान्कोद्रवान्कङ्गून्कलञ्जान्राजमाषकान् । निष्पावकान्कदम्बानि वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि ॥ १२६ ॥ कलिङ्गं चैव वृन्ताकं कूष्माण्डं रक्तनीलकम् । हस्तीमुण्डफलं वर्ज्यमलाबु च तुषान्नकम् ॥ १२७ ॥ करीरजं कुमारीजं सार्षपं राजिकोद्भवम् । वर्जयेत्पितृकार्येषु वल्लकौसुम्भपर्पटौ ॥ १२८ ॥ क्षीरं दधि घृतं तक्रमविच्छागसमुद्भवम् । माहिषं च दधि क्षीरं श्राद्धे वर्ज्यं प्रयत्नतः ॥ १२९ ॥ माहिषं मृतवत्सागोः सूतिकागोश्च वर्जयेत् (?) ॥ १३० ॥ मिश्रितं धेनुपयसा सापत्यमहिषीपयः । मेध्यमभ्युक्षितं गा(ग्रा)ह्यं तद्वाजन्या सर्वकर्मसु ॥१३१॥ क्षैरं कठिनपक्वं स्यात्स्वाद्यरसं स्याद्विलेपकम् । पीशी(रं)द्रवरूपं तत्क्षीरे यत्रिविधा मता (?) ॥ १३२ ॥ पितृमानववेवानां षाशीरक्षीरपायसैः(?)। जायते परमा तृप्तिः समध्वाज्यैः सशर्करैः ॥ १३३ ॥ पायसं शूद्रतो ग्राह्यं यद्यम्बुरहितं भवेत् । नव्यमृत्पात्रपक्वं चेत्पित्रर्थेऽपि न दुष्यति ॥ १३४ ॥ पायसं सक्तवो धानास्तिलपिष्टं तथौषधम् । साम्बून्येतानि गृह्णीयादपि शूद्रान्न दुष्यति ॥१३५॥ क्रीतं विप्रघृतं नीत्वा यदि विप्रांश्च भोजयेत् । दाता भोक्ता च विक्रेता पूर्वजाश्च पतन्ति ते ॥१३६॥ लावण्य(क्य)तित्तिरिशकुन्तकपिञ्जलानां भारण्डसारसमसू(यू)र[क]वी(की)रकाण(णाम्) । धूम्यारकारिकुटरीदहनाटभारद्वा[जा]ख्यलाटशि(कुर?)रीकिकिदीविकानाम् ॥१३७॥ सारङ्गशम्बरवराहककृष्णसार * शशसानि(शाशानि)दुर्लभतमानि सदा पितृणाम् ॥ १३८ ॥ खड्गमांसैर्यदा पिण्डान्कुर्याद्वा भोजयेद्द्विजान् । तदा भवति पूर्वेषां तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ १३९ ॥ खड्गास्थि यदि विद्येत श्राद्धकाले समीपगम् । गयाश्राद्धेन सा तृप्तिः पितृणां सा भवेत्तदा ॥ १४० ॥ कथयन्तीति पितरः कुले कश्चिद्भविष्यति । यः खड्गमांसपिण्डांश्च कुर्याद्वा पितृभोजनम् ॥ ४१ ॥ कूर्चल्लो विलमण्डश्च गोधा कक्रुपजाहकः(?) । पञ्च पञ्चनखा ह्येते दुर्लभाः श्राद्धकर्मणि ॥ १४२ ॥ व्याधेभ्यो मेध्यमांसानि ग्राह्याणि द्रव्यपर्ययैः । पित्रर्थं स्वगृहे हिंसन्खादन्मांसं न पापभाक् ॥ १४३ ॥ विना श्राद्धं विना यज्ञं मधुपर्कविधिं विना । पापी स्यात्स्वार्थतः कुर्वञ्जीवघातं बलिं विना ॥ १४४ ॥ न जीवेन विना तृप्तिर्जीवस्यापि हि सर्वदा । अतः ससर्ज भगवाञ्जीवो जीवेन हिंस्यते ॥ १४५ ॥ प्रवृत्तिर्वै(र्वि व)चनात्कुर्वन्निवृत्तिर(म)पि कर्मणाम् । एवं व्यवहरेन्नित्यं गृहस्थोऽपि हि मुच्यते॥१४६॥

* एतदनन्तरं सकलादर्शपुस्तकेषु 'रक्षाह्यकङ्का' इत्यधिकान्यक्षराणि ।

१ क. 'ररका' ।

न प्रवृत्तेः पुण्यहानिस्तन्निवृत्तेर्महत्फलम् । तदा दातव्यं धर्मज्ञैर्धर्मकारुण्यसंश्रयः (यैः) ॥ १४७ ॥ कारुण्यं प्राणिषु प्रायः कर्तव्यं पुण्यहेतवे । अहिंसा परमो धर्मस्तस्मादात्मवदाचरेत् ॥ १४८ ॥ यज्ञेषु पशुहिंसायां सावर्णिव्यवसायवत् । फलं सहस्रगुणितं हिंस्यो राजा भवेदनु ॥ १४९ ॥ कारुण्यात्सर्वभूतेषु आत्मवतः सतः सतः । उक्तकर्मसु सर्वत्र तदा मांसनिषेधनम् ॥ १५० ॥ मद्यमप्यानृ(प्यमृ)तं श्राद्धे कलौ तत्तु विवर्जयेत् । मांसान्यपि हि सर्वाणि युगधर्मक्रमाद्भवेत् ॥ १५१ ॥ अतो माखा(षा)न्नमेवैतन्मांसार्थे ब्रह्मणा कृतम् । पितरस्तेन तृप्यन्ति श्राद्धं कुर्व(र्या)च्च तद्विना ॥ १५२ ॥ यथा बलिष्ठं मांसत्वान्माखा(षा)न्नमपि तत्समम् । सौगन्धिकं च स्वादिष्ठं मधुरं द्रव्यभेदतः ॥ १५३ ॥ भक्ष्यं भक्ष्यविधौ यत्तु गर्हितं तद्विवर्जयेत् । अभक्ष्यमपि भक्ष्यं स्याद्देशधर्मेण वै मुने ॥ १५४ ॥ अथ(र्थ)शब्दस्तु रवि भागे जघ्यान्ते राजवर्जिते(?) । वाजं देयं प्रयत्नेन कथि(अर्थि)भ्यो वज्रमिश्रितम्॥१५५॥ त्रिमुहूर्तस्तु प्रातः स्यात्तावानेव तु संगवः । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्णस्तथैव च ॥ १५६ ॥ सायं तु त्रिमुहूर्तः स्यात्पञ्चधा काल उच्यते । अतोऽपराह्णः पूर्वेषां भोज्यकाल उदाहृतः ॥ १५७ ॥ आरम्भं कुतपं(पे) कुर्याद्रौहिणं तु न लङ्घयेत् । एतत्पञ्चमुहूर्तान्तः श्राद्धकाल उदाहृतः ॥ १५८ ॥ मुहूर्तास्तत्र विज्ञेया दश पञ्च च सर्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः ॥ १५९ ॥ विवृद्धा यत्र पुरतः कुतपस्पर्शिनी तिथिः । श्राद्धे सांवत्सराङ्के च निर्णयोऽयं कृतः सदा ॥१६०॥ आषाढ्याः पञ्चमे पक्षे यान्यहानि तु षोडश । ऋतुभिस्तानि तुल्यानि तेषु दत्तं महाफलम् ॥ १६१ ॥ चतुर्दश्यां समारम्भः पौर्णमासादि पार्वणः । प्रातरन्तमजस्रं स्यादस्यान्तः पार्वणो विधिः ॥ १६२ ॥ आसान्मुहूर्तादारभ्य कुर्यान्मासार्धयामतः । श्राद्धं महालयं नाम तत्तु तीर्थवदाचरेत् ॥ १६३ ॥ पक्षेऽपरे च भरणी महती सा प्रकीर्तिता । तस्यां श्राद्धं प्रकुर्वीत गयाश्राद्धसमं फलम् ॥ १६४ ॥ नन्दायां भार्गवदिने मघा(घा)सु च युगादिषु । पिण्डपातं प्रकुर्वीत ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति ॥ १६५ ॥ पौर्णमास्यादिसंयोगे योऽधिकुर्यान्महालयम् । पिण्डदाननिषिद्धेऽपि न निषिद्धं कदाचन ॥ १६६ ॥ महालये त्रयोदश्यां भवेद्यादि पितुर्दिनम् । पिण्डदानं विप्रभोज्यं श्राद्धं तत्स्याद्गयासमम् ॥ १६७ ॥ पक्षश्राद्धं वा पञ्चमीप्रभृती(ति) स्यान्महालये । पितुः पितामहस्याप्य(पि?) प्रपितामहमृद्दिने ॥ १६८ ॥ कालो ह्यनन्तरूपस्तु कालो वै परमेश्वरः । तस्मात्काले प्रसक्तेन कर्तव्यं कर्म निश्चितम् ॥ १६९ ॥ गर्भस्थोऽपि [च] दौहित्रो अश्वयुक्प्रतिपद्दिने । कुर्यान्मातामहश्राद्धं पितरौ यदि जीवतः ॥१७०॥ आश्वप्रतिपदि श्राद्धं नान्दीश्राद्धवदिष्यते(?) । नास्त्यंसपाकशुद्धिः(?) स्यादा मध्याह्नाद्विशिष्यते ॥ १७१ ॥ सूतकादिनिमित्तेन द्रव्याभावादिभेदतः । स्थितं महालयं कुर्याद्यावद्वृश्चिकदर्शनम् ॥ १७२ ॥ कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति वै गुह(गृह)ं । तिष्ठन्त्याकाङ्क्षिणस्तावद्यावद्वृश्चिकदर्शनम् ॥ १७३ ॥ कन्दमूलफलै-

र्वाऽपि कर्तव्यं पितृतर्पणम् । अन्यथा दारुणं शापं दत्त्वा यान्ति बुभुक्षिताः ॥१७४॥
एकोद्दिष्टं तु मध्याह्ने दिवसस्य विधीयते । आद्ये मुहूर्ते वा(या)मस्य पिण्डदानं च भोजनम् ॥ १७५ ॥ पितृक्षयाहे संप्राप्ते यदि कश्चिन्महालयः । तदा क्षयाहः कर्तव्योऽपरेऽहनि महालयम्(यः) ॥ १७६ ॥ पूर्वाह्णे कानि(मि)कं श्राद्धं कुर्यान्नान्दीमुखं तथा । माध्याह्निकं यदा कुर्यान्नित्यश्राद्धं तदा भवेत् ॥ १७७॥ द्वौ दे(दै)वे च त्रयः पित्र्य एकैकमुभयत्र वा । मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ॥ १७८ ॥ इष्टिश्राद्धे क्रतुदक्षौ काम्ये च ध्वनिरो(धुरिलो)चनौ । पुरूरवार्द्रवसंज्ञौ [तु] पार्वणे समुदाहृतौ ॥ १७९ ॥ सापिण्डे कालकामा(मौ)तौ वृद्धौ सत्यवसू स्मृतौ । यज्ञे च बहवः सन्ति श्राद्धे श्राद्धे पृथक्पृथक् ॥ १८० ॥ पितरश्च पितामहास्तथा च प्रपितामहाः । एवं पार्वणसंज्ञा च तथा मातामहेष्वपि ॥ १८१ ॥ एषां पत्न्यः क्रमाद्ब्राह्मास्तिस्रस्तिस्रश्च पार्वणे । उक्तानि चत्वार्येतानि पार्वणानि न पञ्चमम् ॥ १८२ ॥ वृद्धौ द्वादशदैवत्याश्च चैवान्वष्टकासु च (?) । षड्दर्शे त्रीणि यज्ञे च एक एव क्षयेऽहनि ॥१८३॥ पार्वणं च क्षयाहे स्याद्वृद्धौ स्यान्नवदैवतम् । दर्शे षड्दैवतं श्राद्धं काम्ये त्रैपौरुषं भवेत् ॥ १८४ ॥ वसुरुद्रादित्या अमी इज्यन्ते सहमेलने । चतुर्थस्यानिवृत्तिः स्यादाद्यमेतो भवेदिति ॥ १८५ ॥ श्राद्धं स्त्रीपुंसयोः कार्यमेकोद्दिष्टमसंततेः । अतः संततिमन्तोऽमी इज्यन्ते बहुभिः सह ॥ १८६ ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं पूर्वजाः सन्ति ये कुले । तृप्ता भवन्ति ते सर्वे पुत्रहस्तेन नान्यथा ॥ १८७ ॥ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च । येन केनाप्युपायेन पुत्रमुत्पादयेत्सुधीः ॥ १८८ ॥ सैकोद्दिष्टं दैवहीनं यतः पुत्रो न विद्यते । आयान्ति पुत्रिणः पूर्वे देवर्षिपितृवेष्टिताः ॥ १८९ ॥ दर्शे द्वे पार्वणे कार्ये मातुर्मातामहस्य च । क्षयाहे च पितुर्मातुः पार्णवं पार्वणं कृतम् ॥ १९० ॥ अम्बष्टकासु नवभिः पिण्डैः श्राद्धमुदाहृतम् । पित्रादौ मातृमध्यस्थं ततो मातामहान्तिकम् ॥ १९१ ॥ अन्वष्टक्ये पितृभ्यश्च ततस्त्रीभ्यश्च दैवतम् । ताभ्यस्त्वदैवतं वृद्धौ तेभ्यश्चापि सदैवतः (?) ॥ १९२ ॥ मातरः प्रथमं पूज्याः पितरश्च ततः परम् । मातामहश्च तदनु वृद्धिश्राद्धे त्वयं क्रमः ॥ १९३ ॥ पार्वणानि मयोक्तानि विपरीतानि तानि ते । अथर्वणांस्तर्पयन्ति तद्वेदोक्तमतं यथा ॥ १९४ ॥ अतिथिं श्राद्धरक्षार्थमते( न्ते ) विष्णुस्वरूपिणम् । निवेशये वि( द्वि )ष्णुसमं ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ १९५ ॥ कव्यवाहादयो येऽमी विद्यन्ते ये च पूर्वजाः । सर्वेषामेव वर्णानां श्राद्धे तृप्यन्ति देवताः ॥ १९६ ॥ साक्षाद्विष्णुर्धर्मराजः श्राद्धदेवश्च कथ्यते । विश्वे देवाः पितृतिथिः सर्वं विष्णुरिति स्मृतम् ॥ १९७ ॥ पूर्वजास्तुष्टिमायान्ति दाता भोक्ता न संशयः ॥१९८॥

इति प्रजापतिस्मृतिः समाप्ता ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# बृहद्यमस्मृतिः ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः ।)

अथातो यमधर्मस्य प्रायश्चित्तं व्याख्यास्यामः । चतुर्णामपि वर्णानां प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ १ ॥ ब्राह्मणस्तु शुना दष्टो जम्बूकेन वृकेण वा । उदिते ग्रहनक्षत्रे दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥ २ ॥ जलाग्निबन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानाशकच्युताः । विषप्रपतन[२]गात्राश्च शस्त्राघातहताश्च ये ॥ ३ ॥ नवैते प्रत्यवसिताः सर्वधर्मबहिष्कृताः । चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन च ॥ ४ ॥ उभयावसिताः पापा ये श्[३]यामशबलाच्युताः । इन्दुद्वयेन शुध्यन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ५ ॥ गोब्राह्मणहतं दग्धं मृ[४]तमुद्बन्धनेन तु । पा[५]शं छित्त्वा ततस्तस्य तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत् ॥ ६ ॥ कृमिभिर्व्रणसंयुक्तं मक्षिकैश्चोपघातितम् । कृच्छ्रार्धं संप्रकुर्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥ ७ ॥ चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा भूमिगतं जलम् । गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ ८ ॥ चाण्डालघटभाण्डस्थं यस्तोयं पि[६]बति द्विजः । तत्क्षणात्क्षिपते यस्तु प्राजापत्येन शुध्यति ॥ ९ ॥ यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्यति । प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सांतपनादिकम् ॥ १० ॥ चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु क्षत्रियः । तदर्धं तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ ११ ॥ चाण्डालान्नं भक्षयित्वा तद्वत्सलिलमेव च । मासं कृच्छ्रं चरेद्विप्रश्चान्द्रायणमथापि वा ॥ १२ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम् ॥ १३ ॥ चाण्डालमूर्तिका ये च ये च संकीर्णयोनयः । तेषां दत्त्वा च भुक्त्वा च तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ १४ ॥ चाण्डालिकासु नारीषु द्विजो मैथुनकारकः । कृत्वाऽघमर्षणं पक्षं शुध्यते च पयोव्रतात् ॥ १५ ॥

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे[१] प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ द्वितीयोऽध्यायः ।)

नटीं [ टीं ] शै[७]लूषिकां चैव रजकीं वेणुजीविनीम् । गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मोपजीविनीम् ॥ १ ॥ कापालिकान्नभोक्तॄणां [८]तन्नयागामिनां तथा । अज्ञानात्कृच्छ्रमुद्दिष्टं ज्ञात्वा चैव व्रतद्वयम् ॥ २ ॥

१ क. ग. °नां धर्मशास्त्रे प्र° । २ ख. °पतनप्राप्ताः श° । ३ ख. ये श्यामशबलच्यु° । ४ क. ग. मृतं तद्व° । ५ क. ग. पापं छि° । ६ ख. ग. पिबते । ७ ख. °यः । नारीं शैलूषिकीं चै° । ८ ख. तन्नारीगा° ।

सुरायाः संप्रपानेन गोमांसभक्षणे कृते। तप्तकृच्छ्रं चरेद्विप्रो मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥ ३ ॥ * गोक्षत्रियं तथा वैश्यं शूद्रं चाप्यनुलोमजम्। ज्ञात्वा विशेषेण ततश्चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ४ ॥ कुक्कुटाण्डकमात्रं तु ग्रासं च परिकल्पयेत्। अन्यथाभावदोषेण नवमेऽति च शुध्यति ॥ ५ ॥ एकैकं वर्धयेद्ग्रासं शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत्। अमायां तु न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥ ६ ॥ प्रायश्चित्तमुपक्रम्य कर्ता यदि विपद्यते। पूतस्तदहरेद्वाऽ( वा )पि इह लोके परत्र च ॥ ७ ॥ यावदेकः पृथग्भाव्यः प्रायश्चित्तं न सेवते। अप्रशस्ता न ते स्पृश्यास्ते सर्वेऽपि विगर्हिताः ॥ ८ ॥ अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्या असंपङ्क्त्या विवाहिकाः। पूयन्ते तु व्रते चीर्णे सर्वे ते रिक्थभागिनः ॥ ९ ॥

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

( अथ तृतीयोऽध्यायः। )

ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात्परस्य च। प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वाऽन्योऽपि बान्धवः ॥ १ ॥ अतो बालतरस्यापि नापराधो न पातकम्। राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २ ॥ अशीत्यधिकवर्षाणि बालो वाऽप्यूनषोडशः। प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ॥ ३ ॥ पितृव्यभ्रातृभार्यां च भगिनीं मातुरेव च। श्वश्रूं पितृष्वसारं च तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ४ ॥ × राज्ञीमाचार्यशिष्यां वा उपाध्यायस्य योषितः। एता गत्वा स्त्रियो मोहात्षण्मासं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ५ ॥ द्वौ मासौ भक्ष्यभोज्यं च द्वौ मासौ यावकेन तु। द्वौ मासौ पञ्चगव्येन षण्मासं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ६ ॥ मातरं गुरुपत्नीं च स्वसारं दुहितां तथा। गत्वा तु प्रविशेदग्निं नान्या शुद्धिर्विधीयते ॥ ७ ॥ अस्तं गते यदा सूर्ये चाण्डालं मृतुमत्स्त्रियः। संस्पृशेत्तु यदा कश्चित्प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ८ ॥ जातरूप्यं सुवर्णं तु दिवाऽऽहृतं च यज्जलम्। तेन स्नात्वा च पीत्वा च गामालभ्य विशुध्यति ॥ ९ ॥

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. पुस्तके—"यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः"। इति।

× न विद्यतेऽयं श्लोकः ख. ग. पुस्तकयोः।

१ क. °राया मद्यपा°। ख. °रान्यमद्यपा°। २ क. ग. °प्रो मुञ्जी°। ३ क. ग. °मावस्यां न। ४ क. °तान्यवस्थायां क°। ५ ख. °देकोऽपृथग्भव्यः प्रा°। ग. °देकपृथग्भागः प्रायश्चित्तेन सेव्यते। अ°। ६ क. °स्तास्तथा तस्य तेषां चैवेह ग°। ७ क. ख. °ज्याश्च प्र°। ८ ख. °पच्या विवाहिनः। पू°। ९ क. ग. तु श्रुते चीर्णे सर्वे नरकभा°। १० ख. °त्स्वजकस्त्रियः।

दासनापितगोपालकुलमित्रार्धसीरिणः। एते शूद्रास्तु भोज्यान्ना यश्चाऽऽत्मानं निवेदयेत् ॥ १० ॥ असच्छूद्रेषु अन्नाद्यं ये भुञ्जन्त्यबुधा द्विजाः। मासमेकं तथा मासं चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ ११ ॥ यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः। तैद्भक्षणे जपेन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ १२ ॥ वृषलीं यस्तु गृह्णाति ब्राह्मणो मदमोहितः। सदा सूतकिता तस्य ब्रह्महत्या दिने दिने ॥ १३ ॥ वृषलीगमनं चैव मासमेकं निरन्तरम्। इह जन्मनि शूद्रत्वं पुनः श्वानो भविष्यति ॥ १४ ॥ वृषलीफेनपीतस्य निःश्वासोपगतस्य च। तस्यां चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ १५ ॥ अग्रे माहिषकं दृष्ट्वा मध्ये च वृषलीपतिम्। अन्ते वार्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः॥१६॥ महिषीत्युच्यते भार्या सा चैव व्यभिचारिणी। तान्दोषान्क्षमते यस्तु स वै माहिषकः स्मृतः ॥ १७ ॥ पितुर्गेहे तु या कन्या पश्यत्यसंस्कृता रजः। भ्रूणहत्या पितुस्तस्य(स्याः) कन्या सा वृषली स्मृता ॥ १८ ॥ यस्तां विवाहयेत्कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः। असंभाष्यो ह्यपाङ्क्तेयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥ १९ ॥ प्राप्ते द्वादशमे वर्षे कन्यां यो न प्रयच्छति। मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिबति शोणितम् ॥ २० ॥ अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी। दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ २१ ॥ माता चैव पिता चैव ज्येष्ठभ्राता तथैव च। त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ २२ ॥ समर्घं धनमुत्सृज्य मह(हा)र्घं यः प्रयच्छति। स वै वार्धुषिको ज्ञेयो ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ २३ ॥ शुक्रक्षयकरा वन्ध्या त्याज्येति परिकीर्तिता। तस्यास्तु यो भवेद्भर्ता तं तु विद्यादजाविकम् ॥ २४ ॥ दूराच्छ्रान्तं भयग्रस्तं ब्राह्मणं गृहमागतम्। अनर्चयित्वा यो भुङ्क्ते तत्क्षणेऽसौ विधी(ही)यते ॥ २५ ॥ अजाविको माहिषश्च तथा च वृषलीपतिः। तृणाग्रेणापि संस्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ॥ २६ ॥ यावदुष्णं भवेदन्नं यावद्भुञ्जन्ति वाग्यताः। पितरस्तावदश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ २७ ॥ हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो यान्त्यतर्पिताः। पितृभिस्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥ २८ ॥ यावतो ग्रसते ग्रासान्हव्यकव्येष्वमन्त्रितः। तावतो ग्रसते प्रेत्य दीप्तान्ग्रासानयोमयान् ॥ २९ ॥ आसनेष्वासनं दद्यान्न तु हस्ते कदाचन। हस्तेष्वासनदाने च निराशाः पितरो गताः ॥३०॥ आसने पादमारूढो वस्त्रस्यार्धमधः कृतम्। मुखेन धमितं भुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३१ ॥ अङ्गुल्यां यः पवित्राणि कृत्वा गन्धान्समर्च(र्प)येत्। पितॄणां नोपतिष्ठेत राक्षसैर्विप्रलुप्यति ॥ ३२ ॥ = हसन्ग्रासं च यो भुङ्क्ते सशब्दं सेङ्गितं तथा। लेहितं वर्तितं चैव षडेते पङ्क्तिदूषकाः ॥ ३३ ॥

= एतद्वचनस्थानेऽयं पाठः क. ग. पुस्तकयोः—" ग्रासाद्ग्रासं च यो भुङ्क्ते सशब्दो लिङ्गितो तथा लेहितं वर्जनं शब्दे तेषां पङ्क्तिश्च दूषिता "॥ इति।

१ क. ग. °र्धशीरि°। २ ख. तल्लक्षेण ज°। ३ ग. °नफ्तनासिःश्वा°। ४ ख. °प्रद्यत°। ५ क. ख. न्ध्या त्यजेति। ६ क. ग. °राक्रान्तं पदम्°। ७ क. °र्धकृतः शिरः। मु°। ग. °र्धवृतः शिरः। मु°।

श्वित्री कुष्ठी तथा शूली कुनखी श्यावदन्तकः । रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनो मत्सरी तथा ॥ ३४ ॥ दुर्भगो हि तथा षण्ढः पाखण्डी वेदनिन्दकः । हैतुकः शूद्रयाजी च अयाज्यानां च याजकः ॥ ३५ ॥ नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धो याचको विषयात्मकः । श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥ ३६ ॥ एते श्राद्धे च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः । तथा देवलकश्चैव भृतको वेदविक्रयी ॥ ३७ ॥ एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एवमेव यमोऽब्रवीत् । निराशाः पितरस्तस्य भवन्ति ऋणभागिनः ॥ ३८ ॥ अथ चेन्मत्र( न्त्र )विद्युक्तो वैष्णवो ज्ञानवान्हि सः । हव्यकव्ये नियोक्तव्य इति प्राह स्वयं यमः ॥ ३९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्राद्धे यज्ञे च कर्मणि । अदूष्यं चैव विप्रेन्द्रं योजनीयं(येत्तु) प्रयत्नतः ॥ ४० ॥ तथैव मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः । वर्जितं च यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥ ४१ ॥ निर्मत्सरः सदाचारः श्रोत्रियो ब्रह्मविद्युवा । विद्याविनयसंपन्नः पात्रभूतो द्विजोत्तमः ॥ ४२ ॥ वेदान्तविज्ज्येष्ठसामा अलुब्धो वेदतत्परः । योजनीयः प्रयत्नेन दैवे पित्र्ये च कर्मणि । यदत्तं च हुतं तस्मै ह्यनन्तं नात्र संशयः ॥ ४३ ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः । उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥४४॥ उच्छिष्टभाजनं येन विप्रेण चाप्रवर्जितम् । स्पृष्टं तेन प्रमादाच्च प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४५ ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन हि । दशरुद्रीं जपेत्पश्चाद्गायत्र्या शोधनं परम् ॥ ४६ ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः क्षत्रियो वैश्य एव च । प्रमादोच्छिष्टसंस्पृष्टः शूद्रेण तु यदा द्विजः ॥ ४७ ॥ उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति । श्वानकुक्कुटमार्जाराः काको वा स्पृशते यदि ॥ ४८ ॥ उच्छिष्टं तं द्विजं यस्तु अहोरात्रेण शुध्यति । पञ्चगव्येन शुद्धिः स्यादित्याह भगवान्यमः ॥ ४९ ॥ रजस्वलां स्पृशेद्यस्तु त्रिरात्रं तत्र कारयेत् । उपोष्य द्विजसंस्कारं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ५० ॥ उदक्यादृष्टिपातेन श्रुतशब्देन चैव हि । स्नानं देवार्चनं दानं हवनं च प्रणश्यति ॥ ५१ ॥ रक्तवस्त्रस्य विक्रेता लाक्षारजकमे(ए)व च । वेणुजीवनकैवर्ततक्षचर्मोपजीविनः ॥ ५२ ॥ एतेषां स्पर्शनात्पापं तथा चैव तु मोहितः । प्रतिग्रहाच्च विप्रो वै नरकं प्रति गच्छति ॥ ५३ ॥ उदक्याः स्पर्शने चैव ब्राह्मणो वै प्रमादतः । षड्रात्रोपोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ५४ ॥ सूतके वर्तमानेऽपि दासवर्गस्य का क्रिया । स्वामितुल्यं भवेत्तस्य सूतकं तु प्रशस्यते ॥ ५५ ॥ × यत्र कारयते तत्रान्यं प्रत्यब्रवीद्यमः । विवाहोत्सवयज्ञेषु कार्ये चैवमुपस्थिते ॥ ५६ ॥ रजः

× एतदर्धस्थानेऽयं पाठः क. पुस्तके—" यत्र कारयेत्तत्रान्यत्रेत्यब्रवीन्मम " इति । एतदर्धस्थानेऽयं—पाठो ग. पुस्तके—" यथा तु कारयेत्तत्र निरोधं प्रब्रवीमि तत् " इति ।

१ क. ग. चेत्पात्र° । २ क. ग. °षकैः । व° । ३ क. ग. °द्रं ज° । ४ ख. °ति । श्वेतकु° । ५ ख. °ष्टं यं द्विजं सोऽपि अ° । ६ क. ग. °ऋषिचितारं ला° । ७ क. ग. °स्य वा कि° ।

पश्यति या नारी तस्य कालस्य का क्रिया। विपुले च जले स्नात्वा शुक्लवासास्त्वलंकृता ॥ ५७ ॥ आपोहिष्ठेत्यृगभिषिक्ताऽऽयं गौरिति वा ऋचः (चा)। पूजान्ते होमयेत्पश्चाद्घृताहुत्या शताष्टकम् ॥ ५८ ॥ गायत्र्या व्याहृतिभिश्च ततः कर्म समाचरेत् । यावद्द्विजा न चार्च्यन्ते अन्नदानहिरण्यकैः ॥ ५९ ॥ तावच्चीर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ६० ॥

यद्देहकं काकबलाकचिल्लामेध्येन लिप्तं तु भवेत्कदाचित्।

श्रोत्रे मुखे वा परिमस्तके वा ज्ञा (स्ना)नेन लेपोपहतस्य शुद्धिः॥६१॥

अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानां च भक्षणे । रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ६२ ॥ पद्मोदुम्बरबिल्वानां कुशाश्वत्थपलाशयोः । एतेषामुदकं पीत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ६३ ॥ स्त्रीणां रजस्वलानां च स्पर्शश्चैव भवेद्यदि। चतुर्णामपि वर्णानां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ६४ ॥ = स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं सगोत्रा चान्यगोत्रका। कामादकामतो वाऽपि त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥ ६५ ॥ स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा। अर्धकृच्छ्रं चरेत्पूर्वा पादकृच्छ्रं तथोत्तरा ॥ ६६ ॥ स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यिनी तथा। पादहीनं चरेत्पूर्वा पादमेकं तथोत्तरा ॥ ६७ ॥ स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रिणी तथा। कृच्छ्रेण शुध्यते शूद्री ब्राह्मी दानेन शुध्यति ॥ ६८ ॥ विप्रः स्पृष्टो निशायां तुदक्यया पतितेन वा। दिवाऽऽनीतेन तोयेन स्नापयेदग्निसंनिधौ ॥ ६९ ॥ दिवा चैवार्कसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्रदर्शनात्। संध्ययोरुभयोर्वाऽपि पवित्रं सर्वदा जलम् ॥ ७० ॥

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थोऽध्यायः।)

खातं वापी तथा कूपपाषाणे शस्त्रघातिते। यदृच्छया तु घातिते चैव मृत्पिण्डान्येव साधयेत्(!) ॥ १ ॥ गोवधे चैव यत्पापं बलीवर्दस्य चैव हि। प्रायश्चित्तं भवेत्तत्र स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ॥ २ ॥ खाते च पतिता या गौः कूपे वा चावटेऽपि वा। आशा(शै)वालकुडे(ण्डे)वाऽपि शस्त्रघातेन चैव हि ॥ ३ ॥ यदृच्छया तु पतिता या गौर्बलीवर्दो मृतोऽपि वा। वत्सो वत्सतरो वाऽपि प्रायश्चित्ती भवेन्नरः ॥ ४ ॥

= न विद्यत एतद्वचनं ख. पुस्तके।

१ क. ग. ऋचम्। २ ग. °हुतीश्चै°। ३ क. ग. °तिश्चैव त°। ४ क. °न्यं सगोत्रा चान्यभर्तृका। कामा°। ५ क. ख. ब्राह्मणी दानशु°। ६ क. ख. खातवा°। ७ क. ख. वा। अशावालकुटे वाऽ°। ८ क. °तरो वाऽ°।

नारी वाऽपि कुमारो वा प्रायश्चित्ताद्विशुध्यति । पापी प्रख्यापयेत्पापं दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ५ ॥ प्रच्छन्नपापिनो ये स्युः कृतघ्ना दुष्टचारिणः । नरकेषु च पच्यन्ते यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ६ ॥ तस्माच्च पापिना ग्राह्यं प्रायश्चित्तं यथा तथा । प्रमादाच्च हता येन कपिला वा तथेतरा ॥ ७ ॥ यथा ब्रह्मवधे पापं कपिलाया वधे तथा । बलीवर्देऽपि च तथा प्रायश्चित्तं समं स्मृतम् ॥ ८ ॥ रोधने बन्धने चैव शृत्पिण्डनवगोमये । उत्कृष्टेनापि गोहन्ता प्रायश्चित्तेन शुध्यति ॥ ९ ॥ मुष्टयों वा निहता या गौः शकटे धा(वा)रिपङ्कयोः । गोव्रतंपतिता गावः श्वनद्यामुत्तरेऽपि वा ॥ १० ॥ एतत्ते कथितं सर्वं गवां च(वि)घातमुत्तमम् । यत्र यत्र म्रियेद्गौश्च प्रायश्चित्तं पृथक्पृथक् ॥ ११ ॥ वने च पतिता या गौः पामरत्राट(स)शङ्किता । मृता चैव यदा सा गौः प्रायश्चित्ती भवेच्च सः ॥ १२ ॥ प्रेषितः पुरुषो वाऽपि प्रायश्चित्तं च यत्स्मृतम् । आब्दिकं चैव शूद्रस्य वैश्यस्य द्विगुणं भवेत् ॥ १३ ॥ त्रिगुणं क्षत्रियस्यैव विप्रस्यैव चतुर्गुणम् । गोष्ठे निवसनं कार्यं गोघ्नोऽहमिति वाचयेत् ॥१४॥ कष्टेन वर्तमानोऽपि कालेनैव शुचिर्भवेत् । गवां मध्ये वसेद्रात्रौ दिवा गा वै ह्यनुव्रजेत् ॥ १५ ॥ न स्त्रीणां वपनं कुर्यान्न च गोव्रजनं स्मृतम् । न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न कुर्याद्वैदिकीं श्रुतिम् ॥ १६ ॥ सर्वान्केशान्समुच्छ्रित्य च्छेदयेदङ्गुलद्वयम् । एष ए(वमे)व तु नारीणां शिरोमुण्डापनं स्मृतम् ॥ १७ ॥ सूतके मृतके चैव विधिं प्रब्रूहि नो यम । जातके वर्तमानेऽपि मृतकं च यदा भवेत् ॥ १८ ॥ को विधिः स विनिर्दिष्टः कथयस्व यथातथम् । एवमुक्तो हि भगवान्यमः प्राह यथातथम् ॥१९॥ जातके नैव मृतकं क्षयं याति न संशयः । पूर्वव्रतमनिर्दिष्टं मया च सूतकं भवेत् ॥ २० ॥ सूतकेन न लिप्येत इति प्राह स्वयं यमः । सूतकेन न लिप्येत व्रतं संपूर्णतां व्रजेत् ॥ २१ ॥ श्राद्धं दानं तपो यज्ञो देवताराधनं तथा । ब्रह्महा च सुरापश्च स्वर्णस्तेयी गुरुद्रुहः ॥ २२ ॥ संसर्गी पञ्चमो ज्ञेयस्तत्समो नात्र संशयः । एतेषु द्वादशाब्दं च प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २३ ॥ तथा पातकिनां चैव षडब्दं चैव संस्मृतम् । उपपातकिनां चैव त्रिपञ्चाब्दं विधीयते ॥ २४ ॥ प्राजापत्यैस्त्रिभिः कृच्छ्रं कृच्छ्रं वै द्वादशाब्दिकम् । एकभक्तं तथा नक्तमुपवासमथापि वा ॥ २५ ॥ एतद्दिनचतुष्केण पादकृच्छ्रश्च जायते । त्रिपादकृच्छ्रो विज्ञेयः पापक्षयकरः स्मृतः ॥ २६ ॥ धर्मशास्त्रानुसारेण प्रायश्चित्तं मनीषिभिः । दातव्यं पापमुक्त्यर्थं प्राणिनां पापकारिणाम् ॥२७॥ अनुतापाद्य(पो य)दा पुंसां (सो) भवेद्वै पापिनः किल । प्रायश्चित्तं तदा देयमित्याह भगवान्यमः ॥२८॥

---

१ क. °ष्टया वाऽपि ह्° । २ ग. °टेधरि° । ३ ख. °र्तयति या गावोऽश्वनद्यामु° । ४ ख. °ने निप° । ५ ग. गौः परत्रट(माढन)° । ६ क. °वेन्न सः । ७ क. ख. °दिकी श्रुतिः । स° । ८ ख. °मुद्गुल्य च्छे° । ९ ख. °धां प्राजकि° । १० क. ख. °च्छ्रस्य जा° ।

अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः । प्रायश्चित्ती भवेत्पूतस्तत्पापं पर्षदं व्रजेत्
॥ २९ ॥ तस्माच्छास्त्रानुसारेण प्रायश्चित्तं विधीयते । अष्टशाल्यां मृता ये च ये च
स्त्रीसूतके मृताः ॥ ३० ॥ दंष्ट्राभिर्भक्षिता ये च ये च आत्महनो जनाः । अष्टशाल्यां
मृतो विप्रः प्रायश्चित्तं तु बन्धुभिः ॥ ३१ ॥ कार्यं तु ओब्दिकं चैव तथा स्त्रीणां च
दापयेत् । शुद्ध्यर्थं नान्यथा भाव्यमित्याह भगवान्यमः ॥ ३२ ॥ दुर्मृत्युमरणं
प्राप्ता येऽप्यधोगतिमागताः । तेषां शुद्ध्यर्थमेवात्र द्विऽयब्दं हि विधिष्यते ॥ ३३ ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां चान्त्यजातिनाम् । तारतम्येन दातव्यमिति प्राह स्वयं
यमः ॥ ३४ ॥ पतितानां च विप्राणां तथा स्त्रीणां विगर्हितम् । कथं शुद्धिर्भवेत्तासां
तेषां चैव विशेषतः ॥ ३५ ॥ व्यभिचाराहतौ शुद्धिः स्त्रीणां चैव न संशयः । गर्भे
जाते परित्यागो नान्यथा मम भाषितम् ॥ ३६ ॥ दुष्टस्त्रीदर्शनेनैव पितरो यान्त्य-
धोगतिम् । घृतं योन्यां क्षिपेद्‌घोरं परपुंमगता हि या ॥ ३७ ॥ हवनं च प्रयत्नेन
गायत्र्या चायुतत्रयम् । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छतमष्टोत्तरेण हि ॥ ३८ ॥ विधवा
चैव या नारी पुंसोपगतसेविनी । त्याज्या सा बन्धुभिश्चैव नान्यथा यमभाषितम्
॥ ३९ ॥ पतितस्य च विप्रस्य अनुतापरतस्य च । पापाच्चैव निवृत्तस्य प्रायश्चित्ती
भवेत्तदा ॥ ४० ॥ तारतम्येन दातव्यं प्रायश्चित्तं यथाविधि । सकामां हि यदा
विप्रः पापाचारपरो भवेत् ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा ( दिष्ट्या ) निवृत्तपापौघः प्रायश्चित्ती
तदाऽर्हति । तथा क्षत्रियवैश्यौ वा शूद्रो वाऽपि यथाक्रमात् ॥ ४२ ॥ विधवागमने
पापं सकृच्चैव तु यद्भवेत् । असकृच्च यदा ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं प्रवर्तते ॥ ४३ ॥ अस-
कृद्गमनाच्चैव चरेच्चान्द्रायणद्वयम् । सकृद्गमने यत्पापं प्राजापत्यद्वयेन हि ॥ ४४ ॥
पुनर्भूर्विकृता येन कृता विप्रेण चैव हि । विना शास्त्रप्रभेदेन पुनर्भूर्भण्यते हि सा
॥ ४५ ॥ सवर्णश्च सवर्णायामभिषिक्तो यदा भवेत् । ब्राह्मणः कामलुब्धोऽपि श्राद्धे
यज्ञे च गर्हितः ॥ ४६ ॥ क्षत्रियो ब्राह्मणीसक्तः क्षत्रिण्यां विश एव वा । वैश्यायां
गमने शूद्रः पतितायां भवान्यथा ॥ ४७ ॥ प्रातिलोम्ये महत्पापं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
प्रायश्चित्तं चाऽऽनुलोम्ये न भवत्येव चान्यथा ॥ ४८ ॥ मानसं वाचिकं चैवं
कायिकं पातकं स्मृतम् । तस्मात्पापाद्विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं दिने दिने ॥ ४९ ॥
प्रातः संध्यां सनक्षत्रामुपास्यामे( सीते )त्र यत्नतः । मध्याह्ने च तथा रौद्रीं सायं
चैव तु वैष्णवीम् ॥ ५० ॥

---

१ क. °ष्टशल्यां । २ ख. ये चापि मृ° । ३ क. °ष्टशल्यां । ४ क. ख. त्र्याब्दिकं । ५ क. ख. द्घोरां
य° । ६ ख. °पापेभ्यः । प्रा° । ७ क. °मनय° । ग. °मनाप्नु य° । ८ क. ख. °नर्भुवि कृ° । ९ ख. °वर्णो
च स° । १० ग. भवन्य° । ११ ख. °सं नुलोमेन । १२ क. °व त्रिविधं चैव संस्मृ° ।

त्रिविधं पापशुद्ध्यर्थं संध्योपासनमेव च । संध्याहीनो हि यो विप्रः स्नानहीनस्तथैव च ॥ ५१ ॥ स्नानहीनो मलाशी स्यात्संध्याहीनो हि भ्रूणहा । नैशं पा(नश्येत्पा)पं हि यां ध्यात्वा उ(तुरु)पासनपरो हि सः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मलोकं व्रजत्येव नान्यथा यमभाषितम् । विद्यातपोभ्यां संयुक्तः शान्तः शुचिरलम्पटः ॥ ५३ ॥ अलुब्धाह्लादनिष्पापा भूदेवा नात्र संशयः । पात्रीभूताश्च विज्ञेया विप्रास्ते नात्र संशयः ॥ ५४ ॥ तेभ्यो दत्तमनन्तं हि इत्याह भगवान्यमः । कुकर्मस्थास्तु ये विप्रा लोलुपा वेदवर्जिताः ॥ ५५ ॥ संध्याहीना व्रतभ्रष्टाः पिशुना विषयात्मकाः । तेभ्यो दत्तं निष्फलं स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ ५६ ॥ * प्रतिग्रहे संकुचिता यदान्यातैयविधृता । भूमिदर्शनात्पापमोचकाकृतत्रेताद्वापरे कलौ नौवर्वीरोपितः ॥ ५७ ॥ राजप्रतिग्रहात्सर्वं ब्रह्मवर्चसमेव च । नश्यतीति न संदेह इत्याह भगवान्यमः ॥ ५८ ॥ राज्ञां प्रतिग्रहस्त्याज्यो लोकत्रयजिगीषुभिः । राज्ञः प्रतिग्रहाच्चैव ब्राह्मण्यं हि विलुप्यते ॥ ५९ ॥ गावो दूरप्रचारेण हिरण्यं लोभलिप्सया । स्त्री विनश्यति गर्वे(र्भे)ण ब्राह्मणो राजसेवया ॥ ६० ॥ सेवकाश्चापि विप्राणां राज्ञां सुकृतनामभिः । कुम्भीपाकेषु पच्यन्ते यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ६१ ॥ असेव्यासेविनो विप्रा अयाज्यानां च याजकाः । अपाङ्क्ता(ङ्क्त्या)स्ते च विज्ञेयाः सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥ ६२ ॥

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमोऽध्यायः ।)

अतः परं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुंगवाः । सर्वेषामन्त्यजातीनां वर्णादीनां यथाक्रमम् ॥ १ ॥ स्त्रीसंपर्कादिकं सर्वं जातमन्त्यजसंज्ञकम् । योनिसंकरजं सर्वं वर्णतश्चापि सर्वशः ॥ २ ॥ विप्रक्षत्रियविट्शूद्रा वर्णिजात्येष्वनुक्रमात् । एते ब्राह्मणोत्कृष्टाः स्युस्तस्माद्ब्राह्मण(ण्य)मुत्तमम् ॥ ३ ॥ वेदाचाररतो विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः । तैरप्यनुष्ठितो धर्म उक्तश्चैव विशेषतः ॥ ४ ॥ कार्ये चैव विशेषेण त्रिभिर्वर्णैरतन्द्रितः । बलाद्दासीकृता ये च म्लेच्छचाण्डालदस्युभिः ॥ ५ ॥

* इत आरभ्य उषित इत्यन्तः पाठोऽसंगतः ।

१ क. हि यो ज्ञात्वा । २ क. ख. शान्ताशुचिरलम्पया । अ° । ३ ख. °ब्धा [ब्धो] ऽस्लाह्नि° । ४ ग. °ह्नात्पातै° । ५ ग. °लौनोपर्वरो° । ६ ख. °कृतामपि । कु° । ७ ग. °जानां च व° । ८ ग. सर्वशा° । ९ ख. आर्तिम° । १० क. °ह्मणा भ्रूणहा स्यु° । ११ ख. °णगुक्स्या स्यु° । १२ ग. °न्द्रितैः । ब° ।

अशुभं कारिताः कर्म गवादिप्राणिहिंसनम् । प्रायश्चित्तं च दातव्यं तारतम्येन वा द्विजैः ॥ ६ ॥ श्राद्धकाले यदा जाता पत्नी यस्य रजस्वला । प्रसूता वा न कार्यं च दैविकं पैतृकं तथा ॥ ७ ॥ ब्राह्मणा मन्त्रिताश्चैव क्षणिता वा प्रयत्नतः । उद्दिश्य पितृपाकं च कार्यं पैतृकमेव तत् ॥ ८ ॥ आशौचं न भवत्येव नात्र कार्या विचारणा। प्रस्थाने वा पिता तस्य पञ्चत्वं च गतो भवेत् ॥ ९ ॥ श्राद्धादिकं तु पुत्रेण अज्ञातेन कृतं यदा । कन्याप्रदानसमये श्रुतं च पि(तवान्पि) तरं मृतम् ॥ १० ॥ कन्यादानं च तत्कार्यं वचनाद्धेवते(ति) क्षमः । पितुः पात्रादिकं कर्म पश्चात्सर्वं यथाविधि ॥ ११ ॥ अज्ञानाच्च कृतं सर्वं दैविकं पैतृकं च यत् । जातके सू(मृ)तके वाऽपि तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥ १२ ॥ ( *व्यासेनोक्तस्मृतौ स्वकीये अज्ञानात्पितरि मृते यदा ज्ञातुंसदैव-कार्यं पितृकमेव वा ) ॥ १३ ॥ अनेके यस्य ये पुत्राः संसृष्टा हि भवन्ति च । ज्येष्ठेन हि कृतं सर्वं सफलं पैतृकं भवेत् ॥ १४ ॥ वैदिकं च तथा सर्वं भवत्येव न संशयः । पृथक्पिण्डं पृथक्श्राद्धं वैश्वदेवादिकं च यत् ॥ १५ ॥ भ्रातरश्च पृथक्कुर्यु-र्नाविभक्ताः कदाचन । अपुत्रस्य च पुत्राः स्युः कर्तारः सांपरायणाः ॥ १६ ॥ सफलं जायते सर्वमिति शातातपोऽब्रवीत् । न च दत्तो अ(ऽप्य)हीनोऽतिस्नेहेन च तथाऽपरः ॥ १७ ॥ बलाद्गृहीतो वद्धश्च बन्धुभिर्दत्त एव च । भ्रातुः पुत्रो मित्रपुत्रः शिष्यश्चैव तथौरसः ॥ १८ ॥ अपुत्रस्य च विज्ञेया दायादा नात्र संशयः । नवैते पुत्रवत्पाल्याः परलोकप्रदा ह्यमी ॥ १९ ॥ औरसेन समा ज्ञेया वच-सोद्दालकस्य च । इदानीं भागनिर्णयमृषिः शातातपोऽब्रवीत् ॥ २० ॥ ज्येष्ठेन वा कनिष्ठेन विभागस्य विनिर्णयः । समभागप्रदाना च अपुत्रेभ्यो न संशयः ॥ २१ ॥ समभागो ग्रहीतव्यः पुत्रैर्मन्या सदैव हि । पितृभ्यो भ्रातृपुत्रेभ्यो दायादेभ्यो यथा-क्रमात् ॥ २२ ॥ अधिकस्य च भागो द्वावितरेभ्यः समासतः । आधौ प्रतिग्रहे क्रान्ते[10] पूर्वा[11] तु बलवत्तरा ॥ २३ ॥ सर्वेष्वेव विवादेषु बलवत्युत्तरा क्रिया । समविद्यो-त्तरं चैव प्रत्यवस्कन्दनं तथा ॥ २४ ॥ पूर्वं न्यासविधिश्चैव उत्तरः स्याच्चतुर्विधः । साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ॥ २५ ॥ पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्त-रवादिनः । असाक्षिव्यवहारेषु दिव्यं देयं यथाविधि = ॥ २६ ॥

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

समाप्तेयं बृहद्यमस्मृतिः ।

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतमधिकं सकलादर्शपुस्तकेषु असंगतं च । = समाप्तिः संदिग्धा ।

१ क. °नाभरवेक्षमाः । पि° । २ ग. °द्भरवेक्षमाः । पि° । ३ ग. कर्म । ४ ख. ग. °नोक्तः स्मृ° । ५ ग ज्ञातुं स° । ६ क. वा । ऐकयत्र्यानयेत्पुत्राः । ख. वा ऐकायच्चानेपु° । ७ क सनवगो° । ८ क. ख. °मन्वाव° । ९ क. अजीगस्त । ख. अजीक° । १० ख. °न्ते तत्पूर्वबलवत्तरः । स° । ११ क ख. °र्वोपु व° । १२ क. ग. °वाहेषु । १३ ख. ग. न्यायवि° ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# बृहस्पतिस्मृतिः ।

---

*इष्ट्वा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् । भगवन्तं गुरुश्रेष्ठं पर्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥१॥
भगवन्केन दानेन सर्वतः सुखमेधते । यद्क्षयमहार्थं च तन्मे ब्रूहि महातप ॥ २ ॥
एवमिन्द्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः । वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरुवाच ह + ॥ ३ ॥
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च वासव । एतत्प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते× ॥ ४ ॥
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं च वासव । सर्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥ ५ ॥
फालकृष्टां महीं दत्त्वा सबीजां सस्यशालिनीम् । यावत्सूर्यकृता लोकास्तावत्स्वर्गे
महीयते ॥ ६ ॥ यत्किंचित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षि(र्शि)तः । अपि गोचर्ममात्रेण
भूमिदानेन शुध्यति ॥ ७ ॥ दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डैर्निवर्तनम् । दश तान्येव
विस्तारो गोचर्मैतन्महाफलम् ॥ ८ ॥ सवृषं गोसहस्रं तु यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम् ।
बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥ ९ ॥ विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपो-
भियुक्ताय जितेन्द्रियाय । यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत्फलं तस्य भवेदनन्तम्
॥ १० ॥ यथा बीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले । एवं कामाः प्ररोहन्ति भूमि-
दानसमर्जिताः ॥ ११ ॥ यथाऽप्सु पतितः शक्र तैलबिन्दुः प्रसर्पति । एवं भूमि(मेः)
कृतं दानं सस्ये सस्ये प्ररोहति ॥ १२ ॥ =अन्नदः सुखितो नित्यं वस्त्रदश्चैव रूप-
वान् । स नरः सर्वदो भूप यो ददाति वसुंधराम् ॥ १३ ॥ यथा गौर्भरते वत्सं
क्षीरमुत्सृज्य क्षीरिणी । एवं दत्ता सहस्राक्ष भूमिर्भरति भूमिदम् ॥ १४ ॥

---

* एतद्वचनात्प्राक् च. पुस्तकेऽयं पाठः—"बृहस्पतिकृतं पुण्यं प्रवक्ष्यामि विशेषतः । यच्छ्रुत्वा तु नलो राजा सर्वपापैः प्रमुच्यते " इति । + इतः परं वचनद्वयमधिकं च. पुस्तके–"स्वागतेनाग्नयः प्रीता आसनेन शतक्रतुः । विष्णुस्तु पादशौचेन अर्घ्येण प्रजापतिः । पादशौचं तथाऽभ्यङ्गं दीयमानं प्रतिश्रयम् । ये ददति सहस्राणि नोपसर्पन्ति ते यमम् " इति । × इतः परं वचनद्वयमधिकं च. पुस्तके—" अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः । लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गां च महीं च दद्यात् । सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् । हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् " इति । = एतद्वचनस्था- नेऽयं पाठश्च. पुस्तके—" इक्षुभिः संततां भूमिं व्रीहिभिर्यवशालिभिः । यो ददाति सहस्राक्ष न स प्रच्यवते दिवः " इति ।

---

१ ग. यद्दत्तं यन्महार्थं च । २ ख. 'हातेजा बृ' । ३ क ख. 'स्यमालि' । ४ क. ख. ङ. 'द्दण्डा- निव' । च. 'द्दण्डानुव' । ५ ग 'वत्सप्र' । ६ ग. 'तः सद्यस्तैल' । ७ ग. 'न्नदाः सुखिनो नि' ।

शङ्खं भद्रासनं छत्रं चरस्थावरवारणाः । भूमिदानस्य पुण्येन फलं स्वर्गः पुरंदर ॥ १५ ॥ आदित्यो वरुणो वह्निर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः । शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ÷ ॥ १६ ॥ आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः । भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति ॥ १७ ॥ त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती । तारयन्तीह दातारं जपवापनदोहनैः ॥ १८ ॥ प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः । तृप्ता यान्त्यन्नदातारः क्षुधिता यान्त्यनन्नदाः ॥ १९ ॥ काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः । गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥ २० ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाऽश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ २१ ॥ लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः । श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलवृष उच्यते ॥ २२ ॥ नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तृणमुद्धरते तु यः । षष्टिवर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥ २३ ॥ यच्च शृङ्गगतं पङ्कं कूलात्तिष्ठति चोद्धृतम् । पितरस्तस्य चाश्नन्ति सोमलोक( कं )महाद्युतिम् ॥ २४ ॥ +पृथोर्यदोर्दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च । अन्येषां च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ॥ २५ ॥ बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः । यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥ २६ ॥ यस्तु ब्रह्मघ्नः स्त्रीघ्नो वा यस्तु वै पितृघातकः । गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृती ॥ २७ ॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत्तु वसुंधराम् । श्वविष्ठायां कृमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ॥ २८ ॥ आक्षेप्ता चानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् । भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः ॥ ऊर्ध्वाधो वाऽवतिष्ठेत यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २९ ॥ अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः । लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गां च महीं च दद्यात् ॥ ३० ॥ षडशीतिसहस्राणां योजनानां वसुंधरां । स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥३१॥ भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यश्च प्रयच्छति । उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ(णौ) ॥३२॥ सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् । हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥३३॥ यो न हिंस्यादहंनिन्द्यात्मा भूतग्रामं चतुर्विधम् । तस्य देहाद्वियुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥ ३४ ॥ अन्यायेन हृता भूमिर्यैर्नरैरपहारिता । हरन्तो हारयन्तश्च हन्युस्ते

---

÷ इतः परमधिकं च पुस्तके—" सौवर्णा यत्र प्रासादाः सोद्वा(पक्का)राश्च कामदाः । गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र तिष्ठति भूमिदः " इति । + " सगरस्य दिलीपस्य ययातेर्नहुषस्य च " इति पाठश्च पुस्तके ।

---

१ च. °त्रं गजाश्वनरवाहनम् । भू° । २ च. °स्य चिह्नानि फ° । ३ च. °तरो नर्तयन्ति । ४ क. घ. ङ. प्रवक्षन्ति । ५ ग. °रं सर्वोत्पापादसंशयम् । प्रा° । ६ क. ख. ग. °राम् । स्व° । ७ ख. ग. घ. °दहं ह्यात्मा ।

सप्तमं कुलम् ॥३५॥हरते हारयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्तमोवृतः । स बद्धो वारुणैः पाशैस्ति-र्यग्योनिषु जायते ॥ ३६ ॥ अश्रुभिः पतितैस्तेषां दानानामवकीर्तनम् । ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हन्ति त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३७ ॥ वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च । गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुध्यति ॥ ३८ ॥ गामेकां स्वर्णमेकं वा भूमेरप्यर्धमङ्गुलम् । हरन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३९ ॥ हुतं दत्तं तपोऽधीतं यत्किंचिद्धर्मसंचितम् । अर्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ॥ ४० ॥ गोवीथीं ग्रामरथ्यां च श्मशानं गोपितं तथा । संपीड्य नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ४१ ॥ ऊषरे निर्जले स्थाने प्रास्तं सस्यं विवर्जयेत् । जलाधारश्च कर्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ॥ ४४ ॥ पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते । शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥ ४३ ॥ हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन् । सर्वं भूम्यनृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं वदीः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मस्वे मा रतिं कुर्यात्प्राणैः कण्ठगतैरपि । अनौषधमभैषज्यं विषमेतद्धलाहलम् ॥ ४५ ॥ न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते । विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ ४६ ॥ लोहचूर्णाश्मचूर्णं च विषं च जरयेन्नरः । ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुमाञ्जरयिष्यति ॥ ४७ ॥ ÷ मन्युप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः । शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम् ॥ ४८ ॥ मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः । चक्रात्तीव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ॥ ४९ ॥ अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च । मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति ॥ ५० ॥ अग्निर्दहति तेजसा सूर्यो दहति रश्मिभिः । राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ॥ ५१ ॥ ब्रह्मस्वेन तु यत्सौख्यं देवस्वेन तु या रतिः । तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशनम् ॥ ५२ ॥ ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्धनम् । गुरुमित्रहिरण्यं च स्वर्गस्थमपि पीडयेत् ॥ ५३ ॥ ब्रह्मस्वेन तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति । प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ॥ ५४ ॥ ब्रह्मस्वेन तु पुष्टानि साधनानि बलानि च । संग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम् ॥ ५५ ॥ श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव । संतुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ॥ ५६ ॥ वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः । ईदृशाय सुरश्रेष्ठ यद्दत्तं हि तदक्षयम् ॥ ५७ ॥ आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु । विनश्येत्पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं विनश्यति ॥५८॥

÷ न विद्यत एतद्वचनं क. पुस्तके ।

१ ग. अश्रुभिः । २ ग. °मपकी° । ३ ग. °म् । कन्यान° । ४ क. घ. ऊबरे । ५ क. ख. घ °रस्य क° । ६ ग. कुर्यात् प्राणैः । ७ ग. °लक्षयम् । ८ ख. °के दान° ।

एवं गां च हिरण्यं च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् । अविद्वान्प्रतिगृह्णाति भस्मी भवति काष्ठवत् ॥ ५९ ॥ यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः । बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ६० ॥ कूलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव ॥ ६१ ॥ यस्तडागं नवं कुर्यात्पुराणं वाऽपि खानयेत् । स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गे लोके महीयते ॥ ६२ ॥ वापीकूपतडागानि उद्यानोपवनानि च । पुनःसंस्कारकर्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥ ६३ ॥ निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वासव । स दुर्गविषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥ ६४ ॥ एकाहं तु स्थितं तोयं पृथिव्यां राजसत्तम । कुलानि तारयेत्तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥ ६५ ॥ दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान्स भवेन्नरः । प्रोक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधां च विन्दति ॥ ६६ ॥ कृत्वाऽपि पापकर्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥ ६७ ॥ भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य ह्रियते यदा । न चाऽऽवेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥६८॥ निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीडितैः । न निवारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६९ ॥ उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव । मोहाच्चरति विघ्नं यः स मृतो जायते कृमिः ॥ ७० ॥ धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् । रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ॥ ७१ ॥ फलमूलाशनात्पूज्यं(ज्यो) स्वर्गः सत्येन लभ्यते । प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्नुते ॥ ७२ ॥ गवाढ्यः शक्र दीक्षायाः स्वर्गगामी तृणाशनः । स्त्रियस्त्रिषवणस्नायी वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥ ७३ ॥ नित्यस्नायी भवेदर्कः संध्ये द्वे च जपन्द्विजः । नवं साधयते राज्यं नाकपृष्ठमनाशके ॥ ७४ ॥ अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोके महीयते । रसानां प्रतिसंहारे पशून्पुत्रांश्च विन्दति॥७५॥ नाके चिरं स वसते उपवासी च यो भवेत् । सततं चैकशायी यः स लभेदीप्सितां गतिम् ॥ ७६ ॥ वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः । अक्षय्यास्तस्य लोकाः स्युः सर्वकामगमास्तथा ॥ ७७ ॥ उपवासं च दीक्षां च अभिषेकं च वासव । कृत्वा द्वादश वर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥ ७८ ॥ अधीत्य सर्ववेदान्वै सद्यो दुःखात्प्रमुच्यते । पावनं चरते धर्मं स्वर्गलोके महीयते ॥ ७९ ॥ बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः । चत्वारि तेषां वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ ८० ॥

इति बृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रं संपूर्णम् ॥

समाप्तेयं बृहस्पतिस्मृतिः ।

१ क. °डाकं न° । २ घ. मौक्तिकं । ३ ब. °न चक्षुष्मा° । ४ क. ङ. स्वर्गे ५ ग. ङ. न तत्साध° । ६ ख. रसनां । ७ ङ. रमेति । ८ क. स्युः स्वर्गकामाग° । ९ ख. ङ. °कामाग° । १० घ. °प्तास्त° ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# यमस्मृतिः ।

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं वर्णानामनुपूर्वशः । प्राब्रवीदृषिभिः पृष्टो मुनीनामग्रणीर्यमः ॥ १ ॥ यो भुञ्जानोऽशुचिर्वाऽपि चण्डालं पतितं स्पृशेत् । क्रोधादज्ञानतो वाऽपि तस्य वक्ष्यामि निष्कृतिम् ॥ २ ॥ षड्रात्रं वा त्रिरात्रं वा यथासंख्यं समाचरेत् । स्नात्वा त्रिषवणं विप्रः पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३ ॥ भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित्स्रवते गुदम् । उच्छिष्टत्वेऽशुचित्वे च तस्य शौचं विनिर्दिशेत् ॥ ४ ॥ पूर्वं कृत्वा द्विजः शौचं पश्चादप उपस्पृशेत् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ५ ॥ निगिरन्यदि मेहेत भुक्त्वा वा मेहने कृते । अहोरात्रोषितो भूत्वा जुहुयात्सर्पिषाऽऽहुतीः ॥ ६ ॥ यदा भोजनकाले स्यादशुचिर्ब्राह्मणः क्वचित् । भूमौ निधाय तद्ग्रासं स्नात्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ७ ॥ भक्षयित्वा तु तद्ग्रासमुपवासेन शुध्यति । अशित्वा चैव तत्सर्वं त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ८ ॥ अश्नतश्चेद्विरेकः स्यादस्वस्थस्त्रिशतं जपेत् । स्वस्थस्त्रीणि सहस्राणि गायत्र्याः शोधनं परम् ॥ ९ ॥ चण्डालैः श्वपचैः स्पृष्टो विण्मूत्रे तु कृते द्विजः । त्रिरात्रं तु प्रकुर्वीत भुक्त्वोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ १० ॥ उदक्यां सूतिकां वाऽपि संस्पृशेदन्त्यजो यदि । त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्यादिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥ रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वमातङ्गादिवायसैः । निराहारा शुचिस्तिष्ठेत्कालस्नानेन शुध्यति ॥ १२ ॥ रजस्वले यदा नार्यावन्योन्यं स्पृशते(तः) कचित् । शुध्यतः पञ्चगव्येन ब्रह्मकूर्चेन चोपरि ॥ १३ ॥ उच्छिष्टेन च संस्पृष्टा कदाचित्स्त्री रजस्वला । कृच्छ्रेण शुद्धिमाप्नोति शूद्रा दानोपवासतः ॥ १४ ॥ अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानं येन विधीयते । तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ १५ ॥ ऋतौ तु गर्भशङ्कित्वात्स्नानं मैथुनिनः स्मृतम् । अनृतौ तु स्त्रियं गत्वा शौचं मूत्रपुरीषवत् ॥ १६ ॥ उभावप्यशुची स्यातां दंपती शयनं गतौ । शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् ॥ १७ ॥

---

१ ख. ग. °रात्रमशुचिर्भवेत् । अ° । २ ग. भुक्तोच्छि° ।

भर्तुः शरीरशुश्रूषां दौरात्म्यादप्रकुर्वती । दण्ड्या द्वादशकं नारी वर्षे त्याज्या धनं विना ॥१८॥ त्यजन्तोऽपतितान्बन्धून्दण्ड्या उत्तमसाहसम् । पिता हि पतितः कामं न तु माता कदाचन ॥ १९ ॥ आत्मानं घातयेद्यस्तु रज्ज्वादिभिरुपक्रमैः । मृतोऽमेध्येन लेप्तव्यो जीवतो द्विशतं दमः ॥ २० ॥ दण्ड्यास्तत्पुत्रमित्राणि प्रत्येकं पणिकं दमम् । प्रायश्चित्तं ततः कुर्युर्यथाशास्त्रप्रचोदितम् ॥ २१ ॥ जलाद्युद्बन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानाशकच्युताः । विषप्रपतनप्रायशस्त्रघातहताश्च ये ॥ २२ ॥ नवैते प्रत्यवसिताः सर्वलोकबहिष्कृताः । चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा ॥ २३ ॥ उभयावसितः पापः श्यामाच्छबलकाच्च्युतः । चान्द्रायणाभ्यां शुध्येत दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ २४ ॥ श्वशृगालप्लवङ्गाद्यैर्मानुषैश्च रतिं विना । दष्टः स्नात्वा शुचिः सद्यो दिवा संध्यासु रात्रिषु ॥ २५ ॥ अज्ञानाद्ब्राह्मणो भुक्त्वा चण्डालान्नं कदाचन । गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥२६॥ गोब्राह्मणगृहं दग्ध्वा मृतं चो(त्क्षो)द्बन्धनादिना । पाशांश्छित्त्वा तथा तस्य कृच्छ्रमेकं चरेद्द्विजः ॥ २७ ॥ चण्डालपुक्सानां च भुक्त्वा गत्वा च योषितम् । कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ २८ ॥ कापालिकान्नभोक्तॄणां तन्नारीगामिनां(णां) तथा । कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ २९ ॥ अगम्यागमने विप्रो मद्यगोमांसभक्षणे । तप्तकृच्छ्रपरिक्षिप्तो मौर्वी(र्वी)होमेन शुध्यति ॥ ३० ॥ महापातककर्तारश्चत्वारोऽप्यविशेषतः । अग्निं प्रविश्य शुध्यन्ति स्थित्वा वा महति क्रतौ ॥ ३१ ॥ रहस्यकरणेऽप्येवं मासमभ्यस्य पूरुषः । अघमर्षणसूक्तं वा शुध्येदन्तर्जले स्थितः ॥ ३२ ॥ रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च । कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते अन्त्यजाः स्मृताः ॥ ३३ ॥ भुक्त्वा चैषां स्त्रियो गत्वा पीत्वाऽपः प्रतिगृह्य च । कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ ३४ ॥ मातरं गुरुपत्नीं च स्वसृदुहितरौ स्नुषाम् । गत्वैताः प्रविशेदग्निं नान्या शुद्धिर्विधीयते ॥ ३५ ॥ राज्ञीं(ज्ञीं) प्रव्रजितां धात्रीं तथा वर्णोत्तमामपि । कृच्छ्रद्वयं प्रकुर्वीत सगोत्रामभिगम्य च ॥ ३६ ॥ अन्यासु पितृगोत्रासु मातृगोत्रगतास्वपि । परदारेषु सर्वेषु कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् । ॥ ३७ ॥ वेश्याभिगमने पापं व्यपोहन्ति द्विजातयः । पीत्वा सकृत्सुतप्तं च पञ्चरात्रं कुशोदकम् ॥ ३८ ॥ गुरुतल्पव्रतं केचित्केचिद्ब्रह्महणो व्रतम् । गोघ्नस्य केचिदिच्छन्ति केचिच्चैवावकीर्णिनः ॥ ३९ ॥ दण्डादूर्ध्वप्रहारेण यस्तु गां विनिपातयेत् । द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ४० ॥ अङ्गुष्ठमात्रस्थूलस्तु बाहुमात्रप्रमाणकः । सार्द्रश्च सपलाशश्च गोदण्डः

---

१ ख. 'कं द्विशतं द' । २ ख. ग. पापश्या' । ३ क. दग्ध्वा । ४ क 'रोऽथ वि' । ५ ख. 'तैमद' । ६ क. स्वसृदुहि' । ७ क. दासीं । ८ क. 'दूर्ध्वं प्र' ।

परिकीर्तितः ॥ ४१ ॥ गवां निपातने चैव गर्भोऽपि संपतेद्यदि । एकैकशश्चरेत्कृच्छ्रं यथापूर्वं तथा पुनः ॥ ४२ ॥ पादमुत्पन्नमात्रे तु द्वौ पादौ गात्रसंभवे । पादोनं कृच्छ्रमाचष्टे हत्वा गर्भमचेतनम् ॥ ४३ ॥ अङ्गप्रत्यङ्गसंपूर्णे गर्भे रेतःसमन्विते । एकैकशश्चरेत्कृच्छ्रमेषा गोघ्नस्य निष्कृतिः ॥ ४४ ॥ बन्धने रोधने चैव पाषाणे वा गवां रुजा । संपद्यते चेन्मरणं निमित्ती नैव लिप्यते ॥ ४५ ॥ मूर्छितः पतितो वाऽपि दण्डेनाभिहतस्तथा । उत्थाय पट्पदं गच्छेत्सप्त पञ्च दशापि वा ॥ ४६ ॥ ग्रासं वा यदि गृह्णीयात्तोयं वाऽपि पिबेद्यदि । पूर्वव्याधिप्रनष्टानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥४७॥ काष्ठलोष्टाश्मभिर्गावः शस्त्रैर्वा निहता यदि । प्रायश्चित्तं कथं तत्र शास्त्रे शास्त्रे निगद्यते ॥ ४८ ॥ काष्ठे सांतपनं कुर्यात्प्राजापत्यं तु लोष्टके । तप्तकृच्छ्रं तु पाषाणे शस्त्रे चाप्यतिकृच्छ्रकम् ॥ ४९ ॥ औषधं स्नेहमाहारं दद्द्गोब्राह्मणेषु तु । दीयमाने विपत्तिः स्यात्प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ५० ॥ तैलभैषज्यपाने च भेषजानां च भक्षणे । निःशल्यकरणे चैव प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ५१ ॥ वत्सानां कण्ठबन्धेन क्रियया भेषजेन तु । सायं संगोपनार्थं च न दोषो रोधबन्धयोः ॥ ५२ ॥ पादे चैवास्य रोमाणि द्विपादे श्मश्रु केवलम् । त्रिपादे तु शिखावर्जं मूले सर्वं समाचरेत् ॥ ५३ ॥ सर्वान्केशान्समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलद्वयम् । एवमेव हि नारीणां मुण्डमुण्डापनं स्मृतम् ॥ ५४ ॥ न स्त्रिया वपनं कार्यं न च वीरासनं तथा । न च गोष्ठे निवासं च ( सश्च ) न गच्छन्तीमनुव्रजेत् ॥ ५५ ॥ राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः । अकृत्वा वपनं तेषां प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ५६ ॥ केशानां रक्षणार्थं च द्विगुणं व्रतमादिशेत् । द्विगुणे तु व्रते चीर्णे द्विगुणैव तु दक्षिणा ॥ ५७ ॥ द्विगुणं चेन्न दत्तं च केशांश्च परिरक्षयेत् । पापं न क्षीयते हन्तुर्दाता च नरकं व्रजेत् ॥ ५८ ॥ अश्रौतस्मार्तविहितं प्रायश्चित्तं वदन्ति ये । तान्धर्मविघ्नकर्तॄंश्च राजा दण्डेन पीडयेत् ॥ ५९ ॥ न चेत्तान्पीडयेद्राजा कथंचित्काममोहितः । तत्पापं शतधा भूत्वा तमेव परिसर्पति ॥ ६० ॥ प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् । विंशतिं गा वृषं चैव दद्यात्तेषां च दक्षिणाम् ॥ ६१ ॥ कृमिभिर्व्रणसंभूतैर्मक्षिकाभिश्च पातितैः । कृच्छ्रार्धं संप्रकुर्वीत शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ६२ ॥ प्रायश्चित्तं च कृत्वा वै भोजयित्वा द्विजोत्तमान् । सुवर्णमाषकं दद्यात्ततः शुद्धिर्विधीयते ॥ ६३ ॥ चण्डालश्वपचैः स्पृष्टे निशि स्नानं विधीयते । न वसेत्तत्र रात्रौ तु सद्यः स्नानेन शुध्यति ॥ ६४ ॥ अथ वसेद्यदा रात्रावज्ञानादविचक्षणः । तदा तस्य तु तत्पापं शतधा परिवर्तते ॥ ६५ ॥ उद्गच्छन्ति हि नक्षत्राण्युपरिष्टाच्च ये ग्रहाः । संस्पृष्टे रश्मिभिस्तेषामुदके स्नानमाचरेत् ॥ ६६ ॥ कुड्यान्तर्जलवल्मीकमूषिकोत्करवर्त्मसु । श्मशाने शौचशेषे च न ग्राह्याः सप्त मृत्तिकाः ॥ ६७ ॥

१ ख. ग. 'संभवेच' । २ क. ख. 'वलया' ।

इष्टापूर्तं तु कर्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः । इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्ते मोक्षं समश्नुते ॥ ६८ ॥ विद्यापेक्षं भवेदिष्टं तडागं पूर्तमुच्यते । आरामश्च विशेषेण देवद्रोण्यस्तथैव च ॥ ६९ ॥ वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्तफलमश्नुते ॥ ७० ॥ शुक्लाया मूत्रं गृह्णीयात्कृष्णाया गोः शकृत्तथा । ताम्रायाश्च पयो ग्राह्यं श्वेताया दधि चोच्यते ॥ ७१ ॥ कपिलाया घृतं ग्राह्यं महापातकनाशनम् । सर्वतीर्थे नदीतोये कुशैर्द्रव्यं पृथक्पृथक् ॥ ७२ ॥ आहृत्य प्रणवेनैव ह्युत्थाप्य प्रणवेन च । प्रणवेन समालोड्य प्रणवेन तु संपिबेत् ॥ ७३ ॥ पालाशे मध्यमे पर्णे भाण्डे ताम्रमये तथा । पिबेत्पुष्करपर्णे वा ताम्रे वा मृन्मये शुभे ॥ ७४ ॥ सूतके तु समुत्पन्ने द्वितीये समुपस्थिते । द्वितीये नास्ति दोषस्तु प्रथमेनैव शुध्यति ॥ ७५ ॥ जातेन शुध्यते जातं मृतेन मृतकं तथा । गर्भसंस्रवणे मासे त्रीण्यहानि विनिर्दिशेत् ॥ ७६ ॥ रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशुध्यति । रजस्यूपरते साध्वी स्नानेन स्त्री रजस्वला ॥ ७७ ॥ स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी विवाहात्सप्तमे पदे । स्वामिगोत्रेण कर्तव्यास्तस्याः पिण्डोदकं( क )क्रियाः ॥ ७८ ॥ द्वे पितुः पिण्डदानं( ने ) स्यात्पिण्डे पिण्डे द्विनामता । षण्णां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न मुह्यति ॥ ७९ ॥ स्वेन भर्त्रा सह श्राद्धं माता भुंक्त्वा सदैवतम् । पितामह्यपि स्वेनैव स्वेनैव प्रपितामही ॥ ८० ॥ वर्षे वर्षे तु कुर्वीत मातापित्रोस्तु सत्कृतिम् । अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥ ८१ ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धमथापरम् । पार्वणं चेति विज्ञेयं श्राद्धं पञ्चविधं बुधैः ॥ ८२ ॥ ग्रहोपरागे संक्रान्तौ पर्वोत्सवमहालये । निर्वपेच्च्चीनरः पिण्डानेकमेव मृतेऽहनि ॥ ८३ ॥ अनूढा न पृथक्कन्या पिण्डे गोत्रे च सूतके । पाणिग्रहणमन्त्राभ्यां स्वगोत्राद्भ्रश्यते ततः ॥ ८४ ॥ येन येन तु वर्णेन या कन्या परिणीयते । तत्समं सूतकं याति तथा पिण्डोदकेऽपि च ॥ ८५ ॥ विवाहे चैव संवृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु । एकत्वं सा व्रजेद्भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥ ८६ ॥ प्रथमेऽह्नि द्वितीये वा तृतीये वा चतुर्थके । अस्थिसंचयनं कार्यं बन्धुभिर्हितबुद्धिभिः ॥ ८७ ॥ चतुर्थे पञ्चमे चैव सप्तमे नवमे तथा । अस्थिसंचयनं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ॥ ८८ ॥ एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः । मुच्यते प्रेतलोकात्स स्वर्गलोके महीयते ॥ ८९ ॥ * गङ्गातोयेषु यस्यास्थि प्लवते शुभकर्मणः । न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कथंचन ॥ ९० ॥

* एतद्वचनद्वयं न विद्यते क. पुस्तके ।

१ ग. °षाः । द्विपितुः । २ ग. भुक्ता स° ।

यावदस्थि मनुष्याणां गङ्गातोयेषु तिष्ठति । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥९१॥ नाभिमात्रे जले स्थित्वा हृदयेनानुचिन्तयेत् । आगच्छन्तु मे पितरो गृह्णन्त्वेताञ्जलाञ्जलीन् ॥९२॥ हस्तौ कृत्वा सुसंयुक्तौ पूरयित्वा जलेन च । गोशृङ्गमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेत् ॥ ९३ ॥ आकाशे च क्षिपेद्वारि वारिस्थो दक्षिणामुखः । पितॄणां स्थानमाकाशं दक्षिणा दिक्तथैव च ॥ ९४ ॥ आपो देवगणाः प्रोक्ता आपः पितृगणास्तथा । तस्मादप्सु जलं देयं पितॄणां हितमिच्छता ॥ ९५ ॥ दिवा सूर्यांशुभिस्तप्तं रात्रौ नक्षत्रमारुतैः । संध्ययोरप्युभाभ्यां च पवित्रं सर्वदा जलम् ॥ ९६ ॥ स्वभावयुक्तमव्याप्तममेध्येन सदा शुचि । भाण्डस्थं धरणीस्थं वा पवित्रं सर्वदा जलम् ॥ ९७ ॥ देवतानां पितॄणां च जले दद्याज्जलाञ्जलीन् । असंस्कृतप्रमीतानां स्थले दद्याज्जलाञ्जलीन् ॥ ९८ ॥ श्राद्धे हवनकाले च दद्यादेकेन पाणिना । उभाभ्यां तर्पणे दद्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ९९ ॥

इति यमप्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

समाप्तेयं यमस्मृतिः ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# लघुविष्णुस्मृतिः ।

## तत्र प्रथमोऽध्यायः ।

= विष्णुमेकाग्रमासीनं श्रुतिस्मृतिविदां वरम् । पप्रच्छुर्मुनयः सर्वे कलापग्रामवासिनः
॥ १ ॥ कृते युगे क्षपक्षीणे लुप्तो धर्मः सनातनः । तेनैं चैश्वर्यमोहेन धर्मो न प्रति-
मार्गितः ॥ २ ॥ त्रेतायुगेऽथ संप्राप्ते कर्तव्यश्चास्य संग्रहः । यथा संप्राप्यतेऽस्माभि-
स्तत्त्वतो वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ वर्णाश्रमाणां यो धर्मो विशेषश्चैव यत्कृतः । भेदस्त-
थैव चैषां यस्तं नो ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ ४ ॥ ऋषीणां समवेतानां त्वमेव परमो मतः
धर्मस्येह समस्तस्य नान्यो वक्ताऽस्ति सुव्रत ॥ ५ ॥ श्रुत्वा धर्मं चरिष्यामो यथा-
वत्परिभाषितम् । तस्माद्ब्रूहि द्विजश्रेष्ठ धर्मकामा इमे द्विजाः ॥ ६ ॥ इत्युक्तो मुनि-
भिस्तैस्तु विष्णुः प्रोवाच तांस्तदा । अनघाः श्रूयतां धर्मो वक्ष्यमाणो मया क्रमात्
॥ ७ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव तथाऽपरः । एतेषां धर्मसारं यद्वक्ष्यमाणं
निबोधत ॥ ८ ॥ ऋतौ ऋतौ तु संयोगाद्ब्राह्मणो जायते स्वयम् । तस्माद्ब्राह्मणसं-
स्कारं गर्भादौ तु प्रयोजयेत् ॥ ९ ॥ सीमन्तोन्नयनं कर्म न स्त्रीसंस्कार इष्यते ।
गर्भस्यैव तु संस्कारो गर्भे गर्भे प्रयोजयेत् ॥ १० ॥ जातकर्म तथा कुर्यात्पुत्रे जाते
यथोदितम् । बहिर्निष्क्रमणं चैव तस्य कुर्याच्छिशोः शुभम् ॥ ११ ॥ षष्ठे मासे च
संप्राप्ते अन्नप्राशनमाचरेत् । तृतीयेऽब्दे च संप्राप्ते केशकर्म च कारयेत् ॥ १२ ॥
गर्भाष्टमे तथा कर्म ब्राह्मणस्योपनायनम् । द्विजत्वे त्वथ संप्राप्ते सावित्र्यामधिका-
रभाक् ॥ १३ ॥ गर्भादेकादशे सेके कुर्यात्क्षत्रियवैश्ययोः । कारयेद्द्विजकर्माणि ब्राह्म-
णेन यथाक्रमम् ॥ १४ ॥ शूद्रश्चतुर्थो वर्णस्तु सर्वसंस्कारवर्जितः । उक्तस्तस्य तु
संस्कारो द्विजेष्वात्मनिवेदनम् ॥ १५ ॥ यो यस्य विहितो दण्डो मेखलाजिनधारणम् ।
सूत्रं वस्त्रं च गृह्णीयाद्ब्रह्मचर्येण यन्त्रितः ॥ १६ ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय चोपस्पृश्य
पयस्तथा । त्रिरायम्य ततः प्राणांस्तिष्ठेन्मौनी समाहितः ॥ १७ ॥ अब्दैवतैः पवित्रैस्तु
कृत्वाऽऽत्मपरिमार्जनम् । सावित्रीं च जपंस्तिष्ठेदासूर्योदयनात्पुरा ॥ १८ ॥ अग्नि-
कार्यं ततः कुर्यात्प्रातरेव व्रतं चरेत् । गुरवे तु ततः कुर्यात्पादयोरभिवादनम् ॥ १९ ॥

= " ऋषिमेकाग्रमासीनं विष्णुं मतिमतां वरम् " इति पाठः ख. छ. पुस्तकयोः ।

१ ख. °विशारदम् । २ क. °नः । कृते चैं° । ३ छ. °न वै शीर्यमाणेन धर्मेण परमार्थतः । ४ ख. छ. °स्तत्त्वं नो व° । ५ ख. छ. °मवितानां । ६ क. परे । ए° । ७ ख. छ. °तर्क कर्म कु° । ८ ख. छ. °ते तु वैदिकम् । ९ ख. छ. °ं कुर्यान्नामकर्म दशोर्ध्वतः । ब° । १० ख. छ. °मान्मुनिः । अ° ।

समित्कुशाम्बोदकुम्भमाहृत्य गुरवे व्रती । प्राञ्जलिः सम्यगासीन उपस्थाय ततः सदा ॥ २० ॥ यं यं ग्रन्थमधीयीत तस्य तस्य व्रतं चरेत् । सावित्र्युपक्रमात्सर्वमावेदग्रहणोत्तरम् ॥ २१ ॥ द्विजातिषु चरेद्भैक्षं भिक्षाकाले समागते । निवेद्य गुरवेऽश्नीयात्संमतो गुरुणा व्रती ॥ २२ ॥ सायं संध्यामुपासीनो गायत्र्यष्टशतं जपेत् । द्विकालभोजनार्थं च तथैव पुनराहरेत् ॥ २३ ॥ वेदस्वीकरणे हृष्टो गुर्वधीनो गुरोर्हितः । निष्ठां तत्रैव यो गच्छेन्नैष्ठिकः स उदाहृतः ॥ २४ ॥ अनेन विधिना सम्यक्कृत्वा वेदमधीत्य च । गृहस्थधर्ममाकाङ्क्षन्गुरुगेहादुपागतः ॥ २५ ॥ अनेनैव विधानेन कुर्याद्दारपरिग्रहम् । कुले महति संभूतां सवर्णां लक्षणान्विताम् ॥ २६ ॥ परणीय तु षण्मासान्वत्सरं वा न संविशेत् । औदुम्बरायणो नाम ब्रह्मचारी गृहे गृहे ॥२७॥ ऋतुकाले तु संप्राप्ते पुत्रार्थी संविशेत्सदा । जाते पुत्रे तथा कुर्यादग्न्याधेयं गृहे वसन् ॥ २८ ॥ पुत्रे जातेऽनृतौ गच्छन्संप्रदुष्येत्सदा गृही । चतुर्थे ब्रह्मचारी च गृहे तिष्ठन्नपि स्मृतः ॥ २९ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

( अथ द्वितीयोऽध्यायः । )

अतः परं प्रवक्ष्यामि गृहिणां धर्ममुत्तमम् । प्राजापत्यपदस्थानं सम्यक्कृत्यं निबोधत ॥ १ ॥ सर्वः कल्ये समुत्थाय कृतशौचः समाहितः । स्नात्वा संध्यामुपासीत सर्वकालमतन्द्रितः ॥ २ ॥ अज्ञानाद्यदि वा मोहाद्रात्रौ यद्दुरितं कृतम् । प्रातःस्नानेन तत्सर्वं शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥ प्रविश्याथाग्निहोत्रं तु हुत्वाऽग्निं विधिवत्ततः । शुचौ देशे समासीनः स्वाध्यायं शक्तितोऽभ्यसेत् ॥ ४ ॥ स्वाध्यायान्ते समुत्थाय स्नानं कृत्वा तु मन्त्रवित् । देवानृषीन्पितॄंश्चैव तर्पयेत्तिलवारिणा ॥ ५ ॥ मध्याह्ने त्वथ संप्राप्ते शिष्टं भुञ्जीत वाग्यतः । भुक्तोपविष्टो विश्रान्तो ब्रह्म किंचिद्विचारयेत् ॥ ६ ॥ इतिहासं प्रयुञ्जीत त्रिकालसमये गृही ॥ ७ ॥ काले चतुर्थे संप्राप्ते गृहे वा यदि वा बहिः । आसीनः पश्चिमां संध्यां गायत्रीं शक्तितो जपेत् ॥ ८ ॥ हुत्वा चाथाग्निहोत्रं तु कृत्वा चाग्निपरिक्रियाम् । बलिं च विधिवद्दत्त्वा भुञ्जीत विधिपूर्वकम् ॥ ९ ॥ दिवा वा यदि वा रात्रावतिथिस्त्वाव्रजेद्यदि । तृणभूवारिवाग्भिस्तु पूजयेत्तं यथाविधि ॥ १० ॥ कथाभिः प्रीतिमाहृत्य विद्यादीनि विचारयेत् । संनिवेश्याथ विप्रं तु संविशेत्तदनुज्ञया ॥ ११ ॥ यदि योगी तु संप्राप्तो भिक्षार्थी

१ क. °सीत स° । २ क. °स्वर्गोऽभ्यध्येतव्योऽञ्जसा तथा । द्वि° । ३ ख. क. °माहितः । नि° । ४ ख. क. °स्वाध्यायकाले वे° । ५ क. °योगासमये° । ६ ख. क. तिष्ठेत विस्मयेत् । इ° ।

समुपागतः । योगिनं पूजयेन्नित्यमन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥ १२ ॥ पुरे वा यदि वा ग्रामे योगी संनिहितो भवेत् । पूता नित्यं भवन्त्येवं सर्वे चैव निवासिनः ॥१३॥ तस्मात्संपूजयेन्नित्यं योगिनं गृहमागतम् । तस्मिन्प्रयुक्ता पूजा या साऽक्षयायोपकल्पते ॥ १४ ॥ गृहमेधिनां तु यत्प्रोक्तं स्वर्गसाधनमुत्तमम् । ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय तत्सर्वं सम्यगाचरेत् ॥ १५ ॥ * चतुष्प्रकारं भिद्यन्ते गृहिणो धर्मसाधकाः । वृत्तिभेदेन सततं ज्यायांस्तेषां परः परः ॥ १६ ॥ कुसूलधान्यको वा स्यात्कुम्भीधान्यक एव वा । त्र्यहैहिको वाऽपि भवेत्सद्यःप्रक्षालकोऽथ वा ॥ १७ ॥ श्रौतं स्मार्तं च यत्किंचिद्विधानं धर्मसाधनम् । गृहे तद्वसता कार्यमन्यथा दोषभाग्भवेत् ॥१८॥ एवं विप्रो गृहस्थस्तु शान्तः शुक्लाम्बरः शुचिः । × प्रजापतेः परं स्थानं संप्राप्नोति न संशयः ॥ १९ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

( अथ तृतीयोऽध्यायः । )

गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वनवासं यदाऽऽचरेत् । चीरवल्कलधारी स्यादकृष्टाश्नो मुनिः ॥ १ ॥ गत्वा च विजनं स्थानं पञ्च यज्ञान्न हापयेत् । अग्निहोत्रं च जुहुयाद्वनीवारकादिभिः ॥ २ ॥ श्रावणेनाग्निमादाय ब्रह्मचारी वने स्थितः । पञ्चयज्ञविधानेन यज्ञं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ३ ॥ संचितं[4] तु यदारण्यं भुक्त्वार्थं विधिवैदूर्ने[6] । त्यजेदाश्वयुजे मासि वन्यमन्यत्समाहरेत् ॥ ४ ॥ आकाशशायी वर्षासु हेमन्ते च जलेशयः । ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो भवेन्नित्यं वने वसन् ॥ ५ ॥ कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तुलापुरुषमेव च । अतिकृच्छ्रं प्रकुर्वीत त्यक्त्वा कामाञ्छुचिस्ततः ॥ ६ ॥ त्रिसंध्यं स्नानमातिष्ठेत्सहिष्णुर्भूतजान्गुणान् । पूजयेदतिथींश्चैव ब्रह्मचारी वनं गतः ॥ ७ ॥ प्रतिग्रहं न गृह्णीयात्परेषां किंचिदात्मवान् । दाता चैव भवेन्नित्यं प्रयतः प्रियंवदः ॥ ८ ॥ रात्रौ स्थण्डिलशायी स्यात्प्रपदैस्तु दिनं क्षिपेत् । वीरासनेन तिष्ठेद्वा क्लेशमात्मन्यचिन्तयन् ॥ ९ ॥ केशरोमनखश्मश्रु न च्छिन्द्यान्नापि कर्तयेत् ।

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्च पुस्तके—" चतुष्प्रकाराश्चिशक्षेत गृही च धर्मसाधनान् " इति । × एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्च. पुस्तके—'प्राजापत्यं परं स्थानं प्राप्नोति विजितेन्द्रियः " इति ।

१ क. ग. ङ. वैतसिवा° २ क. °कुध्या या प्रकल्पयेत् । धु° । ३ ख. ङ. °यान्कृषामनी° । ४ ख. ङ. [illegible] श्रावणे मासि मु° । ५ ख. ङ. °बहुही । त्यजेदाश्वयुजे मासि धान्यं वन्यं समा° । ६ क. °वे । व तिष्ठा° । ७ ङ. °सत्य मार्गं शुचि° । ८ ख. ङ. यतं । ९ ङ. °मैनी पतितिष्ठेत्तत्राऽऽत्मनि चिन्तयेत् । के°

त्यजञ्छरीरसौहार्दं वननवासरतः शुचिः ॥ १० ॥ चतुष्प्रकारं भिद्यन्ते मुनयः संशितव्रताः । अनुष्ठानविशेषेण श्रेयांस्तेषां परः परः ॥ ११ ॥ वार्षिकं वन्यमाहारमाहृत्य विधिपूर्वकम् । वनेस्थधर्ममातिष्ठन्नयेत्कालं जितेन्द्रियः ॥ १२ ॥ भूरिसंवार्षिकश्चायं वनस्थः सर्वकर्मकृत् । आदेहपतनं तिष्ठेत्काङ्क्षन्मोक्षं दृढव्रतः ॥ १३ ॥ षण्मासांस्तु ततश्चान्यः पञ्चयज्ञक्रियापरः । काले चतुर्थे भुञ्जानो देहं त्यजति धर्मतः ॥ १४ ॥ त्रिंशद्दिनार्थमाहृत्य वन्याश्नानि मुनिव्रतः । निर्वर्त्य सर्वकार्याणि स्याच्च षष्ठान्नभोजनः ॥ १५ ॥ दिनार्थमन्नमादाय पञ्चयज्ञक्रियारतः । सद्यःप्रक्षालको नाम चतुर्थः परिकीर्तितः ॥ १६ ॥ एवमेते हि वै मान्या मुनयः संशितव्रताः ॥ १७ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

( अथ चतुर्थोऽध्यायः । )

यथोक्तमानि स्थानानि प्राप्नुवन्ति दृढव्रताः । ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो मुनिस्तथा । विरक्तः सर्वकामेषु पारिव्राज्यं समाचरेत् ॥ १ ॥ आत्मन्यग्नीन्समारोप्य दत्त्वा वाऽभयदक्षिणाम् । चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्ब्राह्मणः प्रव्रजन्गृहात् ॥ २ ॥ आचार्येण समादिष्टं लिङ्गं यत्नात्समाश्रयेत् । शौचमाश्रयसंबद्धं यतिधर्मांश्च शिक्षयेत् ॥ ३ ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमफल्गुता । दया च सर्वभूतेषु नित्यमेतद्यतिश्चरेत् ॥ ४ ॥ ग्रामान्ते वृक्षमूले च नित्यकालनिकेतनः । पर्यटेत्कीटवद्भूमिं वर्षास्वेकत्र संविशेत् ॥ ५ ॥ वृद्धानामातुराणां च भीरूणां सङ्गवर्जिनाम् । ग्रामे वाऽपि पुरे वाऽपि वासो नैकत्र दुष्यति ॥ ६ ॥ कौपीनाच्छादनं वासः कन्थां सं(शी)तापहारिणीम् । पादुके चापि गृह्णीयात्कुर्यान्नान्यस्य संग्रहः(म्) ॥ ७ ॥ संभाषणं सह स्त्रीभिरालम्भप्रेक्षणे तथा । नृत्यं गानं सभासेवां परिवादांश्च वर्जयेत् ॥८॥ वानप्रस्थगृहस्थाभ्यां प्रीतिं यत्नेन वर्जयेत् । एकाकी विचरेन्नित्यं त्यक्त्वा सर्वपरिग्रहम् ॥ ९ ॥ याचितायाचिताभ्यां तु भिक्षया कल्पयेत्स्थितिम् । साधुकारं याचितं स्यात्प्राक्प्रणीतमयाचितम् ॥ १० ॥

१ ख. छ. भिक्षान्ति । २ ख. श्रेयाञ्श्रेयांस्ततः परः । वा° । ३ ख. °नस्थैमौनमा° । ४ छ. °धर्मे था ति° । ५ छ. भूमिजं वार्षिकं वाऽपि व° । ६ क. ग. घ. °रिसवा° । ७ क. °मेवित् । ८ छ. °तनाऽतिष्ठेन्मृत्युं चैव न काङ्क्षयेत् । ९ ख. छ. °यापरः । स° । १० छ. च. °स्थो यतिस्त° । ११ क. °वर्तिना° । १२ छ. समाजं वा दिवा निद्रां विवर्जये° ।

चतुर्विधा भिक्षुकाः स्युः कुटीचकबहूदकौ। हंसः परमहंसश्च पश्चाद्यो यः स उत्तमः ॥ ११ ॥ एकदण्डी भवेद्वाऽपि त्रिदण्डी चापि वा भवेत्। त्यक्त्वा सर्वसुखास्वादं पुत्रैश्वर्यसुखं त्यजेत् ॥ १२ ॥ अपत्येषु वसन्नित्यं ममत्वं यत्नतस्त्यजेत्। नान्यस्य गेहे भुञ्जीत भुञ्जानो दोषभाग्भवेत् ॥ १३ ॥ कामं क्रोधं च लोभं च तथेर्ष्यासत्यमेव च। कुटीचकस्त्यजेत्सर्वं पुत्रार्थं चैव सर्वतः ॥१४॥ भिक्षाटनादिकेऽशक्तो यतिः पुत्रेषु संन्यसेत्। कुटीचक इति ज्ञेयः परिव्राट्त्यक्तबान्धवः ॥ १५ ॥ त्रिदण्डं कुण्डिकां चैव भिक्षाधारं तथैव च। सूत्रं तथैव गृह्णीयान्नित्यमेव बहूदकः ॥ १६ ॥ प्राणायामेऽप्यभिरतो गायत्रीं सततं जपेत्। विश्वरूपं हृदि ध्यायन्नयेत्कालं जितेन्द्रियः ॥ १७ ॥ ईषत्कृतकषायस्य लिङ्गमाश्रित्य तिष्ठतः। अन्नार्थं लिङ्गमुद्दिष्टं न मोक्षार्थमिति स्थितिः ॥ १८ ॥ त्यक्त्वा पुत्रादिकं सर्वं योगमार्गव्यवस्थितः। इन्द्रियाणि मनश्चैव कर्षन्हंसोऽभिधीयते ॥ १९ ॥ कृच्छ्रैश्चान्द्रायणैश्चैव तुलापुरुषसंज्ञकैः। अन्यैश्च शोषयेद्देहमाकाङ्क्षन्ब्रह्मणः पदम् ॥ २० ॥ यज्ञोपवीतं दण्डं च वस्त्रं जन्तुनिवारणम्। अयं परिग्रहो नान्यो हंसस्य श्रुतिवेदिनः ॥ २१ ॥ आध्यात्मिकं ब्रह्म जपन्प्राणायामांस्तथाऽऽचरन्। वियुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो योगी नित्यं चरेन्महीम् ॥२२॥ आत्मनिष्ठः स्वयं युक्तस्त्यक्तसर्वपरिग्रहः। चतुर्थोऽयं महानेषां ध्यानभिक्षुरुदाहृतः ॥ २३ ॥ त्रिदण्डं कुण्डिकां चैव सूत्रं चाथ कपालिकाम्। जन्तूनां वारणं वस्त्रं सर्वं भिक्षुरिदं त्यजेत् ॥ २४ ॥ कौपीनाच्छादनार्थं च वासोऽर्धस्य परिग्रहम्। कुर्यात्परमहंसस्तु दण्डमेकं च धारयेत् ॥२५॥ आत्मन्येवाऽऽत्मना बुद्ध्या परित्यक्तशुभाशुभः। अव्यक्तलिङ्गो व्यक्तश्च चरेद्भिक्षुः समाहितः ॥ २६ ॥ मानपूजो न संतुष्येदलाभे त्यक्तमत्सरः। त्यक्ततृष्णः सदा विद्वान्मूकवत्पृथिवीं चरेत् ॥ २७ ॥ देहसंरक्षणार्थं तु भिक्षामीहेद्द्विजातिषु। पात्रमस्य भवेत्पाणिस्तेन नित्यं गृहानटेत् ॥ २८ ॥ अतैजसानि पात्राणि भिक्षार्थं कल्पयेन्मुनिः। सर्वेषामेव भिक्षूणां दार्वलाबुमयानि च ॥ २९ ॥ कांस्यपात्रे न भुञ्जीत आपद्यपि कथंचन। मलाशाः सर्वं उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥ ३० ॥ कांसिकस्य तु यत्पापं गृहस्थस्य तथैव च। * कांस्यभोजी यतिः सर्वं तयोः प्राप्नोति किल्बिषम् ॥ ३१ ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. छ. पुस्तकयोः—"कांस्यपात्रेषु भुञ्जानः प्राप्नुयात्किल्बिषं सदा" इति।

---

१ ख. छ. 'चरम'। २ छ. 'थ श्रेयश्चैषां यथोत्तरम्। ए'। ३ ख. छ. 'दण्डो गुरवे चै'। ४ ख. छ. समाहितः। ५ छ. 'यं स्मरेन्नित्यं तथा च विनि'। ६ ख. छ. वासोभिक्षापरिग्रहः। कु'। ७ ख. छ. 'भिक्षां च'। ८ ग. छ. 'र्यं कल्मषान्मनुः। स'। ९ छ. 'भोजनाः। कां। १० ख. छ. कांस्यकस्यापि यत्पात्रं इ'।

वानप्रस्थो यतिस्तथा । उत्तमां वृत्तिमाश्रित्य पुनरावर्तयेद्यदि ॥ ३२ ॥ आरूढपतितो ज्ञेयः सर्वधर्मबहिष्कृतः । निन्द्यश्च सर्वदेवानां पितॄणां च तथोच्यते ॥ ३३ ॥ त्रिदण्डं लिङ्गमाश्रित्य जीवन्ति बहवो द्विजाः । न तेषामपवर्गोऽस्ति लिङ्गमात्रोपजीविनाम् ॥ ३४ ॥ त्यक्त्वा लोकांश्च वेदांश्च विषयाणीन्द्रियाणि च । आत्मन्येव स्थितो यस्तु प्राप्नोति परमं पदम् ॥ ३५ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

=====

( अथ पञ्चमोऽध्यायः । )

---

राज्ञां तु पुण्यवृत्तानां त्रिवर्गपरिकाङ्क्षिणाम् । वक्ष्यमाणस्तु यो धर्मस्तत्त्वतस्तं निबोधत ॥ १ ॥ तेजः सत्यं धृतिर्दाक्ष्यं संग्रामेष्वनिवर्तिता । दानमीश्वरभावश्च क्षत्रधर्मः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥ क्षत्रियस्य परो धर्मः प्रजानां परिपालनम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षयेन्नृपतिः प्रजाः ॥ ३ ॥ त्रीणि कर्माणि कुर्वीत राजन्यस्तु प्रयत्नतः । दानमध्ययनं यज्ञं ततो ( पो ) योगनिषेवणम् ॥ ४ ॥ ब्राह्मणानां च संतुष्टिमाचरेत्सततं तथा । तेषु तुष्टेषु नियतं राज्यं कोशश्च वर्धते ॥ ५ ॥ वाणिज्यं कर्षणं चैव गवां च परिपालनम् । ब्राह्मणक्षत्रसेवा च वैश्यकर्म प्रकीर्तितम् ॥ ६ ॥ खलयज्ञं कृषीणां च गोयज्ञं चैव यत्नतः । कुर्याद्वैश्यश्च सततं गवां च शरणं तथा ॥ ७ ॥ ब्राह्मणक्षत्रवैश्यांश्च चरेन्नित्यममत्सरः । कुर्वंस्तु शूद्रः शुश्रूषां लोकाञ्जयति धर्मतः ॥ ८ ॥ पञ्चयज्ञविधानं तु शूद्रस्यापि विधीयते । तस्य प्रोक्तो नमस्कारः कुर्वन्नित्यं न हीयते ॥ ९ ॥ शूद्रोऽपि द्विविधो ज्ञेयः श्राद्धी चैवेतरस्तथा । श्राद्धी भोज्यस्तयोरुक्तो ह्यभोज्यो हीतरः स्मृतः ॥ १० ॥ प्राणानर्थांस्तथा दारान्ब्राह्मणाय निवेदयेत् । स शूद्रजातिर्भोज्यः स्यादभोज्यः शेष उच्यते ॥ ११ ॥ कुर्याच्छूद्रस्तु शुश्रूषां ब्रह्मक्षत्रविशां क्रमात् । कुर्यादुत्तरयोर्वैश्यः क्षत्रियो ब्राह्मणस्य तु ॥ १२ ॥

---

१ ख. ङ. °रिरक्षणम् । रक्षमा° । २ ङ. °व्यपलायनम् । दा° । ३ ख. ङ. ह्येव श्राद्धश्चैवेतरस्तथा । श्राद्धो भोज्यः स विज्ञेयो भोज्यो हीनं त° । ४ ख. ङ. °त् । न शूद्रो जातिभोज्यः । ५ ङ. °च्छूद्राज्जाति° ।

आश्रमास्तु त्रयः प्रोक्ता वैश्यराजन्ययोस्तथा । पारिव्राज्याश्रमप्राप्तिर्ब्राह्मणस्यैव चोदिता ॥ १३ ॥ आश्रमाणामयं धर्मो मया प्रोक्तः सनातनः । यदत्राविदितं किंचि-त्तदन्येभ्यो[1] गमिष्यथ ॥ १४ ॥

इति श्रीवैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

समाप्तेयं लघुविष्णुस्मृतिः ।

१ ख. °भ्यो विनिश्चयेत् ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# लघुशङ्खस्मृतिः ।

+ इष्टापूर्तौ तु कर्तव्यौ ब्राह्मणेन विशेषतः । इष्टेन लभते स्वर्गं मोक्षं पूर्तेन विन्दति ॥ १ ॥ एकाहमपि कौन्तेय भूमिष्ठमुदकं कुरु । कुलानि तारयेत्सप्त यत्र गौर्वितृषा भवेत् ॥ २ ॥ भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्तिताः । ताँल्लोकान्प्राप्नुयुर्मर्त्याः पादपानां प्ररोहणे ॥ ३ ॥ वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्तफलमश्नुते ॥ ४ ॥ अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चैव धारणम् । आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते ॥ ५ ॥ इष्टापूतो ( र्ते ) द्विजातीनां सामान्यौ ( न्ये ) धर्मसाधने । अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्तधर्मे न वैदिके ॥ ६ ॥ यावदस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति पुरुषस्य च । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७ ॥ देवतानां पितॄणां च जले दद्याज्जलाञ्जलिम् । असंस्कृतमृतानां च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥ ८ ॥ एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज ( ज्य ) ते वृषः । मुच्यते प्रेतलोकाच्च स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ ९ ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत चाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ १० ॥ लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे तु पाण्डुरः । श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स वै नीलवृषः स्मृतः॥११॥ नवश्राद्धं त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽब्दिके । पतन्ति पुरुषास्तस्य यो भुङ्क्तेऽनापदि द्विजः॥ १२ ॥ यस्यैतानि न कुर्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश । प्रेततो न (त्वाच्च) विमुच्येत कृतैः श्राद्धशतैरपि ॥ १३ ॥ एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं कुरुते द्विजः । अमूलं तद्विजानीयात्स मातृपितृघातकः ॥ १४ ॥ सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं सुतैः । प्रतिमासं यथा तस्य प्रतिसंवत्सरं तथा ॥ १५ ॥ सपिण्डीकरणादूर्ध्वं यत्र यत्रोपदीयते । तत्र तत्र त्रयं कुर्याद्वर्जयित्वा मृतेऽहनि ॥ १६ ॥ अमावास्यां क्षयो यस्य प्रेतपक्षे तथा यदि । सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्वणो विधिः ॥ १७ ॥ त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते । मासे चैकादशादिने पार्वणं तु विधीयते ॥ १८ ॥ मातुः सपिण्डीकरणं कथं कार्यं भवेत्सुतैः । पितामहीसह (ह्यादिभि)स्तस्याः सपिण्डीकरणं स्मृतम् ॥ १९ ॥

---

+ लिखितस्मृतिश्लोकैः साम्यमस्यां दृश्यते ।

---

१ ख. 'कान्प्रयपु' । २ ख. 'गारदे' ।

कर्तव्यं भर्त्सुर्यं(तु भर्त्री) तायाः सपिण्डीकरणं स्त्रियाः । मृताऽ(भर्त्राऽ)पि हि न कर्तव्यं यंऽमन्त्राहुतिव्रतैः ॥ २० ॥ मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत्पुत्रिकासुतः । द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तु पितुः पितुः ॥ २१ ॥ अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः । अदोषं तं यमः प्राह पङ्क्तिपाव न एव सः ॥ २२ ॥ यानि यस्य पवित्राणि कुक्षौ तिष्ठन्ति भारत । तानि तस्यैव पूज्यानि न शरीराणि देहिनाम् ॥ २३ ॥ अग्नौकरणशेषं तु पितृपात्रे प्रदापयेत् । प्रतिपद्य पितृणां च न दद्याद्वैश्वदेविके ॥ २४॥ मृन्मयेषु च पात्रेषु श्राद्धं भोजयते द्विजः । = अन्नदाताऽपहर्ता च भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ २५ ॥ हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणव्यञ्जनादयः । दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुङ्क्ते च किल्बिषम् ॥ २६ ॥ आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते । भोक्ता विष्ठासमं भुङ्क्ते दाता च नरकं व्रजेत् ॥ २७ ॥ श्राद्धं कृत्वेतरश्राद्धे यस्तु भुङ्क्तेऽतिविह्वलः । पतन्ति पितरस्तस्य तं मासं रेतपायिनः ॥ २८ ॥ पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् । दानं प्रतिग्रहो होमः श्राद्धं भुक्त्वाऽष्ट वर्जयेत् ॥ २९॥ व्यायाममात्रं समुत्सृज्य पिण्डांस्तत्र प्रदापयेत् । यत्र संस्पर्शनं वाऽपि प्राप्नुवन्ति न बिन्दवः ॥ ३० ॥ अपुत्रा ये मृताः केचित्पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा । तेभ्यश्चापि प्रकर्तव्यमेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ॥ ३१ ॥ मातुः श्राद्धं तु पूर्वस्मात्पितॄणां तदनन्तरम् । ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ ३२ ॥ दशकृत्वः पिबेदापः सावित्र्या श्राद्धभुग्द्विजः । ततः संध्यामुपासीत शुध्यते तदनन्तरम् ॥ ३३ ॥ चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिकेन तु । पक्षत्रयेऽपि कृच्छ्रः स्यादेकाहं पुनराब्दिके । अत ऊर्ध्वं न दोषः स्याच्छङ्खस्य वचनं त (य) था ॥ ३४ ॥ सर्वविप्रहतानां च शृङ्गिदंष्ट्रिसरीसृपैः । आत्मनस्त्यागिनां चैव श्राद्धमेषां न कारयेत् ॥ ३५ ॥ उदकं पिण्डदानं च विप्रेभ्यो यच्च दीयते । नोपतिष्ठति तत्सर्वमन्तरिक्षे प्रलीयते ॥ ३६ ॥ नारायणबलिः कार्यो लोकग्रहभयान्नरैः । तथा तस्य भवेच्छ्रेयो नान्यथा वाऽब्रवीन्मनुः ॥३७॥ गोभूहिरण्यहरणे क्षेत्रापणगृहस्य च । यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥३८॥उद्यताः सह यावन्त एककार्येष्ववस्थिताः । यद्येकोऽपि ÷ हनेत्तत्र सर्वे ते ब्रह्मघातकाः ॥ ३९ ॥ बहूनामेककार्येषु यद्येको मर्मघातकः । सर्वे ते शुद्धिमि( मृ )च्छन्ति स एको ब्रह्मघातकः ॥ ४० ॥ महापातकसंस्पर्शे स्नानमेव विधीयते । संस्पृष्टस्तु यदा भुङ्क्ते कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ ४१ ॥ चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं वापीकूपगतं

= अन्नदाता पुरोधाश्चेति पाठः क्वचिदुपलभ्यतेऽन्यत्र । ÷ हननार्थे ज्ञेयम् । हन्यादिति भाव्यम् ।

१ ख. °र्त्त्याया: । २ क. °तकम् । स° ।

जकम् । गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ ४२ ॥ चाण्डालघटमध्यस्थं यस्तोयं पिबति द्विजः । तत्क्षणात्क्षय(क्षिप)ते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥४३॥ यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्यति । प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्र(च्छ्रं)सांतपनं स्मृतम्॥४४॥ चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु क्षत्रियः । तदर्धं तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ ४५ ॥ यस्य चाण्डालि( ली )संयोगो भवेत्कश्चि( त्कचि )दकामतः । तस्य सांतपनं कृच्छ्रं स्मृतं शुद्धयर्थमात्मनः ॥ ४६ ॥ चाण्डालोदकसंस्पृष्टः स्नात्वा विप्रो विशुध्यति । [ *तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४७ ॥ आजानु स्नानमात्रं स्यादानाभेश्च विशोधनम् । अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्याच्छरीरस्पर्शने मलम् ॥ ४८ ॥ रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वानचाण्डालवायसैः । तावत्तिष्ठेन्निराहारः(रा) स्नात्वा कालेन शुध्यति ] ॥ ४९ ॥ अस्थिभङ्गं गवां कृत्वा चाण्डालस्य च च्छेदनम् । पातनं चैव शृङ्गस्य मासार्धं व्याप(याव)कं चरेत् ॥५०॥ यवसस्रावबोटव्यो यावद्वोहेत तद्गृहे(?) तद्वर्णां च सुगां दत्वा ततः पापात्प्रमुच्यते ॥५१॥ हले वा शकटे चैव दुर्बलं यो नियोजयेत् । प्रत्यवाये समुत्पन्ने ततः प्राप्नोति गोवधम् ॥ ५२ ॥ अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा । नदीपर्वतसंरोधे पादोनं व्रतमाचरेत् ॥ ५३ ॥ एकं च बहुभिः कैश्चिद्दैवाद्व्यापादितं क्वचित् । कृच्छ्रपादं तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक्पृथक् ॥ ५४ ॥ एकपादं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् । योक्त्रे च पादहीनं स्याच्चरेत्सर्वं निपातने ॥ ५५ ॥ रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये च( चा ) श्मश्रुघातनम् । तृतीयं(ये)तु शिखा धार्या सशिखं तु निपातने ॥ ५६ ॥ केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् । द्विगुणव्रते समादिष्टे द्विगुणे( णा )दक्षिणा भवेत् ॥ ५७ ॥ राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः । अकृत्वा वपनं तेषां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ५८ ॥ अन्येषां नखकर्णानां बाहोर्निर्मोचने तथा । सायं संगोपनार्थाय न दुष्येद्रोधबन्धयोः ॥५९॥ यन्त्रिते गोचिकित्सायां मूढगर्भाविमोचने । यत्ने कृते विपद्येत प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ६० ॥ औषधं स्नेहमाहारं दत्तं गोब्राह्मणाय च । यदि कश्चि(काचि)द्विपत्तिः स्यात्प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ६१ ॥ स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।

---

* एतच्चिह्नान्तर्गतं न विद्यते क. पुस्तके ।

---

१ क एकमब्दं । २ क. 'बे ज्ञ' ।

कुर्वन्त्यनुग्रहं ये तु तत्पापं तेषु गच्छति ॥ ६२ ॥ बालस्त्वन्तर्दशाहे तु प्रेतत्वं यदि गच्छति । सद्य एव विशुद्धिः स्यान्नाशौचं नैव सूतकम् ॥ ६३ ॥ आदन्तजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता । त्रिरात्रं तु व्रतादेशा दशरात्रमतः परम्॥६४॥*अहस्त्व-दत्तकन्याया बालेषु च विशोधनम्। कुर्वन्नैवाशनौ यात मातुलश्रोत्रिये यथा(?)॥ ६५ ॥ ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव कारयेत् । अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्खस्य वचनं यथा ॥ ६६ ॥ आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसंभवाः । म्लेच्छभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥ ६७ ॥ दिवा कपित्थच्छायासु रात्रौ दधिशमीषु च । धात्रीफलेषु सप्तम्यामलक्ष्मीर्वसते सदा ॥ ६८ ॥ स(शू)र्पवातनखाग्रान्तकेशबन्ध[प]-टोदकम् । मार्जनीरेणुसंस्पर्शो हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥ ६९ ॥ अर्धवासास्तु यः कुर्याज्जपहोमक्रिया द्विजः । तत्सर्वं राक्षसं विद्याद्बहिर्जानु च यत्कृतम् ॥ ७० ॥ यत्र यत्र च संकीर्णं पश्यत्यात्मन्यसंशयम्। तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्यावर्तनं तथा॥७१॥

इति लघुशङ्खस्मृतिः ॥

समाप्तेयं लघुशङ्खस्मृतिः ।

---

* एतदर्धं न विद्यते ख. पुस्तके ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# [लघु]शातातपस्मृतिः ।

शातातपस्य महर्षेर्धर्मशास्त्रं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ ब्राह्मणं हत्वा तस्य शिरःकपालमादाय तीर्थान्तरं संचरेदात्मनः पापकीर्तनं कुर्वन्द्वादशाब्दैर्विशुध्यति ॥ २ ॥ अथाश्वमेधं पश्यति तद्दर्शनाच्छुद्धो भवति ॥ ३ ॥ सुरापस्य तप्तसुरापाने शुद्धिः स्यात् ॥ ४ ॥ ब्राह्मणसुवर्णहरणे राजसंनिधानात्सोमपानेन शुद्धिः स्यात् ॥ ५ ॥ गुरुदाराभिगामिनस्तप्तायसपरिष्वञ्जनेनैव शुद्धिः ॥ ६ ॥ एषां यो येन संबध्यते तस्य तदेव प्रायश्चित्तं भवति ॥ ७ ॥ यावकीयं चतुर्थकालं संविशेत् ॥ ८ ॥ नकुलभोजने लशुनपलाण्डुगृञ्जनभक्षणे तप्तकृच्छ्रम् ॥ ९ ॥ उष्ट्रीखरीमानुषीक्षीरपाने पुनरुपनयनं कृच्छ्रं च ॥ १० ॥ शूद्रोच्छिष्टभोजने त्रिरात्रम् ॥ ११ ॥ सुराभाण्डोदकपाने छर्दनं घृतप्राशनमहोरात्रं च ॥ १२ ॥ अनुदकमूत्रपुरीषकरणे श्व(श्व)काकस्पर्शने सचेलस्नानं महाव्याहृतिमाचरेत् ॥ १३ ॥ काकविष्ठोपघाते हव्यकव्याभिगमने तदेव व्रतम् ॥ १४ ॥ मृतवत्सायाः क्षीरप्राशने वृथामांसस्य भक्षणे प्राजापत्यम् ॥ १५ ॥ अग्नेरुत्सादने मांसस्पर्शे(स्पर्शे) काकश्वानमण्डूकमूषकदर्दुरनकुलादीन्हत्वा यानि चान्यानि भूतानि एषामनुक्तप्रायश्चित्तेषु वधं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ १६ ॥ अस्नाताशी अयाजी च विप्रकीर्णो भवेद्द्विजः । न तारयति दातारं नाऽऽत्मानन्त(नं स)परिग्रहम् ॥ १७ ॥ अस्नाताशी मलं भुङ्क्ते अयाजी पूयशोणितम् । अहू(हु)ताशी कृमिं भुङ्क्ते अदाता विषमश्नुते ॥ १८ ॥ पक्वं वा यदि वा चाऽऽमं यस्य नाश्नाति वै द्विजः । भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १९ ॥ अथोपपातकान्याहुः ॥ २० ॥ अग्न्युत्सादी कन्यादूषी स्त्रीघाती[वृषणाभिघाती] गोघ्नः शूद्रघाती कुमारघाती याचि(पति)तव्यवहारी ये तेषां प्रायश्चित्तानि॥२१॥ अग्न्युत्सादने कृच्छ्रम् ॥ २२ ॥ कन्यादूषणेऽर्धपादम् ॥ २३ ॥ स्त्रीघाती षण्मासान्कृच्छ्रेण ॥ २४ ॥ वृषणाभिघाते प्राजापत्यम् ॥ २५ ॥ गोघ्नस्त्रीन्मासा-

---

१ क. 'ह्मणो ब्राह्मणं । २ क. ख. 'कजुई' । ३ ख. 'न्तः । ताता' ।

प्राजापत्यं कुर्याद्गोमतीं च जपेद्विद्याम् ॥२६॥ शूद्रवधे तप्तकृच्छ्रेण मासं वर्तयेत्॥२७॥ कुमारघाती पयोभक्षो मासं गोष्ठे वसेत् ॥ २८ ॥ पतितव्यवहारी तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ २९ ॥ * आहस्त्यश्वदातारि वधे शूद्रवदकामकृते प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ३० ॥ प्राणायामास्त्रयस्तस्य त्र(घृ)तं प्राश्य विशुध्यति ॥ ३१ ॥ विवाहयेच्च सगोत्रां समानप्रवरां तथा । तस्याः[कथंचित्]संबन्धेऽ[प्य]तिकृच्छ्रं चरेद्द्विजः ॥ ३२ ॥ य उद्वहेत्सगोत्रां=दुहितरं चैव मातुलाम्(?) । पितृभिः सह तुल्यः स्यात्स तु चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३३ ॥ नोद्वहेत्कपिलां कन्यां नाधिकाङ्गीं न रोगिणीम् । नातिलोमिकां नालोमिकां न वाचाटां न पिङ्गलाम् ॥ ३४ ॥ नक्षत्रवृक्षनदीनाम्नीं न च भीषणनामिकाम् ॥ ३५ ॥ यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा पिता । नोपयच्छेत तां कन्यां पुत्रिकाधर्मशङ्कया ॥ ३६ ॥ असपिण्डा तु या मातुरसगोत्रा च या पितुः । सा विवाह्या द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥ ३७ ॥ हंसस्वनां मेघवर्णां मधुपिङ्गललोचनाम् । तादृशीमुद्वहेत्कन्यां स चैल(वं)सुखमृच्छति ॥ ३८ ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते । परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ ३९ ॥ परिवित्तिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते । सर्वे ते नरकं यान्ति दातृयाजकपञ्चमाः ॥ ४० ॥ क्लीबे देशान्तरस्थे पतिते प्रव्रजिते तथा । दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥ ४१ ॥ नाग्नयः परिविन्दन्ति वेदा न च तपो न च । न च श्राद्धं कनिष्ठस्य विरूपा या च कन्यका ॥ ४२ ॥ यस्मिंस्तु कुलशीलानि न दृश्येरन्कदाचन । न सत्याकरणं तत्र न च कन्यानृतं भवेत् ॥ ४३ ॥ उद्वाहिता च या कन्या न संप्राप्ता च मैथुनम् । भर्तारं पुनरभ्येति यथा कन्या तथैव सा॥४४॥ समुद्वह्य तु तां कन्यां सा चेदक्षतयोनिका । कुलशीलवते दद्यादिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ ४५ ॥ प्रत्यापनं प्र(प्रा)ध्ययनं प्रश्नपूर्वं प्रतिग्रहम् । दानाध्ययनवादार्थं षड्विधो वेदविक्रयः ॥ ४६ ॥ यत्तद्विक्रयनिर्दिष्टं स्त्रीषु यच्चार्पितं धनम् । न देयं पितृदेवेभ्यो यच्च क्लीबादुपार्जितम् ॥ ४७ ॥ अनियोगेन यो दद्याद्ब्राह्मणाय प्रतिग्रहम् । स पूर्वं नरकं याति ब्राह्मणस्तदनन्तरम् ॥ ४८ ॥ वेदाक्षराणि यावन्ति नियुक्तादनुकारणात् । तावता ब्रह्महत्येव ब्रह्मविक्रयनिर्दिशेत् (?) ॥ ४९ ॥ वैश्वदेवेन ये भीता आतिथ्याच्च बहिष्कृताः । सर्वे ते वृषला ज्ञेयाः प्राप्तवेदा अपि द्विजाः ॥ ५० ॥ येषामध्ययनं नास्ति ये च केचिदनग्नयः । न कुलं श्रोत्रियं येषां

* इत आरभ्य विशुध्यतीत्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते । – तद्दुहितरमिति सकलपुस्तकपाठः ।

१ क. ङ. °म । तद्दैवे । २ क. ग. °न्त्वमस्यथा° । ३ क. °काः ! व्यथा ।

सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ॥ ५१ ॥ अकृत्वा वैश्वदेवं तु ये भुञ्जन्त्यत्यधार्मिकाः । वृथा तेनान्नपाकेन काकयोनिं व्रजन्ति ते ॥५२॥ प्रियो वा यदि या द्वेष्यो मूर्खः पण्डित एव च । वैश्वदेवे तु संप्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ५३ ॥ नैकग्रामीणमतिथिं पूर्वसंगतिकं तथा । उपस्थितं गृहे विद्याद्भार्या यत्राग्नयोऽपि वा ॥ ५४ ॥ अनिमित्तमनाहूतं देशकालमुपस्थितम् । अतिथिं तं विजानीयान्नातिथिः पूर्वसंगतः ॥ ५५ ॥ यावन्मात्राशनो वा स्याद्भुनाशी स्नातको द्विजः । तस्यान्नस्य चतुर्भागं हन्तकारं विदुर्बुधाः ॥ ५६ ॥ ग्रासमात्रं भवेद्भिक्षा पुष्कलं तु चतुर्गुणम् । पुष्कलानि च चत्वारि हन्तकारो विधीयते ॥ ५७ ॥ आरूढो नैष्ठिकं धर्मं यस्तु व्यावर्तयेत्पुनः । चान्द्रायणं चरेन्मासमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ ५८ ॥ आरूढपतितोत्पन्नो ब्राह्मणो वृषलेन च । उभौ तावतिचाण्डालौ सगोत्रायां तु जायते ॥ ५९ ॥ यस्तु प्रव्राजितो भूत्वा पुनः सेवेत मैथुनम् । षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ॥ ६० ॥ चाण्डाल्यां विशतो विप्राः परिव्राजकतापसाः । तैर्जातानि अपत्यानि चाण्डालैर्नरकं वसेत ॥ ६१ ॥ स्पन्दिते बुद्धिजातीनां भिन्नभाजनभोजने । पञ्चगव्येन शुद्धिः स्यादिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥ अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम् । तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमन्त्रितम् ॥ ६३ ॥ ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् । उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६४ ॥ पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता । भ्रूणहत्या पितुस्तस्याः सा कन्या वृषली स्मृता ॥ ६५ ॥ उपनिक्षेपधर्मेण शूद्रान्नं पचति द्विजः । अभोज्यं तु भवेदन्नं स च विप्रः पुरोहितः ॥ ६६ ॥ शूद्रान्नं शूद्रसंकल्पः शूद्रेण सह वासनम् । शूद्राद्धा (ज्ज्ञा) नागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ६७ ॥ शूद्रान्नोपहता विप्रा विह्वला रतिलालसाः । भ(भा)रिताः किं करिष्यन्ति निर्विषा इव पन्नगाः ॥ ६८ ॥ शूद्रादाहृत्य निर्वापं ये पचन्ति द्विजातयः । ते यान्ति नरकं घोरं ब्रह्मतेजोविवर्जिताः ॥६९॥ अग्निहोत्रफलं नित्यं वैश्वदेवतरोर्गतम् । सर्वं तु नश्यते चैव शूद्रान्नपचने कृते ॥ ७० ॥ हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणव्यञ्जनादयः । दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम् ॥ ७१ ॥ आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपनीयते । भोक्ता विष्ठासमं भुङ्क्ते दाता च नरकं व्रजेत् ॥ ७२ ॥ दन्तधावनमङ्गुल्या प्रत्यक्षलवणं च यत् । मृत्तिकाभक्षणं चैव तुल्यं गोमांसभक्षणैः ॥ ७३ ॥ मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ७४ ॥ पुष्पाणि क्षारवस्त्राणि गन्धमाल्यानुलेपनम् । उपवासे न शुध्यन्ति दन्तधावनमञ्जनम् ॥ ७५ ॥

---

१ क. ग. 'वपि वा' । २ ख. ग. 'ञ्जनोद' । ३ ख. ग. घ. 'तारो नरकं यान्ति' ।

अन्यतो वसते मूर्खो दूरेणापि बहुश्रुतः । बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ७६ ॥ ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते । ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ ७७ ॥ संनिकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् । भोजने चैव दाने च दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ७८ ॥ देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च । कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ७९ ॥ देवद्रव्यं द्विजप्रोक्तं ब्रह्मस्वं ब्राह्मणेन्द्रियम् । वियोन्यां क्रियते यत्र तेन नास्ति व्यतिक्रमः ॥ ८० ॥ मा दद्स्वेति यो ब्रूयाद्गोष्वग्निब्राह्मणेषु च । तिर्यग्योनिषु गत्वा वै चाण्डालेष्वभिजायते ॥ ८१ ॥ यत्तु वाचा प्रतिज्ञातं कर्मणा नो ( चो ) पपादितम् । त्राणं तद्धर्मसंयुक्तमिह लोके परत्र च ॥ ८२ ॥ वेदविद्याव्रतस्नाते श्रोत्रिये गृहमागते । मोह ( द ) न्त्योषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥ ८३ ॥ नचा ( वा ) शौचे परिभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते । दीयमानं रुदत्यन्नं किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ८४ ॥ मन्त्रपूतं तु यत्त्वन्नममन्त्राय च दीयते । हस्तं कृन्तति दातुस्तु भोक्तुर्जिह्वां निकृन्तति ॥८५॥ यावतो ग्रसते पिण्डान्हव्यकव्येष्वमन्त्रवित् । तावतो ग्रसते प्रेत्य दीप्तान्स्थूलानयोगुडान् ॥ ८६ ॥ मधुमांससुरासोमं लाक्षालवणमेव च । एतेषां विक्रयेणैव द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ८७ ॥ गवां श्वासोदकस्नाने महानद्याश्च संगमे । समुद्रदर्शने चैव शुना दष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ८८ ॥ अव्रती सव्रती चापि शुना दष्टो द्विजोत्तमः । हिरण्योदकमिश्रं तु घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ८९ ॥ यदा न दृश्यते सोमः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् । यां दिशं व्रजते सोमस्तां दिशं त्ववलोकयेत् । सोममार्गेण सा पूता पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ९० ॥ ब्राह्मणव्रणे ( णो ) द्वारे पूयशोणितसंभवे । कृमिरुत्पद्यते यस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ९१ ॥ गवां मूत्रपुरीषेण त्र्यहं स्नात्वा यथाक्रमम् । ततः क्षीरघृतं प्राश्य कृमिदष्टो विशुध्यति ॥ ९२ ॥ वृथान्नमधुमांसानि यस्तु नाश्नाति स व्रती । त्रीण्यहानि उपवसेदेकाहमुदके वसेत् ॥ ९३ ॥ रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीत राहोरन्यत्र दर्शनात् । संध्ययोरुभयोश्चैव न कुर्वीत कदाचन ॥९४॥ अकृत्वा मातुलायां तु यः श्राद्धं प्रविवेशयेत् । तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥ ९५ ॥ सदैवं भोजयेद्विप्राञ्श्राद्धमेव प्रवर्तते । अश्नन्ति चान्यथा धर्मं सदैवासुरराक्षसाः ॥ ९६ ॥ पूर्वं प्रा ( पा )णिषु यद्दत्तं यज्ञान्नमुपकल्पितम् । तेनैव सह भोक्तव्यं पृथक्श्राद्धं न विद्यते ॥ ९७ ॥ द्वौ दैवे पार्वणे विप्रः ( प्रौ ) प्राङ्मुखा उपवेशयेत् । त्रीन्पित्र्ये च उदङ्मुखान्पितॄणां तृप्तिहेतवे ॥ ९८ ॥ यत्नेन भोजयेच्छ्राद्धे बह्वृचं वेदपारगम् । शाखान्तगमथाध्वर्युं छन्दोगं वा समाप्तिकम् ॥ ९९ ॥ छन्दोगं भोजयेच्छ्राद्धे वैश्वदेवे तु बह्वृचम् । शान्तिकर्माणि चाध्वर्युं खरं ( र ) कर्मण्यथर्वणम् ॥ १०० ॥

---

१ क. ख. ङ. अश्नतो । २ क. ख. °स्नाने श्रो° । ३ क. ङ. °व्येषु म° । ४ ख. °ण्वरेषु प ५ घ. °रेषु प° । ६ ङ. °द्वैव भो° । ७ ग. °र्युं छान्दो° । ८ ग. सवीमा° ।

अतिथिरहिते श्राद्धे ये भुञ्जन्त्यविचक्षणाः । वृथा तेनाभापकेन काकयोनिं व्रजन्ति ते ॥ १०१ ॥ दूरादेव परीक्षेत ब्राह्मणं वेदपारगम् । तीर्थं तद्धव्यकव्यानां प्रदाने सोऽतिथिः स्मृतः ॥ १०२ ॥ यावदुष्णं पिबेदन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः । पितरस्तावदश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ १०३ ॥ हविर्गुणा न वक्तव्या न यावत्पितरोऽर्चिताः । पितृभिस्तर्पिते स्त ( त्व ) स्य वक्तव्यं शोभनं हविः ॥ १०४ ॥ परदारेषु जायेते द्वौ पुत्रौ कुण्डगोलकौ । पत्यौ जीवति कुण्डस्तु मृते भर्तरि गोलकः ॥ १०५ ॥ तौ जातौ ( येते ) परक्षेत्रे [1]प्रकृत्य ( त्या ) चेष्टते कृतिः । दत्तानि हव्यकव्यानि नाश्नन्ति सां ( स ) प्रदायिनः ॥ १०६ ॥ त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रं कुतुपस्तिलाः । त्रीणि चात्र प्रशंसन्ति सत्यमक्रोधमार्जवम् ॥ १०७ ॥ दौहित्रं प्रोच्यते खड्गं ललाटे यस्य दृश्यते । तस्य खड्गस्य यत्पात्रं तद्दौहित्रमिति स्मृतम् ॥ १०८ ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दी भवति भास्करः । स कालः कुतुपो ज्ञेयः पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ १०९ ॥ पवित्रकं करे कृत्वा गन्धैराणि पठे ( लेपये )-द्द्विजः ( जान् ) । पितृयज्ञस्य तच्छिद्रं निराशाः पितरो गताः ॥ ११० ॥ सन्ध्यादंसात्परिभ्रष्टं नाभिदेशे धृताम्बरम् । एकवस्त्रं तु तं वि ( तद्वि ) द्यादैवे पित्र्ये च वर्जयेत् ॥ १११ ॥ हस्तौ प्रक्षाल्य गण्डूषं यः पिबेदविचक्षणः । स हि दैवं च पित्र्यं च आत्मानं चापि घातयेत् ॥ ११२ ॥ भो ( भा ) जनेषूपतिष्ठत्सु स्वस्ति कुर्वन्ति ये द्विजाः । आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितृणां नोपतिष्ठते ॥ ११३ ॥ गृहेषु तत्समा संध्या गोष्ठे दशगुणा स्मृता । नद्यां शतगुणा प्रोक्ता अनन्ता शिवसंनिधौ ॥ ११४ ॥ अनृतं मद्यगन्धं च दिवामैथुनमेव च । पुनाति मन्त्रतत्त्वं च तत्संध्योपासनाद्द्विजः ॥ ११५ ॥ गणान्नं गणिकान्नं च यन्नान्नं बहुयाचितम् । नारीप्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ११६ ॥ पुनर्भूः परिवेत्ता च रेतोधाः कामचारिणी । आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ११७ ॥ * कामचारिणीरतस्य परपाकरतस्य च । लोलुपस्य च यन्नान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ११८ ॥ पञ्चयज्ञानुपासित्वा परान्नं यस्तु भुञ्जति । सततं ब्राह्मणो विद्वान्परपाकरतः स्मृतः ॥ ११९॥ गृहमेधे प्रवर्तन्ते वेदशास्त्रबहिष्कृताः । ऋषिभिस्तत्र(स्ते तु) सर्वे वै श्वपचाः समुदाहृताः ॥ १२० ॥ अज्ञानाद्भुञ्जते विप्राः सूतके मृतकेऽपि च । गायत्र्यष्टसहस्रेण शुध्यते (न्ते) प्रेतसूतके ॥ १२१ ॥ वैश्यस्य सूतके भुक्त्वा गायत्र्याः पञ्चभिः शुचिः । सूतके क्षत्रियस्यैतद्द्विगुणतो जप उच्यते ॥ १२२ ॥ सत्रिणां दीक्षितानां च यतीनां ब्रह्मचारिणाम् । एतेषां सूतकं नास्ति कर्म कुर्वन्ति ऋत्विजः ॥ १२३ ॥

* एतद्वचनं न विद्यते घ. पुस्तके ।

१ क. 'ते विप्रा ये । २ क. ख. प्रत्य' । ३ क. ङ. वर्तिना ।

यज्ञप्रकरणे चापि जायते स्वयमेव तु । अर्थो(यो)यदापयेदन्नं भोज्यं तद्द्विजसत्तमैः
॥ १२४ ॥ चितिवृक्षश्चितियूपश्चण्डालो वेदविक्रयी। एतान्वै ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा सचेलो
जलमाविशेत् ॥ १२५ ॥ अग्न्यगारे गवां गोष्ठे देवतानां च संनिधौ । आहारे
जपकाले च पादुकां च विवर्जयेत् ॥ १२६ ॥ शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा अप्सु मुक्त-
शिखोऽपि वा । अकृत्वा पादशौचं तु आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १२७ ॥ खलक्षेत्र-
गतं धान्यं वापीकूपगतं जलम् । अभोज्यादपि तद्भाव्यं यच्च गोष्ठगतं पयः ॥ १२८॥
अनाम्नातेषु[च] कथं कथं चिदिति चेद्वदेत् । यामाशिषं द्विजा ब्रूयुः स धर्म परमः
स्मृतः ॥ १२९ ॥ यो वेष्टितशिरा भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते दक्षिणामुखः । सोपानत्कश्च
यो भुङ्क्ते तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३० ॥ यातुधानाः पिशाचाश्च राक्षसाः क्रूरक-
र्मिणः । हरन्ते रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जितम् ॥ १३१ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च
श्रीर्हुताशन एव च । मण्डलान्युपजीवान्ति तस्मात्कुर्वन्ति मण्डलम् ॥ १३२ ॥ ब्राह्म-
णस्य चतुष्कोणं त्रिकोणं क्षत्रियस्य च । वैश्यस्य मण्डलं प्रोक्तं शूद्रस्य प्रोक्षणं
स्मृतम् ॥ १३३ ॥ दन्तलग्ने फले मूले भुक्तशेषानुलेपने । ताम्बूले चेक्षुखण्डे च
नोच्छिष्टो भवति द्विजः ॥ १३४ ॥ न स्नानमाचरेद्भुक्त्वा नाऽऽतुरो न महानिशि ।
न वासोभिः सहाजस्रं नाविज्ञाते जलाशये ॥ १३५ ॥ नोत्सङ्गे भाजनं कृत्वा
भुञ्जीत स्नातको द्विजः । न च पाणितले कृत्वा शयने न च मों(आ)सने ॥ १३६ ॥
अशुचिं स्पृशते यस्तु एक एव स दुष्यति । तं स्पृष्ट्वाऽन्यो न दुष्येत सर्वद्रव्येष्वयं
विधिः ॥ १३७ ॥ बहूनामेकलग्नानां यद्येकोऽप्यशुचिर्भवेत् । अशौचं तस्य मात्रस्य
नेतरेषां कदाचन ॥ १३८ ॥ नाश्नीयादेकवस्त्रेण न नग्नः स्नानमाचरेत् । न विण्मूत्रं
पथि कुर्याच्च भस्मनि न गोमये ॥ १३९ ॥ भद्रं भद्रमिति ब्रूयाद्भद्रमित्येव वा पुनः।
शुष्कवैरं विवादं च न कुर्यात्केनचित्सह ॥ १४० ॥ गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रो-
च्छिष्टानि यानि च । शुध्यन्ति दशभिः क्षारैः श्वकाकोपहतानि च ॥ १४१ ॥
अयने दानमादौ स्याद्विषुवे मध्यवर्तिनि । षडशीतिमुखेऽतीते समन्ताच्चन्द्रसूर्ययोः
॥ १४२ ॥ कुर्याद्दाराणि कर्माणि स्वभार्यापोषणं परम् । ऋतुकालाभिगामी च
प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १४३ ॥ ऋतुमतीं तु यो भार्यां संनिधौ नोपगच्छति ।
तस्या रजसि तन्मासं पितरस्तस्य शेरते ॥ १४४ ॥ अयनादौ तदा दद्याद्द्रव्यमिष्टं
गृहे वसन् । षडशीतिमुखे चैव विमुक्ते चन्द्रसूर्ययोः ॥१४५॥ अर्वाक्षोडश विज्ञेया
नाड्यः पश्चाच्च षोडश । कालः पुण्योऽर्कसंक्रान्त्यां विद्वद्भिः परिकीर्तितः ॥१४६॥

१ ख. अर्थो यदा° । २ क. ग. °र्थो दा° । ३ ख, ग. भोज्ये । ४ क. °रन्ति र° । ५ क. ग. °भाजने ।

संक्रान्त्यां यानि दत्तानि (नि) कव्यानि ब्राह्मणैः सह। तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मनि जन्मनि ॥ १४७ ॥ अधिगम्य तु यज्ज्ञानं यच्च दानमुपार्जितम्। विद्यते सागरस्यान्तो ज्ञानस्यान्तो न विद्यते ॥ १४८ ॥ प्रत्यक्षाणि च दत्तानि ज्ञानं च निरहंकृतम्। तपांसि च सुगुप्तानि तेषां फलमनन्तकम् ॥ १४९ ॥ शतमिन्दुक्षये दानं सहस्रं तु दिनक्षये। विषुवे*शतसाहस्रमाका[शे]चैत्यनन्तकम्? ॥१५०॥ अयनेषु च यद्दत्तं षडशीतिमुखे तथा। चन्द्रसूर्योपरागे च दत्तं भवति चाक्षयम् ॥१५१॥ चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्याद्याद्मुक्तिमुक्तयोः। अमुक्तयोरस्तगयोः स्नात्वा दृष्ट्वा परेऽहनि ॥१५२॥ नष्टं देवलके दत्तमप्रतिष्ठं वार्धुषिके। सोमविक्रयिणे विष्ठाऽभि(दत्तं) जायते पूयशोणितम् ॥१५३॥यत्र (च) देवलके दत्तं ते (ने) ह ता (ना) मुत्र तद्भवेत्॥१५४॥ चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च। पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात्साम्यं तु गच्छति ॥१५५॥ब्रह्मकूर्चं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम्। अनादिष्टेषु सर्वेषु ब्रह्मकूर्चं विधीयते ॥ १५६ ॥ नदीप्रस्रवणे तीर्थे ह्रदे चान्तर्जलेऽपि वा। धौतवासा विशुद्धात्मा जपेचैव जितेन्द्रियः ॥ १५७ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्। निर्दिष्टं पञ्चगव्यं च पवित्रं कायशोधनम् ॥ १५८ ॥ गोमूत्रैकपलं दद्यादर्धाङ्गुष्ठेन गोमयम्। क्षीरं सप्तपलं दद्यात्पलमेकं कुशोदकम् × ॥ १५९ ॥ गायत्र्याऽऽगृह्य गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम्। आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ॥ १६० ॥ तेजोऽसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम्। ब्रह्मकूर्चं भवेदेवमापो हि ष्ठेति ऋग्जपेत् ॥१६१॥ मध्यमेन पलाशेन पद्मपत्रेण वा पिबेत्। अथ वा ताम्रपात्रेण ब्रह्मपात्रेण वा द्विजः ॥१६२॥ अग्नये स्वाहा। सोमाय स्वाहा। इरावती। इदं विष्णुः। मा नस्तोके। गायत्रीं च जुहुयात् ॥ १६३ ॥ प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यालोड्य प्रणवेन पिबेत् ॥ १६४ ॥ आहृत्य प्रणवेनैव उद्धृत्य प्रणवेन च। आलोड्य प्रणवेनैव पिबेच्च प्रणवेन च ॥ १६५ ॥ एतद्द्विजनिमित्तं हि सर्वपापप्रणाशनम्। मलं कोष्ठगतं सर्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥ १६६ ॥ दुर्बलेऽनुग्रहः प्रोक्तस्तथा चैवानहुच(पैव बालवृद्ध)योः। अतोऽन्यथा भवेद्दोषस्तस्मान्माऽनुग्रहः स्मृतः ॥ १६७ ॥ स्नेहाद्वा यदि वा मोहाद्भयादज्ञानतोऽपि वा। कुर्वन्त्यनुग्रहं ये तु तत्पापं तेषु गच्छति ॥ १६८ ॥ शरीरस्यात्यये कार्यः सदैव नियमो द्विजैः। महत्कार्योपचारे

---

* अत्राऽऽदर्शपुस्तकेषु एवमेव पाठो व्यासवचने त्वत्र शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनन्तकमिति पाठो दृश्यते। × अत्र हविर्घृतयोः प्रमाणादर्शनादपूर्णं वचनमिदं भाति।

---

१ ग. संक्रान्त्या। २ ग. °ब्रते मू°।

च न च स्वस्थैः कदाचन ॥ १६९ ॥ स्वस्थः सन्कु( स्थो न कु? )रुते मूढो व्रत-
नियमौ यो द्विजः । तद्व्रतान्ते तु कर्तारः पतन्ति नरकेषु वै ॥ १७० ॥ धर्मशास्त्रं
समारूढो वेदखड्गधरो द्विजः । विद्वान्स्वयं तु यद्ब्रूयात्स धर्मः परमः स्मृतः
॥ १७१ ॥ अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः । प्रणम्य शिरसा ग्राह्यमग्नि-
ष्टोमफलैः सह ॥ १७२ ॥ शातातपमिति ख्यातं धर्मशास्त्रोत्तमोत्तमम् । एतज्ज्ञात्वा
द्विजः सम्यग्याति ब्रह्म सनातनम् ॥ १७३ ॥

इति श्रीशातातपमहर्षिप्रोक्तं धर्मशास्त्रं संपूर्णम् ॥

समाप्तेयं [ लघु ]शातातपस्मृतिः ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# लघुहारीतस्मृतिः ।

हारि(री)तेनैवमाख्यातं लोकानां हितकाम्यया । प्रायश्चित्तं चिकित्सार्थमेतत्प्राहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥ श्वविष्ठां काकविष्ठां वा कङ्कगृध्रनरस्य च । अधोच्छिष्टं तु संस्पृश्य सचेलो जलमाविशेत् ॥ २ ॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टं तु संस्पृश्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् । उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३ ॥ रजस्वला तु या नारी श्वानं काकमथ स्पृशेत् । प्रायश्चित्तं कथं तस्या येन शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ अतिक्रान्ते त्रिरात्रे तु स्नानं कृत्वाऽऽर्द्रवाससा । त्रिरात्रं क्षपयेदूर्ध्वमेकरात्रमधः क्षिपेत् ॥ ५ ॥ नियमस्था व्रतस्था स्त्री रजः पश्येत्कथंचन । त्रिरात्रं तु क्षिपेदूर्ध्वं व्रतशेषं समाचरेत् ॥६॥ उच्छिष्टस्तु द्विजातिश्च रजस्त्रीं यदि संस्पृशेत् । उपवासस्त्वधोच्छिष्ट ऊर्ध्वोच्छिष्टे त्र्यहं क्षिपेत् ॥७॥ विण्मूत्रं यस्तु गृह्णाति वाचा वा दायको भवेत् । ग्रहणे तप्तकृच्छ्रं स्यादेकाहश्चेतरे स्पृशेत् ॥ ८ ॥ यद्रजः श्लेष्मणः स्वेदो गात्राणां च मलानि च । प्रमादान्मुखसंस्पृष्टे पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ९ ॥ उच्छिष्टस्तु यदा स्पृष्टश्चण्डालाद्यैः कथंचन । ऊर्ध्वोच्छिष्टं तु संस्पृश्य द्विजः सांतपनं चरेत् ॥ १० ॥ = अधोच्छिष्टो यदा स्यात्तु प्रायश्चित्तं भवेदिदम् । त्रिरात्रमुपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११ ॥ उच्छिष्टः संस्पृशेद्यस्तु नटं रजकमेदकान् । अधोच्छिष्टो यदा स स्यादेकरात्रमभोजनम् ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टो यदा तु स्यात्प्रायश्चित्तं भवेदिदम् । उपवासस्त्रिरात्रं स्याद्घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १३ ॥ + अन्त्यजः पतितो वाऽपि निगूढो यत्र तिष्ठति । विज्ञाते तु ततः पश्चात्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशोधनम् ॥ १४ ॥ उद्धृतं दधिसंस्कारं जलात्स्पृष्टं च मृन्मयम् । कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात्पावनीयं पुनर्द्विजः ॥ १५ ॥ चाण्डालस्य तु पानीयं ब्राह्मणश्च यदा पिबेत् । षड्रात्रमुपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १६ ॥ रजस्वला तु संस्पृष्टा ग्रामसूकरकुक्कुटैः । स्नानं कृत्वा क्षिपेत्तावद्यावच्चन्द्रस्य दर्शनम् ॥ १७ ॥

= इतः प्रभृति मेदकानित्यन्तं न ख. पुस्तके । + इत आरभ्य पञ्चगव्येन शुध्यतीत्यन्तं न विद्यते ख. पुस्तके ।

१ ख. 'तेन च व्याख्या' । २ ख. 'त्तं विशुध्यर्थमेवमाहु' । ३ ख. 'त्रं क्षपयेद्' । ४ ख. ग. 'च्छिष्टं तु यदा स्पर्शो चाण्डालानां क' । ५ क. 'लानां क' । ६ ख. 'कर्मोच्छिष्ट' । ७ क. 'अंत्यजाः' ।

शिखां छिन्दन्ति ये केचिद्वैराग्याद्वैरतोऽपि वा । पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ १८ ॥ मोहाच्छिन्दन्ति ये केचिद्द्विजातीनां शिखां नराः । चरेयुस्ते दुरात्मानः प्राजापत्यं विशुद्धये ॥ १९ ॥ स्त्रीशूद्रौ तु शिखां छित्त्वा क्रोधाद्वैराग्यतोऽपि वा । प्राजापत्यं प्रकुर्यातां निष्कृतिर्नान्यथा भवेत् ॥ २० ॥ विना यज्ञोपवीतेन द्विजातिर्यद्युपस्पृशेत् । *प्राजापत्यं प्रकुर्वीत निष्कृतिर्नान्यथा भवेत् ॥ २१ ॥ नोपस्पृष्टं भवेत्तेन उच्छिष्टस्तु स उच्यते ॥२२॥ विना यज्ञोपवीतेन भुङ्क्ते तु ब्राह्मणो यदि । स्नानं कृत्वा जपं कुर्वन्नुपवासेन शुध्यति[3]॥ २३ ॥ अगुरूच्छिष्टमश्नीयाद्ब्रह्मचारी कथंचन । स्नात्वा मौनोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २४ ॥ ब्रह्मचारी यदा भुङ्क्ते शूद्रान्नं ज्ञानदुर्बलः । पराकेण विशुद्धिः स्यान्निष्कृतिर्नान्यथा भवेत् ॥२५॥ उच्छिष्टं क्षत्रियविशोः शूद्रस्यापि कथंचन । ब्रह्मचारी यदाऽश्नीयात्तस्य शुद्धिः कथं भवेत् ॥ २६ ॥ उपवासं नरः कृत्वा द्वादशाहं पृथक्पृथक् । कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति ब्रह्मचारी न संशयः ॥ २७ ॥ + औषधं स्नेहमाहारं ददद्गोब्राह्मणेषु च । दीयमाने विपत्तिः स्यात्पुण्यमेव न पातकम् ॥ २८ ॥ अस्थिभङ्गं गवां कृत्वा लाङ्गूलस्य च कर्तनम् । पातनं शृङ्गकर्णानां मासार्धं यावकं पिबेत् ॥ २९ ॥ बोढव्यस्तु पशुस्तावद्यावद्रूढव्रणो भवेत् । तद्रूपां दक्षिणां दत्त्वा ततः पापाद्विमुच्यते ॥ ३० ॥ यत्र यत्र स्थितो गोघ्नः प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् । दशरात्रमनाहारः पञ्चगव्येन शुध्यति॥३१॥ ब्राह्मणानां स्पृशेत्पादान्गां च दद्यात्पयस्विनीम् । प्रायश्चित्तमिदं तस्य मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३२ ॥ अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाऽप्यूनषोडशः । प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३३ ॥ असमर्थस्य बालस्य माता वा यदि वा पिता । तमुद्दिश्य चरेत्कृच्छ्रं व्रतं तस्य न लुप्यते ॥ ३४ ॥ गर्भस्थः पञ्चवर्षः स्यात्कामचारस्तु स स्मृतः । न भावयति तत्तस्मात्प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥३५॥ अकृत्वा पादशौचं तु तिष्ठन्मुक्तशिखोऽपि वा । विना यज्ञोपवीतेन आचान्तः पुनराचमेत् ॥ ३६ ॥ अन्ने भोजनसंपन्ने मक्षिकाकेशदूषिते । तदुद्धृत्य स्पृशेच्चापस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥३७॥ हस्तेऽश्नन्ती मृन्मये वा निशि स्यात्क्षितिशायिनी । रजस्वला चतुर्थेऽह्नि स्नाता शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ३८ ॥ ताम्बूले कटुकेपाय भुक्तस्नेहानुलेपने । मधुपर्के च सोमे

* एतदर्धं न विद्यते ख. ग. पुस्तकयोः । + एतद्वचनं न क. पुस्तके ।

१ ख. °च्चित्कोचिद्वैराग्यतो । २ क. जपेत्सर्वमुप° । ३ क. ख. ग. °ति । स्नानु° । ४ क. ख. °र्तने । पातने शृ° । ५ ख. °वद्रूढ° । ६ ख. ग. तत्र । ७ ख. विद्यते । ८ ख. न भवेत्पतितस्तस्मा° । ९ ख. °द्व कषाये च मु° । १० क. ये त्रुष° । ख. °ये च मु° । ग. °ये मुष° ।

च नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ॥ ३९ ॥ आहारे मैथुने चैव प्रस्रवे दन्तधावने। स्नाने भोजनकाले च षट्सु मौनं समाचरेत् ॥ ४० ॥ स्नानं कृत्वा तु ये केचित्पुष्पं गृह्णन्ति वै द्विजाः। देवतास्तन्न गृह्णन्ति भस्मी भवति काष्ठवत् ॥ ४१ ॥ पृथक्पानं पुनःस्नानं सामिषं पयसा निशि। दन्तच्छेदनमुष्णं च समसक्तूपवर्जयेत् ॥ ४२ ॥ दधिसर्पिःपयःक्षौद्रभाण्डे दोषो न विद्यते। मार्जारश्चैव दर्वी च मारुतश्च सदा शुचिः ॥ ४३ ॥ आमिषस्य तु यो भाण्डे पक्वमश्नाति मोहितः। कुशमूलविपक्वेन त्र्यहं क्षीरेण वर्तयेत् ॥ ४४ ॥ वर्धितं द्विगुणं यत्स्यात्पुनस्तेनैव वर्तते। या मातुः कुरुते वृद्धिर्न सा वृद्धिर्विधीयते ॥ ४५ ॥ मूले तु द्विगुणी भूते रिक्ते सिद्धे तथोदिते मूलतस्तु भवेद्वृद्धिश्चतुर्भागेन नान्यथा ॥ ४६ ॥ स्वादुको वित्तहीनः स्यात्लग्नको विसंवान्यादि। मूलं तस्य भवेद्देयं न वृद्धिर्दा(र्द्धिं दा)तुमर्हति ॥ ४७ ॥ द्विगुणं त्रिगुणं वाऽपि यः साधयति लग्नकम्। राजग्राह्यं च तद्द्रव्यं साधको दण्डमर्हति॥४८॥ उच्छिष्टमेव भोक्तव्यं *स्त्रीपशुर्वापिनस्तथा (?)। अनुच्छिष्टं तु यो भुङ्क्ते तं भोगं दापयेन्नृपः ॥ ४९ ॥ अनुच्छिष्टं तु यद्द्रव्यं दासक्षेत्रगृहादिकम्। स्वबलेनैव भुञ्जान श्चौरवद्दण्डमर्हति ॥ ५० ॥ अनड्वाहं च धेनुं च दासीदासं तथैव च। फलभुक्त्यहं दद्याद्भोगं पणचतुष्टयम् ॥ ५१ ॥ एकाहमेव गोक्षीरं ब्रह्मस्वं ये तु भुञ्जते[१३]। पच्यन्ते ते पुरीषे तु जन्तवो दर्शं तानि ते (?) ॥ ५२ ॥ हलं वाहयते यस्तु गां चैव पापकृन्नरः। रौरवे द्वादशाब्दानि पितृभिः सह पच्यते ॥ ५३ ॥ उभ[य]मुखीं तु यो गां वै =ब्राह्मणायोपपादयेत्। उद्धरेत्तु स आत्मानं सप्त सप्त कुलानि वै ॥ ५४ ॥ कालं देशं तथाऽऽत्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम्। उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शौचं समाचरेत् ॥५५॥ व्रतोत्सवविवाहेषु तत्क्षणं सूतकं भवेत्। अम्बुपानं न कर्तव्यं कर्तव्यं [१६]सर्वकर्म वै ॥ ५६ ॥ सूतके मृतके चैवं दिवा रात्रौ तथैव च। न वर्धते तथा पापं क्षेपणं सद्य उच्यते ॥ ॥ ५७ ॥ जातके मृतकं वा स्यान्मृतके सूतकं तथा। सूतके[१८] मृतके शुद्धिर्मृते शुद्धिस्तु सूतके ॥ ५८ ॥ × प्रथमं पतितस्त्रीणां दशरात्रेण शुध्यति। इतरेषु तु सर्वेषु प्राणत्यागेन शुध्यति ॥ ५९ ॥

* अत्राऽऽदर्शपुस्तकेषु एवमेव पाठः प्रदृश्यते। = वैशब्दोऽधिकः। × एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. ग. पुस्तकयोः—" दहनादग्निहोतॄणां दशरात्रेण शुध्यति " इति।

१ घ मानवाः। २ क. देवास्तत्र न गृ°। ३ क. °थक्स्नानं पु°। ४ घ. पुनर्दानं। ५ क. ख. क्षीरं भा°। ६ ख. भाण्डदो°। ७ क. तु यद्भाण्डं प°। घ तु यद्भाण्डे। ८ ख. मातुः कु°। घ. मानकु°। ९ ख. ग. °ते। मूष्य। भम्तु। १० ख. °था। श्वादको। ११ क. ख. स्याभग्न°। १२ घ. °तदो यदि। १३ घ. °ते। भुञ्जते स्वपुरीषं तु। १४ घ. °शनानि। १५ क. ख. ग. उभेमु°। १६ क. °र्वमकृणकम्। सू°। १७ ख. °षु दशरा°। १८ ख. ग. °केन मृते शुद्धिर्मृ°।

अन्यगोत्रोऽप्यसंबन्धः प्रेतस्याग्निं ददाति यः। पिण्डं चोदकदानं च स दशाहं समाचरेत् ॥ ६० ॥ परिणीता यदा कन्या मृतयोनिः कथं भवेत्। पितृगोत्रं परित्यज्य भर्तुः प्रविशते कुलम् ॥ ६१ ॥ विवाहादीनि कर्माणि स्मरणात्पितृगोत्रतः। संवत्सरे व्यतीते तु तद्गोत्रं नीयते पुनः ॥ ६२ ॥ त्रिः परिक्रमणादग्नेर्हृदयालम्भनात्तथा। स्वामिगोत्रेण कर्तव्या पिण्डदानोदकक्रिया ॥ ६३ ॥ पुत्रिका तु हरेद्वित्तमपुत्रा सर्वमर्हति। पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ॥ ६४ ॥ तत्सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः सब्रह्मचारिणः ॥ ६५ ॥ भार्याऽव्यभिचारिणी यावद्यावच्च नियमे स्थिता। तावत्तस्या भवेद्द्रव्यमन्यथाऽस्या विलुप्यते ॥ ६६ ॥ विधवा यौवनस्था वा नारी भवति कर्कशा। आयुषः क्षपणार्थं तु दातव्यं जीवनं सदा ॥ ६७ ॥ म्रियमाणोऽशनाभावात्पतितो भुवि तिष्ठति। ब्रूयाद्यः साधु जीवामि सर्वैरङ्ग इति स्मृतः ॥ ६८ ॥ उद्धृत्य यत्रतत्रस्थं रत्नं संवर्धयेत्तु यः। कार्षापणात्स(न्स)पञ्चाशद्दत्वा मुच्येत दास्यतः ॥ ६९ ॥ अष्टाङ्गुलानि खनित्वा उद्धृत्य च मृदं ततः। एवं च मृन्मयं ग्राह्यममेध्यं त्वन्यथा भवेत् ॥ ७० ॥ अरण्ये वसुधा मेध्या ग्रामे मेध्या क्वचित्क्वचित्। सर्वत्र वसुधा मेध्या यत्र लोको न दृश्यते ॥ ७१ ॥ अनूख(प)रामसिकतामनार्द्रां स्नेहवर्जिताम्। सकङ्करां सवल्मीकां दुर्दान्तजलगामिनीम् ॥ ७२ ॥ अनातपामनुत्कीर्णां तथा वै कृष्णवर्णिकाम्। परशौचावशिष्टां च त्यजेयुर्दश मृत्तिकाः ॥ ७३ ॥ उदकं च तृणं भस्म द्वारः पन्थास्तथैव च। एभिरन्तरितं कृत्वा पङ्क्तिदोषो न विद्यते ॥ ७४ ॥ पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम्। दानं प्रतिग्रहो होमः श्राद्धभुगष्ट वर्जयेत् ॥ ७५ ॥ अध्वनीनो भवेदश्वः पुनर्भोक्ता तु वायसः। कर्मकृज्जायते दासो दरिद्रत्वं प्रतिग्रहे ॥ ७६ ॥ होमं कृत्वा तु रोगी स्यात्सूकरो मैथुनी भवेत्। पाठादायुः क्षयं याति दानं निष्फलतामियात् ॥ ७७ ॥ एकोद्दिष्टं तु योऽश्नीयाद्दन्धो लेपेनमेव च। विप्रस्य विदुषो देहे तावद्ब्रह्म न कीर्तयेत् ॥ ७८ ॥ एकोद्दिष्टं तु यच्छ्राद्धमदैवं तत्तु भोजयेत्। वामप्रदक्षिणं कृत्वा पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥ ७९ ॥ शावाशौचे समुत्पन्ने सूत्याशौचं ततः पुनः। शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनी ॥ ८० ॥ मरणं मरणेनैव सूतकं सूतकेन तु।

---

१ ख. ग. °णि मर°। २ घ. °लम्बनानि च। ३ क. °नादि च। स्वा°। ४ क. ख. °तरो भ्रा°। ५ क. ग. घ. °णः। अव्य°। ६ क. °युषक्षेप°। ७ ख. °सर्वैरन्वामिति। घ. सर्वैरङ्क इ°। ८ क. घ. °त्यपतितं भर्तुरङ्गं सं°। ९ क. °भेत्तया। का°। १० क. दास्मृतः। ११ घ. °तः। खनित्वा त्र्यङ्गुलान्यप्युद्धृ°। १२ ख. °नि खानि°। १३ ख. ग. विद्यते। १४ ख. सशर्करां। १५ ख. ग. °ल्मीकामग्राह्यां मा। नुरब्रवीत्। अ°। १६ घ. दुर्धान्तर्जल°। १७ ख. ग. °र्णां स्वक्षरां कृ°। १८ ख. ग. श्राद्धे भुक्त्वाऽष्ट। १९ ख. ग. °नर्भुक्त्वा तु। २० ख. ग. दासः प्रतिग्राही दरिद्रताम्। हो°। २१ घ. °त्वाऽतिरो°। २२ ख. °पश्च तिष्ठति। वि°। २३ क. ख. ग. सूत्या शुध्यते शवः। म°।

उभयोरपि यत्पूर्वं तेनाशौचेन शुध्यति ॥ ८१ ॥ क्षत्रविट्शूद्रदायादा ये तु विप्रस्य बान्धवाः । तेषामशौचे विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ८२ ॥ राजन्यवैश्यौ च तथा हीनयोनिषु बन्धुषु । स्वमाशौचं प्रकुर्यातां विशुद्ध्यर्थं न संशयः ॥ ८३ ॥ दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु । षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनयः ॥ ८४ ॥ सर्वेषामेव वर्णानां त्रिभागात्स्पर्शनं भवेत् । यथोक्तेनात्र शुद्धिः स्यात्सूतके मृतके तथा ॥८५॥ त्रिचतुष्पञ्चदशभिः स्पृश्या वर्णाः क्रमेण तु । भोज्यान्नो दशभिर्विप्रः शेषा शुद्धिर्यथोत्तरैः ॥ ८६ ॥ दशाहं दापयेत्पिण्डं प्रत्यहं नात्र संशयः । अग्नौ हुत्वा ततो विप्रान्भोजयेदपरेऽहनि ॥ ८७ ॥ विद्युताऽभिहतानां च राज्ञा सिंहेन वा पुनः । मृते ग्राहगृहीते वा एकरात्रमशौचकम् ॥ ८८ ॥ ब्राह्मणार्थे विपन्नानां दीनानां गोग्रहेषु च । एकरात्रमशौचं स्यादिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ ८९ ॥ दुर्भिक्षे राष्ट्रसंपाते आगतायां तथाऽऽपदि । उपसर्गमृतानां च सद्यः शौचं विधीयते ॥९०॥ अहस्त्वदत्तकन्यासु प्रदत्तासु भवेत्त्र्यहम् । पक्षिणी संस्कृतस्त्रीषु स्वस्रादिषु विधीयते ॥ ९१ ॥ आचार्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम् । निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते ॥ ९२ ॥ मातापित्रोस्तु यत्प्रोक्तं ब्रह्मचारी तु पुत्रकः । व्रतस्थोऽपि हि कुर्वीत पिण्डदानोदकक्रियाः ॥ ९३ ॥ भवेदशौचं नैतस्य न चाग्निस्तस्य लुप्यते । स्वाध्यायं च प्रकुर्वीत विधिवत्पूर्वचोदितम् ॥ ९४ ॥ एकादश्यां त्रिपक्षे च मासे संवत्सरे तथा । अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥ ९५ ॥ पितॄन्यजति यः पूर्वं देवांस्त्यक्त्वा तमोधिकः । पितरस्तस्य तच्छ्राद्धं वर्जयन्त्यशुचिं यथा ॥ ९६ ॥ माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही । एतास्तिस्रः स्त्रियो योज्याः पितृवन्मातृकर्मणि ॥ ९७ ॥ ब्राह्मणाः कम्बला गावः सूर्योऽग्निरतिथिर्गुरुः । तिला दर्भाश्च कालश्च दशैते कुतपाः स्मृताः ॥ ९८ ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दी भवति भास्करः । स कालः कुतपो नाम पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ ९९ ॥ श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे यो भुञ्जीत स दुर्बलः । पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ १०० ॥ यदेव दत्तं विप्रेभ्यः शृतं वा यदि वाऽशृतम् । तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत् ॥ १०१ ॥ रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीत राक्षसी कीर्तिता हि सा । संध्ययोरुभयोश्चैव सूर्ये चैवाचिरोदिते ॥ १०२ ॥

---

१ क. ख. 'प्रभावे वि' । २ ध. 'जन्ये. च तथा वैश्ये ही' । ३ ख. ग. 'योनिषु । स' । ४. 'आर्थ स्पर्श' । ५ ग. 'वा द्विस्त्रिःपञ्चत्त' । ६ ख ग. वन्दीनां । ७ ख. ग. 'गविपन्नानां स' । ८ क. 'ते । पञ्च. मह्रं प्र' । ९ क. 'त पूर्ववद्विशेषकृत् । ए' । १० क. ख. ग. 'च्छ्राद्धे पि' । ११ ध. तथा वृद्धपि' । १२ ख. ग. 'पो ह्येषः पि' । १३ क. ध. दत्त्वा । १४ ख. ध. 'त शुद्' ।

सर्वस्वेनापि कर्तव्यमक्षय्यं राहुदर्शने। दानं यज्ञस्तपः श्राद्धं प्राहुर्धर्मविदो जनाः ॥ १०३ ॥ ऋतुयज्ञविवाहेषु संक्रान्तिग्रहणेषु च। सर्वदानं तदस्तीति सर्वत्रैव तदुच्यते ॥ १०४ ॥ वर्षे वर्षे तु कर्तव्या मातापित्रोस्तु सत्क्रिया। अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥ १०५ ॥ जनन्यां संस्थितायां तु सपिण्डीकरणान्तिकम्। पैतृकं तु भवेद्गोत्रमूर्ध्वं तु पितृपैतृकम् ॥ १०६ ॥ कृत्वा मातुः स(स्व)गोत्रेण पिण्डनिर्वपणं सुतः। कुर्यान्मातामहा(ही नां च मातुलेन विधानवित् ॥ १०७॥ चतुर्थे पञ्चमे चैव नवमैकादशेऽहनि। यदन्नं दीयते जन्तोर्नवश्राद्धं तदुच्यते ॥ १०८ ॥ सप्तमात्परतो यस्तु नवमात्पूर्वतः स्थितः। उभयोरपि मध्यस्थः कुतपः प्रोच्यते बुधैः ॥ १०९ ॥ मध्याह्ने समये क्षीणे क्षीणशेषे दिवाकरे। आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठति ॥ ११० ॥ पूर्वमर्धाङ्गुलच्छायामुहूर्तं रौहिणं स्मृतम्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रौहिणं तु न लङ्घयेत् ॥ १११ ॥ रौहिणं लङ्घयेज्ज्ञानादज्ञानाद्वा विचक्षणः। आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठति ॥ ११२ ॥ कौलोत्सवविभक्तेऽपि न कश्चित्प्रभुतां व्रजेत्। भाग एव हि कर्तव्यो न दानं न च विक्रयः ॥ ११३ ॥ अविभज्य सगोत्राणामासर्हैस्त्राद्धनादपि। * यैन्नं क्षेत्रं च पत्रं च कृत्वाऽक्षमुदकं स्त्रियः ॥ ११४ ॥ ये जाता येऽपि चाजाता ये च गर्भे व्यवस्थिताः। वृत्तिं तेऽपि हि काङ्क्षन्ति वृत्तिदानं न सिध्यति ॥ ११५ ॥ पितृप्रसादाद्भुञ्जन्ते धनानि विविधानि च। स्थावरं न तु भुञ्जेत प्रसादे सति पैतृके ॥ ११६ ॥ स्थावरं द्विपदं चैव यद्यपि स्वयमर्जितम्। असंभूय सुतान्सर्वान्न दानं न च विक्रयः ॥ ११७ ॥

इति हारीतप्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

समाप्तेयं लघुहारीतस्मृतिः।

=====

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. पुस्तके—"प्राज्ये क्षेत्रे च पात्रे च भुत्वाऽक्षमुदकं स्त्रियः" इति।

१ ख. ग. श्राद्धमक्षय्यं राहुदर्शने। ऋतु°। २ क. घ. °ति न सर्वत्र त°। ३ ख. ग. °च्छ्राद्धे पि°। ४ क. घ. °र्भ भाग°। ५ ख. ग. °ति। एको विभक्तोऽविभक्तोऽपि। ६ क. °हृतं धना° । ७ क. प्रार्थं। ८ क. कृताक्ष°। ९ ख. विधवे। १० ग. घ. वर्जार्थं°।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# लघ्वाश्वलायनस्मृतिः ।

तत्र प्रथममाचारप्रकरणम् ।

आश्वलायनमाचार्यं नत्वाऽपृच्छन्मुनीश्वराः । द्विजधर्मान्वदास्माकं स्वर्गप्राप्तिकरान्मुने । इति तद्वचनं श्रुत्वा स धर्मान्मुनिरब्रवीत् ॥ १ ॥ = धर्मान्वः पुरतो वक्ष्ये ध्यात्वाऽहं भो मुनीश्वराः । लोकस्य च हितार्थाय ब्रह्ममार्गरतस्य च ॥२॥ स्नानं संध्या जपो होमः स्वाध्यायाभ्यसनं तथा । माध्याह्निकी क्रिया पञ्चयज्ञाद्यतिथिपूजनम् ॥३॥ दानशिष्टप्रतिग्राहो पोष्यवर्गैः सहाशनम् । सत्कथाश्रवणं सायंसंध्याहोमादिकं च हि ॥४॥ शयनं च यथाकाले धर्मपत्न्या सह गृही । ब्रह्मचारी स्वधर्मस्थो गुरुसेवापरो वसेत् ॥५॥ यजनं याजनं चैव वेदस्याध्ययनं च हि । अध्यापनं तथा दानं प्रतिग्रहमि(इ)होच्यते ॥ ६ ॥ एतानि ब्राह्मणः कुर्यात्षट्कर्माणि दिने दिने । अतः प्रातः समुत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ॥ ७ ॥ निर्गुणं निरहंकारं नारायणमनामयम् । सगुणं च श्रिया युक्तं देवं देवीं सरस्वतीम् ॥ ८ ॥ यथाविधि ततः कुर्यादुत्सर्गं मलमूत्रयोः । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च शौचमद्भिर्मृदाऽऽचरेत् ॥ ९ ॥ एका लिङ्गे करे तिस्रः करयोर्मृद्द्वयं गुदे । पञ्च वामे दश प्रोक्ताः करे सप्ताथ हस्तयोः ॥१०॥ एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतेश्चैव चतुर्गुणम् ॥११॥ स्वपादं पाणिना विप्रो वामेन क्षालयेत्सदा । शौचे दक्षिणपादं तु पश्चात्सव्यकराबुभौ ॥ १२ ॥ शौचं विना सदाऽन्यत्र सव्यं प्रक्षाल्य दक्षिणम् । एवमेवाऽऽत्मनः पादौ परस्याऽऽदौ तु दक्षिणम् ॥ १३ ॥ गण्डूषैः शोधयेदास्यमाच(चा)मेद्दन्तधावनम् । काष्ठैः पर्णैस्तृणैर्वाऽपि केचित्पर्णैः सदा तृणैः ॥ १४ ॥ नवमी द्वादशी नन्दा पर्व चार्कमुपोषणम् । श्राद्धाहं च परित्यज्य दन्तधावनमाचरेत् ॥ १५ ॥ आचम्याथ द्विजः स्नायान्नद्यां वा देवनिर्मिते । तीर्थे सरोवरे चैव कूपे वा द्विजनिर्मिते ॥ १६ ॥ शिराप्लुत्य समाचम्य शिखाबन्धं समाचरेत् । प्राणानायम्य संकल्प्य त्रिवारं मज्जयेत्पुनः ॥ १७ ॥ आचम्य वारुणं जाप्यं जपेत्सूक्तं च मार्जनम् । कुर्यादापो हि सूक्तेन ऋतमित्यघमर्षणम् ॥ १८ ॥

---

= एतदर्धं न विद्यते क. पुस्तके ।

---

१ ख. दानं शिष्टप्रतिग्राहो पो° ।

मार्जयेदथ चाङ्गानि गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् । मस्तके च मुखे बाह्वोर्हृदये पृष्ठदेशके
॥ १९ ॥ ब्रह्मादयश्च ये देवाः कृष्णद्वैपायनादयः । सोम इत्यादयः प्रोक्ताः पितरो
जलतर्पणे ॥ २० ॥ यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलसंभवम् । तस्य पापस्य शुद्ध्यर्थं
यक्ष्माणं तर्पयाम्यहम् ॥ २१ ॥ स विप्रः स शुचिः स्नातो ह्यस्पर्शस्पर्शनं विना ।
कालत्रयेऽपि कर्मार्हः स्वाध्यायनिरतोऽपि च ॥ २२ ॥ अशक्तश्चेज्जलस्नाने मन्त्र-
स्नानं समाचरेत् । आपोहिष्ठादिभिर्मन्त्रैस्त्रिभिश्चानुक्रमणे तु ॥ २३ ॥ पच्छः पाद-
शिरोहृत्सु शिरोहृत्पत्सु चार्धतः । हृत्पादमस्तकेष्वेवं प्रत्यृचा मार्जयेदथ ॥ २४ ॥
मस्तके मार्जनं कुर्यात्पादैः प्रणवसंयुतैः । बाह्यशुद्धिरनेन स्यादन्तःशुद्धिरथोच्यते
॥ २५ ॥ प्रणवेन[2] पिबेत्तोयं गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् । सद्यस्तेन भवेच्छुद्धः
स्नातोऽपि हि सरित्सु च ॥ २६ ॥ समाहितमना भूत्वा ब्राह्मणः सर्वदाऽपि हि ।
स्मरन्नारायणं शुद्धो धारयेदम्बरं शुचि ॥ २७ ॥ परिधाने सितं शस्तं वासः प्राव-
रणे तथा । पट्टकूलं तथा लाभे ब्राह्मणस्य विधीयते ॥ २८ ॥ आविकं त्रसरं चैव
परिधाने परित्यजेत् । शस्तं प्रावरणे प्रोक्तं स्पर्शदोषो न हि द्वयोः ॥२९॥ भोजनं च
मलोत्सर्गं कुर्वते त्रसरावृताः । प्रक्षाल्य त्रसरं शुद्धं दुकूलं च सदा शुचि ॥३०॥ प्रावृ-
त्य परिधायाथ प्राङ्गासीनः समाचरेत् । कुशपाणिर्द्विराचान्तस्तीरे सलिलसंनिधौ ॥३१॥
प्रणवेन द्विराचामेद्दक्षिणेन तु पाणिना । उभौ हस्तौ च गल्लौ द्वावोष्ठौ पाणिद्वयं
स्पृशेत् ॥ ३२ ॥ × पादद्वयं शिरश्चाऽऽस्यं नासारन्ध्रे च चक्षुषि(षी) । श्रोत्रे नाभिं
च हृद्देशं शिरश्चांसौ स्पृशेत्क्रमात् ॥ ३३ ॥ प्राणानायम्य संकल्प्य ततः संध्यामुपा-
स्महे( सयेत् ) ॥ ३४ ॥ आप इत्यादिभिः पादैर्नवभिर्मार्जनं चरेत् । जलं यस्य
क्षयायेति प्रक्षिपेत महीतले ॥ ३५ ॥ आपो जनयथानेन स्वशिरः परिषेचयेत् ।
सूर्यश्चेत्यनुवाकेन प्रातःकाले पिबेदपः ॥ ३६ ॥ आपः पुनन्तु मध्याह्ने सायमग्निश्च
मन्त्रतः । आचम्याथ पुनश्चाप इत्येभिर्नवभिः क्रमात् ॥ ३७ ॥ ऋ[3]गन्ते मार्जनं
कुर्याद्विधिनाऽनेन बह्वृचः । ऋतं चेत्यभिमन्त्र्यापः समाघ्राय क्षिपेदधः ॥ ३८ ॥
ऋतं चेति त्र्यृचं वाऽपि जप्त्वा तदनवेक्षितः । समाचम्य ततस्तिष्ठेद्दिशश्चाभिमुखो
रवेः ॥ ३९ ॥ जलमञ्जलिनाऽऽदाय गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् । दद्यादर्घ्यत्रयं तिष्ठं-
स्त्रिषु कालेषु बह्वृचः ॥४०॥ प्रातर्मध्याह्नयोरप्सु क्षिपेत्सायं महीतले । मध्याह्ने तु
विशेषोऽयं प्रदद्याद्धंस इत्यृचा ॥४१॥ आकृष्णेन द्वितीयार्घ्यं गात्र्या च तृतीयकम् ।
उपतिष्ठन्समाचम्य तिष्ठदभिमुखो रवेः ॥ ४२ ॥ उदु त्यं चित्रमित्येतज्जपेत्सूक्तद्वयं च

× नैतदर्धं क. पुस्तके ।

१ ख. 'मुखः । बा' । २ ख. 'वेनापि' । ३ क. अनेन ।

हि। तुहस्तेन भवेत्सूर्यः स आत्मा जगतो हि वै ॥ ४३ ॥ तेनैव सूक्तजाप्येन हरेर्धनकृद्भवेत्। आच(चा)मेदुपविश्याथ प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ ४४ ॥ ध्यात्वा देवीं कुमारीं च तत्तत्कालानुरूपिणीम्। जपेत्प्रणवपूर्वाभिर्व्याहृतीभिः सहैव तु ॥ ४५ ॥ तिसृभिर्भूःप्रभृतिभिर्गायत्रीं ब्रह्मरूपिणीम्। ब्रह्मचारी गृहस्थश्च शतमष्टोत्तरं जपेत् ॥ ४६ ॥ कालत्रयेऽप्यशक्तश्चेदष्टाविंशतिमेव वा। ततः कुर्यादुपस्थानं जातवेदस इत्यृचा ॥ ४७ ॥ तच्छंयोरनुवाकेन शान्त्यर्थं जप ईरितः। प्रागादिं च दिशं नत्वा मन्त्रस्याश्चैव देवताः॥४८॥स्तुत्वा नत्वा ततः संध्यां सा मां संध्याऽभिरक्षतु। ब्रह्माणं हरिमीशानं तत्तच्छक्तिं क्रमेण तु॥४९॥नत्वा स्वयमथाऽऽत्मानं(मुक)गोत्रोऽहमभिवादयेत्। अग्नेरुद्धरणं कुर्यात्पूर्वमेवोदयाद्रवेः॥५०॥ आदित्यमुदितं पश्येन्नत्वा होमान्तिकं व्रजेत्। आदित्येऽभ्युदिते चैव प्रातर्होमो विधीयते ॥ ५१ ॥ आहिताग्निस्तथैकाग्निः स्वस्वोक्तविधिना तथा। ध्यात्वा समिध्य चाभ्यर्च्य स्वस्थानस्थं हुताशनम् ॥५२॥ संस्कुर्यात्साग्निना होम्यं पय आदि कुशेन च। मन्त्रेणानेन सूर्याय स्वाहेति जुहुयादथ ॥ ५३ ॥ द्वितीयामाहुतिं तद्वत्प्रजापतिपदं स्मरेत्। स्वाहान्तां चाऽऽहुतिं हुत्वा तथेदं न ममोच्चरेत्। सर्वत्रैवाग्निहोमोऽयं विधिः सकृदुदाहृतः ॥ ५४ ॥ उक्त्वेदं परिषिञ्चामि तमग्निं परिषेचयेत्। जलेनैवाऽऽज्यहोमे तु यत्र चैतदुदीरितम् ॥५५॥ सूर्यो न इति सूक्तेन कुर्यात्प्रातरुपासनम्। उपासनं च सूर्यस्य प्रजापतिरतः परम् ॥५६॥अग्ने त्वं चाग्न आयूंषि सायमग्नेरुपासनम्। कुर्यात्तिष्ठनुपस्थानं पूर्ववच्च प्रजापतेः ॥५७॥ प्रातः सायं जपेन्मन्त्रमों च मे स्वर इत्यथ। अभिवाद्य जपेद्देवीं विभूतिं चैव धारयेत् ॥ ५८ ॥ विभूतिधारणे मा नस्तोकेऽयं मन्त्र उच्यते। बृहत्सामेति वा होमे नैत्यके च महामखे ॥ ५९ ॥ कर्मकाले तु सर्वत्र स्मरेद्विष्णुं हविर्भुजम्। तेन स्यात्कर्म संपूर्णं तस्मै सर्वं निवेदयेत् ॥ ६० ॥ अग्निसंरक्षणे शक्तिर्यस्य चैव न वर्तते। तदाऽरण्यामजस्राग्निं स्थापयेद्विधिपूर्वकम् ॥ ६१ ॥ समित्प्रतपनेऽयं ते योनिर्मन्त्र उदीरितः। या ते अग्ने भवेन्मन्त्रः पाण्यारोपे स्मृतो बुधैः ॥६२॥ होमकालः प्रपद्येत पुनश्चैवं विधीयते। मन्त्रेणान्वाहिते वह्नावजस्राग्निं क्षिपेदथ ॥ ६३ ॥ उपस्थानादिकं चैव सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६४ ॥ कालद्वये यदा होमं द्विजः कर्तुं न शक्यते। सायमाज्याहुतिं चैव जुहुयात्प्रातराहुतिम् ॥ ६५ ॥ सायंकाले समस्तं स्यादाज्याहुतिचतुष्टयम्। हुत्वा कुर्यादुपस्थानं समस्येत्यग्निसूर्ययोः ॥ ६६ ॥

---

१ ख. 'योभिरस्तु'। २ ख. 'मा। ३ ख. 'वैवाग्निः। ४ ख. होम्यं। ५ ख. 'हान्ते। चा'। ६ख. उपस्थानं। ७ ख. 'मस्तोत्य'।

होमश्चेत्पुरतः काले मासः स्यात्काल उत्तरः । हुत्वा व्याहृतिभिश्चाऽऽज्यं कुर्याद्धोमद्वयं च हि ॥ ६७ ॥ [*विच्छिन्नवह्निसंधानमपराह्णे विधीयते । सायमौपासनं कुर्यादस्तादुपरि भास्वतः] ॥ ६८ ॥ नैव गच्छेद्विना भार्यां सीमामुल्लङ्घ्य योऽग्निमान् । यत्र तिष्ठति वै भार्या तत्र होमो विधीयते ॥ ६९ ॥ गत्वा भार्यां विना होमं सीमामुल्लङ्घ्य यो द्विजः । कुरुते तत्र चेन्मोहाद्धुतं तस्य वृथा भवेत् ॥७०॥ यथा जातोऽग्निमान्विप्रस्तन्निवासालये सदा । तस्या एवानुचारेण होमस्तत्र विधीयते ॥ ७१ ॥ धर्मानुचारिणी भार्या सवर्णा यत्र तिष्ठति । कुर्यात्तत्राग्निहोत्रादि प्रवदन्ति महर्षयः॥७२॥ ततश्चैवाभ्यसेद्वेदं शिष्यानध्यापयेदथ । पोष्यवर्गार्थमन्नादि याचयेत यथोचितम्॥७३॥ माता पिता गुरुर्भार्या पुत्रः शिष्यस्तथैव च । अभ्याश्रितोऽतिथिश्चैव पोष्यवर्ग इति स्मृतः ॥ ७४ ॥ मध्याह्ने च पुनः स्नायाद्धौतशुक्लाम्बरावृतः । श्रुत्युक्तविधिनाऽऽचम्य प्राङ्गासीनः कुशासने ॥ ७५ ॥ गायत्र्याऽपश्चतसृणां पादे व्याहृतयः स्मृताः । सप्त मन्त्रशिरोमन्त्राः षड्भिराचमनं स्मृतम्(?) ॥ ७६ ॥ गायत्र्याश्च पिबेत्पादैरापो हि नवभिः स्पृशेत् । व्याहृतिभिः शिरोमन्त्रैरङ्गानि ब्रह्मयज्ञके ॥ ७७ ॥ पाणिगण्डूषकावोष्ठौ पाणिपादौ शिरो मुखम् । + नासाबिलेऽक्षिणी श्रोत्रे नाभिहृन्मस्तकेंऽसकौ ॥ ७८ ॥ आद्यन्तौ प्रणवौ मन्त्रौ पुरतः पृष्ठतो शुभौ । ब्रह्मको मध्यतो मन्त्रो गायत्र्या शिरसः स्मृतः ॥ ७९ ॥ कम्बले वाऽजिने पीठे कुशासनविनासने । न कुर्यादुपविष्टो वै ब्रह्मयज्ञं द्विजार्चनम् ॥ ८० ॥ न कुर्यात्तर्पणं श्राद्धं धृत्वा भालेऽनुलेपनम् । कदाचित्कुरुते मोहान्नरकं प्रतिपद्यते ॥ ८१ ॥ दक्षिणं चोपविश्योरुं वामगुल्फोपरि न्यसेत् । वामोरौ दक्षिणं गुल्फं तच्चोपस्थमुदीरितम् ॥ ८२ ॥ प्राणानायम्य संकल्प्य कुशपाणिधरः करम् । कृत्वा तु सव्यमुत्तानं न्यसेदुपरि दक्षिणम् ॥८३॥ सव्यस्य पाणेरङ्गुष्ठप्रदेशिन्योस्तु मध्यतः । दक्षिणस्याङ्गुलीर्न्यस्य चतस्रोऽङ्गुष्ठवर्जिताः ॥ ८४ ॥ तथा सव्यकराङ्गुष्ठं दक्षिणाङ्गुष्ठवेष्टितम् । संबद्धमेवं कुर्वीत न्यसेद्दक्षिणसक्थिनि ॥ ८५॥ प्रागग्रे द्वे पवित्रे तु धृत्वाऽन्तःसंपुटौ करौ । संन्यसेद्दक्षिणे जानौ ब्रह्मयज्ञं समाचरेत् ॥ ८६ ॥ ॐपूर्वा व्याहृतीस्तिस्रः स्वरतः सकृदुच्चरेत् । गायत्रीमुच्चरेत्सम्यक्पादमर्धमृचं क्रमात् ॥ ८७ ॥ ऋषिदैवतच्छन्दांसि प्रणवं ब्रह्मयज्ञके । मन्त्रादौ नोच्चरेच्छ्राद्धे यागकालेऽपि नैव हि ॥ ८८ ॥ अग्निमीळ इषे त्वादि वेदांश्चैव स्वशक्तितः । अध्यायमनुवाकं वा पठेत्सूक्तमृचं च वा ॥ ८९ ॥ उपवीतं

---

* एतच्चिह्नान्तर्गतं वचनं न विद्यते क. पुस्तके । + अत्र संधिरार्षः ।

---

१ ख. °व्या च पिबेदापो(चाप) आपो हीन° । २ क. पाणी ग° । ३ ख. °वके चोष्ठौ । ४ क. °के तु ह्रे° ।

यथा यस्मिन्त्रते कर्मणि वैदिके । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च तद्वद्वासोऽपि धारयेत् ॥ ९० ॥ सव्यांसे च स्थिते सूत्रे तत्सव्यं चाथ दक्षिणे । अपसव्यं भवेत्कण्ठे लम्बे सूत्रे निवीतकम् ॥ ९१ ॥ न्यग्जानु दक्षिणं कृत्वा देवान्संतर्पयेदृषीन् । तद्वज्जानुद्वयं चाथ जानूर्ध्वं दक्षिणं पितॄन् ॥ ९२ ॥ सव्येन तर्पयेद्देवानृषींश्चैव निवीतिना । पितॄंश्चैवापसव्येन विधिरेष उदाहृतः ॥ ९३ ॥ तर्पयेद्विधिनाऽनेन देवांश्चैवाङ्गुलाग्रतः । ऋषींश्च वामभागेन पितॄन्दक्षिणभागतः ॥ ९४ ॥ एकैकं चाथ द्वौ द्वौ वै त्रींस्त्रीनेकैकमञ्जलीन् । अर्हन्त्येते क्रमाश्चै(चै)व देवर्षिपितरस्त्रयः ॥ ९५ ॥ प्रत्यञ्जलि समुच्चार्य मन्त्रं दद्यादथाञ्जलिम् । देवर्षिपितृनामानि प्रोक्ता मन्त्रा महर्षिभिः ॥ ९६ ॥ पित्रादयस्त्रयश्चाऽऽदौ तिस्रो मात्रादयस्ततः । सापत्नजननी मातामहादयस्त्रयस्तथा ॥ ९७ ॥ मातामह्यादयस्तिस्रः स्त्रीसुतभ्रातरस्तथा । पितृव्यो मातुलश्चैव दुहिता भगिनी तथा ॥ ९८ ॥ दौहित्रो भागिनेयश्च पितुर्मातुश्च वै स्वसा । श्वशुरो गुरवश्चैव मित्रं चैवेति केचन ॥ ९९ ॥ पुत्रादयः सपत्नीकाः स्त्रियश्चैवाह(थ) केवलाः । तर्पणेऽभिहितास्तीर्थे गयायां च महालये ॥ १०० ॥ उक्त्वा पित्रादिसंबन्धं नामगोत्रं स्वधानमः । बह्वृचस्तु क्रमेणैव तर्पयामीति तर्पयेत् ॥ १०१ ॥ संबन्धं नामगोत्रं च स्वधामुच्चारयेत्ततः । श्राद्धेऽपि विधिरेष स्यादाश्वलायनशाखिनाम् ॥ १०२ ॥ सव्यहस्तानुलग्नेन दक्षिणेन तु पाणिना । कुर्याद्बह्वृच एवं तु देवर्षिपितृतर्पणम् ॥ १०३ ॥ बह्वृचस्तर्पणं कुर्याज्जले वाऽप्यथ बर्हिषि । तर्पयेद्देवतादींश्च बर्हिष्येव तु याजुषः ॥ १०४ ॥ स्मृत्युक्तविधिनाऽऽचम्य ब्रह्मयज्ञं समाचरेत् । संतर्प्य देवतादींश्च बह्वृचस्तत आचमेत् ॥ १०५ ॥ मध्याह्ने ब्रह्मयज्ञो वै नानुबन्धवशाद्भवेत् । प्रातरौपासनादूर्ध्वं कुर्यादस्तमयावधि ॥ १०६ ॥ नैत्यकं तर्पणं कुर्याद्ब्रह्मयज्ञपुरःसरम् । तथैव देवतादीनां यदा वा स्नानपूर्वकम् ॥ १०७ ॥ स्नानं वारुणिकं चैव कश्चित्कर्तुं न शक्यते । तत्राऽऽदौ ब्रह्मयज्ञार्थं मन्त्रस्नानं विधीयते ॥ १०८ ॥ पुण्यकालनिमित्तं यत्तर्पणं क्रियते यदि । पितॄणां केवलं तद्धि प्रवदन्ति महर्षयः ॥ १०९ ॥ निमित्तं चोपरागादे रात्रावपि तथैव च । तीर्थान्तरेऽपि तद्वत्स्यादेकाहेऽप्यसकृद्भवेत् ॥ ११० ॥ नैत्यकं तर्पणं कुर्यादहन्येव तु बह्वृचः । तर्पणं च तथा सौरं नैव रात्रौ कदाचन ॥ १११ ॥ श्राद्धाङ्गं तर्पणं यामे प्रथमे मधुवद्भवेत् । पयो नीरं च रुधिरं क्रमाद्यामेषु च त्रिषु[1] ॥ ११२ ॥ न कुर्याद्ब्रह्मयज्ञं च श्राद्धात्पूर्वं मृतेऽहनि । पित्रोः श्राद्धं विधायाथ वैश्वदेवं च तर्पणम् ॥ ११३ ॥ ब्रह्मयज्ञं च वै कुर्यात्संध्यां मध्यंदिनस्य च । उपस्थानं च सूर्यस्य पूर्वोक्तमिह तद्भवेत् ॥ ११४ ॥

---

१ ख. 'षे त्रिहि' ।

कृत्वाऽऽदौ तर्पणं संध्यां कुर्याद्बह्वृच एव हि। आवर्तने परे संध्यां कृत्वा कुर्याच्च तर्पणम् ॥ ११५ ॥ शुद्ध्यर्थं चाऽऽत्मनोऽन्नस्य वैश्वदेवं समाचरेत् । सिद्धान्नेन च गृह्याग्नावन्यस्मिन्ननलेऽपि च ॥ ११६ ॥ एकपाकाशिनः पुत्राः संसृष्टा भ्रातरोऽपि च। वैश्वदेवं न ते कुर्युरेकं कुर्यात्पितैव हि ॥११७॥ वैश्वदेवं कचित्कर्तुं न शक्नोति पिता हि। पितुरेवाऽऽज्ञया कुर्यात्पुत्रो भ्राता परोऽपि हि ॥ ११८ ॥ एकाशिषु पुत्रेषु भ्रातृष्वेकत्र सत्सु च। तत्रैको वैश्वदेवः स्याद्बह्वृचानामयं विधिः ॥ ११९ ॥ पुत्रः स्वार्जितमेकाशी स्याच्चेत्पितरि जीवति । वैश्वदेवं पृथक्कुर्याद्यत्र कुत्रापि वा वसन् ॥ १२० ॥ वैश्वदेवं द्विजः कुर्यात्सदा कालद्वयेऽपि च। आरम्भो वैश्वदेवस्य दिवा चैव विधीयते ॥ १२१ ॥ अलंकृत्यानलं चाग्नमधिश्रित्यानले चरेत् । सिद्धमादाय सूर्याय घृताक्तं जुहुयाद्धविः ॥ १२२ ॥ प्रजापतय इत्युक्त्वा सोमायेत्यादितः क्रमात् । हुत्वा दशाऽऽहुतीः सायंकाले चाग्नय आदितः ॥ १२३ ॥ परिषिच्यानलं चैव जुहुयाद्व्याहृतीरथ । एताभ्यो देवताभ्योऽग्नेः पृथग्दद्याद्बलीन्भुवि ॥ १२४ ॥ प्राक्संस्थानन्तरालं स्यादद्भ्य इत्यादितः क्रमात् । एता देवास्तथैव स्युः सूत्रोक्ता देवता इह ॥ १२५ ॥ प्रागादिष्वाहुती द्वे द्वे इन्द्रायेत्यादितः क्रमात् । प्राक्संस्थे वाऽप्युदक्संस्थे चतुर्दिक्षु यथाक्रमम् ॥ १२६ ॥ अग्रभागेऽन्तरालस्य दक्षिणे मूल उत्तरे। दिग्देवताहुतीनां च सममायतनं स्मृतम् ॥ १२७ ॥ प्रजाद्योऽन्तरालस्य मध्ये शिष्टाश्च देवताः। प्राक्संस्थाश्चापि वै ताः स्यू रक्षोभ्य इति चोत्तरे ॥ १२८ ॥ स्वधा पितृभ्य इत्यन्नं दद्यान्मन्त्रेण भूतले। दक्षिणे चापसव्यं च पितृभ्योऽथ स्वधा नमः ॥ १२९ ॥ वैवस्वतकुलोत्पन्नौ महावीरौ सुरोपमौ। शुनौ द्वौ श्या( श्या )मशबलौ पितृभागार्थिनौ सदा ॥ १३० ॥ ताभ्यां चापि बलिं दद्याद्याम्ये चोदक्पृथक्पृथक्। सव्येनानेन मन्त्रेण श्या( श्या )माय शबलाय च ॥ १३१ ॥ हविश्च जुहुयादग्नावुद्देशत्यागपूर्वकम् । स्वाहान्ते चैव सर्वत्र होमकर्मणि चात्र तु ॥ १३२ ॥ स्वाहा स्याद्भूतयज्ञेऽपि पितृयज्ञे स्वधा स्मृता। यज्ञे मानुषके चैव हन्तकारो विधीयते ॥ १३३ ॥ अतो मनुष्ययज्ञार्थं दद्याद्विप्राय वाऽनले। सनकादिभ्य इत्युक्त्वा हन्तकारेण वै हविः ॥ १३४ ॥ कृत्वा मनुष्ययज्ञान्तमुपस्थायाग्नौ च मे स्वरः। हविर्भुजं नमस्कृत्य गोत्रनामपुरःसरम् ॥ १३५ ॥ जप्त्वा चैव तु गायत्रीं धारयेद्धोमभस्म च। स्मृत्वा यज्ञपतिं देवं हुतं तस्मै निवेदयेत् ॥ १३६ ॥ एवं चापि दिवा कृत्वा सायं चापि तथैव हि। दिवाचारिभ्य इत्यत्र नक्तंचारिभ्य इष्यते ॥ १३७ ॥ उक्तं कर्म यथाकाले यदि कर्तुं न शक्यते। अकाले वाऽपि तत्कुर्यादुत्कृष्य वाऽपकृष्य च ॥ १३८ ॥ वैश्वदेवे तथा ब्रह्मयज्ञे चैव( च ) विधिः

स्मृतः। संध्ययोरुभयोश्चैव बाऽपकर्षणमिष्यते ॥ १३९ ॥ देवादिपितृयज्ञान्तं सायं चापि यथाक्रमम्। भूतेभ्योऽपि बलिं रात्रौ दद्यात्पात्रेण वै भुवि ॥ १४० ॥ द्वारादिदेवताभ्योऽन्नं दद्यात्पितामहादितः। हुतशेषं च भूतेभ्यो ये भूता इति मन्त्रतः ॥ १४१ ॥ प्रक्षाल्य पाणिपादं च समाचम्य यथाविधि। शान्ता पृथिवीति मन्त्रेण गृहं संप्रोक्षयेज्जलैः ॥ १४२ ॥ कुर्यात्पञ्च महायज्ञान्नित्यशः सूतकं विना। अघ्यान्ता सूतके संध्या स्नानं स्यादपि किंचन ॥ १४३ ॥ वैश्वदेवं पुरा कृत्वा नित्ये चाभ्युदये तथा। स्वाभीष्टदेवतादिभ्यो नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥ १४४ ॥ अकृत्वा देवयज्ञं च नैवेद्यं यो निवेदयेत्। तदन्नं नैव गृह्णन्ति देवताश्चापि सर्वथा ॥ १४५ ॥ पादप्रक्षालनं कुर्याद्विप्राणां देवरूपिणाम्। स्वयं चापि समाचम्य विप्रांस्तानुपवेशयेत् ॥ १४६ ॥ मधुपर्कं विना रात्रौ द्विजपादाभिषेचनम्। न कुर्यात्पूजयेद्विप्रान्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥ १४७ ॥ ततो विप्रान्समभ्यर्च्य यथाविभवसारतः। दद्याद( देयम )न्नं यथाशक्ति भिक्षाऽतिथिभ्य एव च ॥ १४८ ॥ अन्नमामं च वै भिक्षां दद्यादहरहर्द्विजः। स सर्वैव( वि )हुतः पाकादन्नाद्य( द )पि च यद्भवेत् ॥ १४९ ॥ नित्यं ददाति यः साधुरन्नं वेदाविदो मुखे। मुक्तः स्याद्दुरितात्पापाद्ब्रह्मसायुज्यमश्नुते ॥ १५० ॥ परान्नत्यागिनामेव दद्यादामं विशेषतः। अन्नाद्दशगुणं पुण्यं लभेदाता न संशयः ॥ १५१ ॥ भिक्षां ददाति विप्राय यतये ब्रह्मचारिणे। स सर्वाँल्लभते कामांस्ततो याति परां गतिम् ॥ १५२ ॥ दत्तं नैव पुनर्दद्यादपक्वं पक्वमेव वा। पुनश्च दीयते मोहान्नरकं प्रतिपद्यते ॥ १५३ ॥ पोष्यवर्गसमोपेतो भुञ्जीयात्सह बन्धुभिः। भोजने परिविष्टान्नं गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥ १५४ ॥ सत्यं त्वर्तेन मन्त्रेण जलेन परिषेचयेत्। ततो बलित्रयं कुर्यान्मन्त्रेणापः पिबेदथ ॥ १५५ ॥ यमायाथ च चित्राय भूतेभ्यो नम उच्चरेत्। दत्त्वाऽमृतोपस्तरणमसीत्युक्त्वा पिबेदपः ॥ १५६ ॥ गृह्णीयादाहुतीः पञ्च सपवित्रेण पाणिना। त्यक्त्वा पवित्रमश्नीयाद्धृत्वा तत्पुनराचमेत् ॥ १५७ ॥ पुत्रवान्पितृमांश्चैव भुक्त्वा श्राद्धीयभोजनम्। न कुर्याद्भोजने मौनं पञ्च प्राणाहुतीर्विना ॥ १५८॥ पङ्क्तिभेदेन यो भुङ्क्ते ग्रासमात्रमपि द्विजः। अघं स केवलं भुङ्क्ते हतश्रीर्जायते ध्रुवम्॥१५९॥ उत्तराचमनं पीत्वा मुखं प्रक्षालयेच्छुचिः। भुञ्जीतेभ्यस्ततो दद्यात्ताम्बूलं मुखशुद्धये ॥ १६० ॥ भुक्त्वा चैव स्वयं विप्रः कुर्यात्ताम्बूलचर्वणम्। ततो नयेदहःशेषं श्रुत्यादिश्रवणादिभिः ॥ १६१ ॥ स्पृशेदुच्छिष्टमुच्छिष्टः श्वानं शूद्रमथापि च। उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्यं पिबेच्छुचिः ॥ १६२ ॥ श्वानं शूद्रं तथोच्छिष्टमनुच्छिष्टो न संस्पृशेत्। मोहाद्विप्रः स्पृशेद्यस्तु स्नानं तस्य विधीयते ॥ १६३ ॥ उच्छिष्टस्पर्शने स्नायाद्ब्राह्मणो विधिवर्जितम्। ब्रह्मविद्भोजनोच्छिष्टपात्रचालं विनैव तु ॥ १६४ ॥ विप्रश्चैव स्वयं

---

१ ख. °र्वहुतः। २ ख. °विद्भावनोच्छिष्टं पात्रचालं व्यपोहतु।

कुर्याद्द्विजभुक्तपात्रचालनम् । प्रक्षाल्य पाणिपादं च द्विराचान्तः शुचिर्भवेत् ॥१६५॥
पात्राणि चालयेच्छ्राद्धे स्वयं शिष्योऽथ वा सुतः । असंस्कृतो न च स्त्री च न चान्य-
श्चालयेत्क्वचित् ॥ १६६ ॥ परपाककरुचिर्न स्यादनिन्द्यामन्त्रणादृते । कदाचित्स्यादा-
पदि तु नैव नित्यं कदाचन ॥ १६७ ॥ उच्छिष्टस्पर्शने चैव भुञ्जानश्च भवेद्यदि ।
पात्रस्थं चापि वाऽश्नीयादन्नं पात्रस्थितं च यत् ॥ १६८ ॥ गायत्र्या संस्कृतं चान्नं
न त्यजेदभिमन्त्रितम् । गृहीतं चेत्पुनश्चाद्याद्गायत्रीं च शतं जपेत् ॥ १६९ ॥ अन्नं
पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंचितम् । अस्नेहा अपि गोधूमा यवगोरसविक्रियाः
॥ १७० ॥ अपूपसक्तवो धानास्तक्रं दधि घृतं मधु । एतत्पण्येषु भोक्तव्यं भाण्ड-
लेपो न चेद्भवेत् ॥ १७१ ॥ अन्नाक्तभाजनस्थानि दूष्यन्ते तानि चैव हि । शुद्ध-
भाण्डस्थितानीह ग्राह्याण्याहुर्मनीषिणः ॥ १७२ ॥ ग्राह्यं क्षा(क्षी) रविकारं स्या-
त्सर्वं चैवेक्षुसंभवम् । तैलक्षीराज्यपक्वं च जलसंमिश्रितं न हि ॥ १७३ ॥ परान्नं
नैव भुञ्जीयात्स्वकीयं चान्यपाचितम् । संस्काररहितं चैव नाश्नीयाद्ब्राह्मणः क्वचित्
॥ १७४ ॥ ब्राह्मणो नैव भुञ्जीयाच्छुद्रिअन्नं कदाचन । अज्ञानाद्यदि भुञ्जीत रौरवं
नरकं व्रजेत् ॥ १७५ ॥ पत्नी स्नुषा स्वयं पुत्रः शिष्योऽथ वा गुरुः सुतः ।
आचार्यो वा पचेदन्नं भुञ्जीयात्तन्न दुष्यति ॥ १७६ ॥ शाकपाकादिकं नित्यं योऽ-
श्नपचात्स्वकीयकम् । क्वचिच्छिष्टान्नमश्नीयाद्वत्सराभ्यन्तरे द्विजः ॥ १७७ ॥ यद्येकत्र
पचेदाममात्मनश्चापरस्य च । यस्तदन्नं द्विजो भुङ्क्ते प्राजापत्येन शुध्यति ॥ १७८
न चैकत्र पचेदामं बहूनामथ वा द्वयोः । निषेधोऽयं परेषां तु पुत्रादीनां न हि क्वचित्
॥ १७९ ॥ एवं भुक्त्वा द्विजश्चैव श्रुत्वा श्राद्धस्य वै कथाम् । श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त-
मितिहासं पुरातनम् ॥ १८० ॥ घटिकैकाऽवशिष्टा स्याद्रवेरस्तमितस्य च । प्रक्षाल्य
पाणिपादं च द्विराचान्तः शुचिर्भवेत् ॥ १८१ ॥ प्राङ्मासीनः समाचम्य प्राणायाम-
पुरःसरम् । पूर्वोक्तविधिना चैव सायंसंध्यां समाचरेत् ॥ १८२ ॥ आदित्येऽस्त-
मिते यावत्तारकादर्शनं न हि । सायंहोमं तदा कुर्यान्नो चेत्स्युर्नव नाडिकाः ॥१८३॥
वैश्वदेवं पुनः सायं कुर्याद्यज्ञत्रयं च हि । दैवं भूतं तथा पै(पि)त्र्यं भुक्त्वा स्वाध्या-
यमभ्यसेत् ॥ १८४ ॥ ततः स्वपेद्यथाकामं न कदाचिदुदक्शिराः । एतावन्नैत्यकं
कर्म प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १८५ ॥ अनेन विधिना यस्तु नैत्यकं कुरुते द्विजः ।
स याति परमं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १८६ ॥ प्रत्यहं कर्मको(णो) योगः

---

१ ख. °पि नाश्नी° । २ ख. °विचारः । ए° ।

स्वाध्यायाभ्यसनं तथा । मनःस्वस्थतया योगः स एवाऽऽत्मप्रकाशकः *॥ १८७ ॥ त्यक्त्वेन्द्रियसुखं लोके यस्तिष्ठेद्यत्र कुत्रचित् । स एव योगी मुक्तः स्यात्सर्वसङ्गविवर्जितः ॥ १८८ ॥ यः कश्चिन्मानवो लोके वाराणस्यां त्यजेद्वपुः । स चाप्येको भवेन्मुक्तो नान्यथा मनुयो विदुः ॥ १८९ ॥

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे ब्रह्ममार्गाचाराध्यायः (१प्रकरणम्) ॥ १ ॥

( अथ स्थालीपाकप्रकरणम् २ )

स्थालीपाकस्य चाऽऽरम्भः पौर्णमास्यां विधीयते । अग्निमान्प्रतिपद्येव प्रातरौपासनं चरेत् ॥ १ ॥ प्रातरौपासनं हुत्वा ततोऽन्वाधानमाचरेत् । स्थालीपाकं करिष्येऽहं होमः श्वः प्रातरेव हि ॥ २ ॥ सद्यस्कालो भवेद्वा कुर्याद्यत्र द्वयं न हि । अन्वाधानं ततः कुर्यात्स्थालीपाकं तथैव हि ॥ ३ ॥ प्राणानायम्य संकल्प्य विधाय स्थण्डिलं शुचिः । हस्तमात्रं चतुष्कोणं गोमयेन विलिप्य च ॥ ४ ॥ तण्डुलान्प्रकिरेद्रेखामुदक्संस्थां लिखेदथ । प्राक्संस्थे पार्श्वयोर्मध्ये तिस्रश्चैवोदगायताः ॥ ५ ॥ निदध्याच्छकलं तत्र प्रोक्ष्य प्राग्रं निरस्य च । संप्रोक्ष्य पुनरद्भिश्च तथा चानलमानयेत् ॥ ६ ॥ एहीत्यग्निं समादाय स्थापयेद्भूर्भुवःस्वरोम् । अग्निनाऽग्निस्ततो जुष्टः प्रनूनं तिस्र एव च ॥ ७ ॥ ध्यानं चत्वारि शृङ्गेति कुर्यादग्नेर्यथाविधि । विज्योतिषेत्यनेनैव मन्त्रेणाग्निं समिन्धयेत् ॥ ८ ॥ ध्यात्वा रूपं ततो वह्नेर्दर्शयेदेष हीत्यथ । धृत्वा तु समिधौ चाग्निमग्नीषोमौ च देवते ॥ ९ ॥ प्रधानदेवते चोक्त्वा तथा चैवाङ्गदेवताः । क्रमेण चरुणाऽऽज्येन सद्यो यक्ष्य इति क्षिपेत् ॥ १० ॥ पर्यूहनं ततः कुर्याज्जलेन परिषेचयेत् । अनादेशे तु सर्वत्र दक्षिणः पाणिरुच्यते ॥ ११ ॥ पाणिना सोदकेनाग्नेः समन्तात्परिमार्जनम् । अनुलेपमुदक्संस्थं कुर्यादीशानकोणतः ॥ १२ ॥ पर्युक्षणेऽप्युदक्संस्थं पाणिनेशानकोणतः । पुनरावर्तयेत्प्रत्यगीशानान्तं हविर्भुजम् ॥ १३ ॥ प्रसारयेदुदक्संस्थान्पूर्वपश्चिमयोः कुशान् । दक्षिणोत्तरतश्चैव प्राक्संस्थान्पूर्वतः क्रमात् ॥ १४ ॥ मुष्टिमात्रैः कुशैरग्नेः समन्ताद्धोमकर्मसु । परिस्तृणीयात्प्रागग्रैश्चतुर्दिक्षु यथाक्रमम् ॥ १५ ॥ विन्यसेत्कुशमूलानां कुशाग्रानुपरि क्रमात् । दक्षिणोत्तरयोश्चैव चतुष्कोणेषु चैव हि ॥ १६ ॥

* इतः परं ख. पुस्तकेऽधिकमेतत्—" प्रत्यहं कर्मयोगेण स्वाध्यायाभ्यसनं तपः । मनःस्वास्थ्यं तयोर्योगः स एवाऽऽत्मप्रकाशकः " इति ।

१ ख. 'क्संस्थं पा' ।

आस्तीर्याग्नेरुदग्दर्भान्प्रागग्रान्रत्निसंमितान् । द्वंद्वमासादयेन्न्युब्जं यज्ञपात्राणि तत्र तु ॥१७॥ स्थाली च प्रोक्षणी दर्वी स्रुवः पूर्णाज्यभाजने । इध्मं चैव तथा बर्हि यज्ञहोमे विधीयते ॥१८॥ चौल्लोपनयनोद्वाहे पुनराधान एव च । प्रोक्षणीं स्रुवपूर्णाज्यमिध्मा-बर्हिस्रुवाज्यके ॥१९॥ अष्टाङ्गुलमितस्थालीं प्रोक्षणीं च षडङ्गुलाम् । चमसं चाऽऽज्य-पात्रं च षडङ्गुलमिति स्मृतम् ॥२०॥ स्रुक्स्रुवौ हस्तमात्रौ तु स्यातां तौ यज्ञकर्मणि । द्विप्रादेशो भवेदिध्मो बर्हिः प्रादेशसंमितः ॥२१॥ आदायाऽऽद्रौ कुशांस्त्रींस्त्रीन्मूलैर्मूलानि वेष्टयेत् । सव्यावृत्तान्कुशान्कुर्यादधस्तात्तानयेदुदक् ॥२२॥ वामस्थानितरांस्तद्वत्कुर्या-द्रज्जुं त्रिसंधिताम् । उपविष्टां नयेत्तद्वत्तृतीयावर्तनं च हि ॥ २३ ॥ रज्ज्वेध्मं सकृ-दावेष्ट्य रज्जुमूलं नयेत्त च । वेष्टितायाश्च पूर्वाया रज्ज्वग्रं च नयेदधः ॥ २४ ॥ रज्जुग्रन्थिमधः कृत्वा प्रागग्रान्साध(द)येदथ । स्यात्ताम्रमयी स्थाली होमे कांस्य-मयी पि वा ॥ तथा स्युः प्रोक्षणादीनि यथालाभानि वाऽपि वा ॥ २५ ॥ दण्डपा-(मा)त्रयुतौ शस्तौ स्रुक्स्रुवौ यागदारुजौ । तदभावेऽथ वाऽश्वत्थपर्णकौ वाऽप्युदुम्बरौ ॥ २६ ॥ प्रोक्षणं न्यक्पवित्राभ्यां प्रोक्षयेन्मल्लिलं ततः । कृत्वोत्तानं पवित्रे ते निधा-याप: प्रपूरयेत् ॥ २७ ॥ सोदकाभ्यां पवित्राभ्यां त्रिः समुत्पूय चैव हि । कुर्या-देकैकमुत्तानं द्वंद्वं च प्रोक्षयेत्पुनः ॥ २८ ॥ विस्रस्येध्मं तथा बर्हिर्निदध्यात्प्रमसे च ते । पवित्रे पूरयेद्वारि गन्धपुष्पाणि च क्षिपेत् ॥ २९ ॥ निरस्य नैर्ऋतान्दर्भानपि-रस्त इति मन्त्रतः । कर्ताऽऽचर्येदिमं मन्त्रमुक्त्वा विष्टः कुशासने ॥ ३० ॥ ब्रह्माणं वरयेदस्मिन्कर्मणि त्वं भवेरिति । ब्रूयाद्ब्रह्माऽहमस्मीति ततः कर्ता तमर्चयेत् ॥३१॥ धृत्वा पूर्णं करं सव्यं पिधायोपरि दक्षिणम् । ब्रह्माग्निन्युत्तरन्मन्त्रं नीत्वा तत्रासि-काग्रतः ॥ ३२ ॥ निदध्यादुदगग्रं तन्मन्त्रेणो प्रणयेति च । कुशैराच्छादितं कुर्यात्पू-र्णपात्रं तदुच्यते ॥ ३३ ॥ शूर्पं पश्चादिधायाग्नेः पवित्रे स्थापयेच्च ते । निर्वपेच्चतुरो मुष्टींस्तानेव प्रोक्षयेदथ ॥ ३४ ॥ तण्डुलानवहत्यांस्त्रीन्कृत्वा तांस्त्रिः फलीकृतान् । त्रिः प्रक्षाल्य पचेदग्नेरुदक्चैवाऽऽज्यभाजने ॥ ३५ ॥ सपवित्रे निषिच्याऽऽज्यं ततोऽङ्गारानपोह्य च । तत्राऽऽज्यभाजनं स्थाप्य संस्कुर्यादुल्मुकेन च ॥ ३६ ॥ निक्षिपेत्कुशयोरग्नेः पर्यग्निकरणं ततः । त्रिः कुर्याज्ज्वलता तेन तस्मात्परिहरेदथ ॥ ३७ ॥ कर्पग्निवोदगुद्वास्य भाजनं घृतपूरितम् । कुशाग्रे निक्षिपेदग्नौ स्कन्दायेत्स्रुव-रत्नथ ॥ ३८ ॥ धृत्वा तुत्तानपाणिभ्यां पवित्रे चोदगग्रके । सवितुष्टेति मन्त्रेण सकृ-त्तूष्णीं द्विरिष्यते ॥ ३९ ॥ उत्पूयाऽऽज्यं पवित्रे ते प्रोक्ष्याग्नौ प्रहरेदथ । प्रत्यगासा-

१ ख. °मेतत्र च° । २ ख. °मं च पवि° । ३ क. °र्ऋतान्द° । ४ ख. °तः । कृतोत्तादि° ।

दक्षेदग्नेर्बर्हिस्तथाऽऽज्यभाजनम् ॥ ४० ॥ प्रताप्य सकृन्नौ दर्वीस्रुवौ दर्वीं निधाय च । सव्येन स्रुवमादाय कुशानितरपाणिना ॥ ४१ ॥ स्रुवस्य बिलमारभ्य यावदग्रं भवेद्य । अग्रतो बिलपृष्ठं तु तदारभ्य भवेद्बिलम् ॥४२॥ निमृजेत्त्रिस्त्रिरेकं तु कुशाग्रैः प्रत्यक्च हि । कुशमूलैश्च वै दण्डं कुशैः प्रोक्ष्य प्रतापयेत् ॥ ४३ ॥ आसादयेत्स्रुवं चाऽऽदौ बर्हिष्युत्तरतो घृतात् । संस्कुर्यात्पूर्ववद्दर्वीं निदध्यादुत्तरे स्रुवात् ॥ ४४ ॥ संमार्जितान्कुशान्प्रोक्ष्य प्रहरेदनले च तान् । सम्यगाज्यं निरीक्ष्याथ चरुं पक्वमवेक्षयेत् ॥ ४५ ॥ अभिघार्य स्रुवेणाऽऽज्यं चरुमुद्वासयेदुदक् । हविर्युगात्मनोऽग्नेर्वै मध्यतश्चरुमानयेत् ॥ ४६ ॥ निदध्यात्तां चरोः स्थालीं बर्हिष्याज्यं च दक्षिणे । अभिघार्य चरुं चान्यत्पात्रं स्यादुत्तरे चरोः ॥ ४७ ॥ देवतायै हविः स्थाप्य तत्र तद्विभजेत्क्रमात् । अमुष्यै चेदमित्युक्त्वा यथालिङ्गं यथाक्रतु ॥४८॥ विश्वानीत्यष्टभिः पादैः पूर्व(र्वा)तो दिक्षु चाष्टसु । अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैरग्निं स्तुयादृत(द)चाऽऽन्त्यया ॥४९॥ अलंकृत्याभिघार्येध्ममादायायं त इत्यथ । हुत्वेध्मं जुहुयादाज्यं तूष्णीं वायव्यकोणतः ॥५०॥ ततश्चाऽऽग्नेयपर्यन्तं प्रजापतिमिदं स्मरेत् । स्वाहेत्युक्त्वाऽथ निर्ऋतिमारभ्येशानकोणतः ॥ ५१ ॥ गृह्यवह्निरिमौ मन्त्रावाघाराविति भाषितौ । होमे चैव तु सर्वत्र विधिरेष उदाहृतः ॥ ५२ ॥ अग्निश्चैव तथा सोमश्चक्षुषी जातवेदसः । भवेदुत्तरमाग्नेयं सौम्यं चैवाक्षि दक्षिणम् ॥ ५३ ॥ सक्तुलाजाज्यहोमे तु जुहुयादेव चक्षुषी । अनुप्रवचनीये च वर्जयेदाज्यहोमके ॥ ५४ ॥ अभिघार्य स्रुवेणेदमाग्नेयं मध्यतो हविः । दर्वीं च हविरादाय विधिना स्थापयेदिह ॥ ५५ ॥ तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठपर्वमात्रं च वै स्रुचि । तत्पुरस्तात्तथाऽऽदाय निदध्यात्तत्तथैव हि ॥ ५६ ॥ पात्रस्थं चापि दर्वीस्थं पुनरप्यभिघारयेत् । पश्चार्धवती तु पश्चार्धादादाय च हविस्तथा॥५७॥ जुहुयादग्नये स्वाहा दर्व्या मध्ये तु नेत्रयोः । आदाय चाग्नीषोमाभ्यामुत्तरस्थं च पूर्ववत् ॥ ५८ ॥ मन्त्रमुच्चार्य सर्वत्र स्वाहान्ते जुहुयाद्धविः । समुच्चार्य चतुर्थ्यन्तं नामेदं न ममेति च ॥ ५९ ॥ द्वयोश्चापि हविःशेषं द्वयोश्चापि अवद्य च । दर्व्या सकृदवद्याथ द्विस्ततो वाऽभिघारयेत् ॥ ६० ॥ यदस्येत्यनया हुत्वा प्रागुदक्तु हविर्भुजः । रुद्राय जुहुयाद्रज्जुं विस्रंस्याथेध्मबन्धिनीम् ॥ ६१ ॥ स्रुक्स्रुवाज्याहुतेः शेषं विश्वेभ्यो जुहुयादथ । सर्वत्र जुहुयाद्धोमे प्रायश्चित्ताहुतीरथ ॥ ६२ ॥ अयाश्चाग्न इदं विष्णुश्चतस्रो व्याहृतीश्च हि । अत्राऽपि जुहुयादेताः प्रायश्चित्ताहुतीरिमाः ॥ ६३ ॥ अनाज्ञातमिति द्वाभ्यां ज्ञाताज्ञातनिवृत्तये । सर्वत्रापि हि चैवं स्याद्विधिरेष उदाहृतः ॥ ६४ ॥ यत्पाकत्रेति मन्त्रेण न्यूनाधिकनिवृत्तये । मन्त्रतन्त्राधिकन्यूनविपर्याय(स)विकर्मणः ॥ ६५ ॥

१ ख. 'र्बर्हिस्त' । २ ख. स्रुक्पात्रे विनि' । ३ ख. 'स्स्रुवं चा' । ४ ख. 'व पश्चादग्नेस्तमा' ।

स्वरवर्णादिलोपोत्थपापनिर्हरणाय च । × यद्व इत्यनेनाथैकामाहुतिं जुहुयादथ॥६६॥ सम्यक्पूर्णफलप्राप्त्यै होमस्येह कृतस्य च । कर्तैव जुहुयादाज्यं व्याहृतीभिस्तिसृभिः ॥ ६७ ॥ स्थाल्यादीनि च पात्राणि नीत्वा तूष्णीं निधाय च । चमसं पुरतः कृत्वा निधायाथ च बर्हिषि ॥ ६८ ॥ पूर्णमसीत्यनेनैव तत्पूर्णमभिमन्त्रयेत् । दिशः प्रागायतो दर्भैः प्राच्यां मन्त्रेण मार्जयेत् ॥ ६९ ॥ आपो अस्मानिदमापः सुमित्र्या न इति त्रिभिः । शिरसि स्वस्य पत्न्याश्च मार्जयेद्द्विष इत्यथः ॥ ७० ॥ स्वस्य वामेऽञ्जलौ पत्न्या आसीनाया निषिञ्चयेत् । माऽहं प्रजामनेनैव चमसस्थं जलं च हि ॥ ७१ ॥ जलेन तेन वै होता प्रोक्षयेच्छिरसी तयोः । तत्रस्थानक्षतांश्चैव क्षिपेत्प्रणवमुच्चरेत् ॥ ७२ ॥ परिस्तरणदर्भांश्च विसृजेदुत्तरे हि तान् । अग्नें च प्र इत्यनेनाग्निं नत्वा पूर्ववदुच्चरेत् ॥ ७३ ॥ पर्युं(यु)क्ष परिषिच्याथ गन्धपुष्पाक्षतांश्च हि । धूपं दीपं च नैवेद्यं दद्यात्ताम्बूलदक्षिणाः ॥ ७४ ॥ तिष्ठन्नग्नेरुपस्थानं कुर्यादग्ने च प्र इत्यथ । अभिवाद्य जपेद्देवीं कृतं कर्म निवेदयेत् ॥ ७५ ॥ शुभाशुभक्रियार्थं च दत्तं विप्राय यद्धनम् । तत्सर्वं जगदीशस्य प्रीतये निश्चितं भवेत् ॥ ७६ ॥ हुतशेषं हविश्चाऽऽज्यं होत्रे दद्याच्च दक्षिणाम् । सुवर्णं च यथाशक्ति होमप्रमादगुण्यहेतवे ॥ ७७ ॥ होमान्ते ब्राह्मणे दद्यादन्नपात्राणि चैव हि । होमे चैव तु सर्वत्र प्रवदन्ति मनीषिणः ॥७८॥ दर्शके पूर्ववत्सर्वं विशेषस्त्वथ कथ्यते । अग्नीषोमपदस्थान इन्द्राग्नी (ग्नि)पदमुच्चरेत् ॥ ७९ ॥ पालाशखादिराश्वत्थशम्युदुम्बरजास्तथा । समिधः खादिराः प्रोक्ता होमकर्मनु चैव हि ॥ ८० ॥

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे स्थालीपाकप्रकरणम् ॥ २ ॥

( अथ गर्भाधानप्रकरणम् ३ )

गर्भाधानं द्विजः कुर्यादृतौ प्रथम एव हि । चतुर्थदिवसादूर्ध्वं पुत्रार्थी दिवसे समे॥१॥ चरं दारुणभं पौष्णं दस्राग्नी च द्विदैवतम् । श्राद्धाहं चैव रिक्तां च हित्वाऽन्यस्मिन्विधीयते ॥ २ ॥ नान्दीश्राद्धं पतिः कुर्यात्स्वस्तिवाचनपूर्वकम् । उपलेपादिकं कृत्वा प्रातरौपासनादितः ॥ ३ ॥ प्रजापतेश्चरोरेकां हुत्वा चाऽऽज्याहुतीस्थ । विष्णुर्योनिं नेजमेष षट्का च प्रजापतेः ॥४॥ आसीनायाः शिरः स्पृष्ट्वा प्राङ्मुख्याः पाणिना

× इत आरभ्य कृतस्य चेत्यन्तग्रन्थो न विद्यते ख. पुस्तके ।

१ ख. च । कृतेन जु° । २ ख. स्वयं । ३ ख. °दस्रादि° । ४ ख. पितुः । ५ ख. °हत्सुर्न पा° ।

पतिः । विष्णुर्योनिमिदं सूक्तं त्वष्टा नश्च वधेन च ॥ ५ ॥ अग्निस्तु विश्ववस्तयमित्यूचौ द्वे तथैव च । सूर्यो नो दिव इत्येतैः स्तुत्वा सूर्यं च पञ्चभिः ॥ ६ ॥ अश्वगन्धारसं पत्न्या दक्षिणे नासिकापुटे । उदीर्ष्वेति पठन्मन्त्रं सिञ्चेत्सद्वस्त्रशोधितम् ॥ ७ ॥ ततः स्विष्टकृदादि स्याद्द्वासर्सी च नवे तयोः । फलानि च पतिस्तस्यै प्रदद्यात्फलमन्त्र-तः ॥ ८ ॥ मातुलिङ्गं नारिकेलं रम्भाखर्जूरपूरकम् । शस्तानि स्युरथान्यानि नारि-ङ्गादीनि वाऽपि च ॥ ९ ॥ वृषभं गां सुवर्णं च होत्रे दद्याच्च दक्षिणाम् । पुत्रवा-न्धनवांस्तेन भवेत्कर्ता न संशयः ॥ १० ॥ भोजयित्वा द्विजान्सम्यक्तोषयेद्दक्षिणा-दिभिः । संतुष्टा देवताः सर्वाः प्रयच्छन्तीप्सितं फलम् ॥११॥ स्थालीपाकं चाऽऽग्र-यणं गर्भसंस्कारकर्मसु । प्रातरौपासने कुर्यादग्नौकरणमेव च ॥ १२ ॥ प्रसन्नात्मा भवेत्कर्ता भुञ्जीत सह बन्धुभिः । तस्मिन्नेव दिने रात्रौ गर्भारोपणमिष्यते ॥ १३ ॥ पतिवत्या(त्न्या)श्च दुर्भेद्यं प्रथमं स्याद्रजो यदि । पत्युस्तस्या भवेन्मृत्युः स्त्री(त्रि)-पूर्वादिद्यमेषु च ॥ १४ ॥ मघाशक्रशिवादित्यवह्निभेषु च वा भवेत् । तत्रापि स्या-न्महाशोको दरिद्रं चानपत्यता ॥ १५ ॥ तद्दोषपरिहारार्थं कुर्याच्छान्तिं यथाविधि । तोषयेज्जपहोमाभ्यां तत्तद्दक्षादिदेवताः ॥ १६ ॥ आचार्यादीन्समभ्यर्च्य भोजयेच्छ-क्तितो द्विजान् । तदुद्दिश्य कृतेनाऽऽशु सर्वारिष्टं प्रणश्यति ॥ १७ ॥ शान्तिकर्मवि-धानेन कृत्वाऽन्यस्मिन्दिने शुभे । गर्भाधानं ततः कुर्यादित्याचार्योऽब्रवीद्वचः ॥१८॥ अकृत्वा शान्तिकं कर्म न कुर्याद्गर्भसाधनम् । सर्वेषां शाखिनामेव विधिरेष उदा-हृतः ॥ १९ ॥

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे गर्भाधानप्रकरणम् ॥ ३ ॥

( अथ पुंसवनानवलोभनसीमन्तोन्नयनप्रकरणम् ४ )

कुर्यात्पुंसवनं मासि तृतीयेऽनवलोभनम् । सीमन्तोन्नयनं चैव चतुर्थे मासि सञ्च-येत् ॥ १ ॥ नो चेत्षष्ठेऽष्टमे वाऽपि कर्तव्यं तद्द्वयं च हि । तावदेव भवेत्कोशिकास्त-स्स्याद्गर्भधारणम् ॥ २ ॥ पुष्यादित्याश्विनीहस्तविधिमूलोत्तरामृगः । हरिपूषानुराधाश्च शस्तं पुंसवनादिकम् ॥ ३ ॥

---

१ ख. 'गन्धिरसं पत्न्या निक्षिपेन्नासि । २ क. दित्वाधि' । ३ ख. 'रिपुष्याणि' ।

कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं चतुर्थ्यन्तं च पूर्ववत् । दधिपात्रे यवं तस्या निधाय प्रसृतौ च तान् ॥ ४ ॥ त्रिः पिबेत्किं पिबसीति पतिः पुंसवनं हि सा । प्रोक्षयाथ कुशेन [illegible] पुनराचमेत् ॥ ५ ॥ सिञ्चेद्दूर्वारसं तस्या दक्षिणे नासिकापुटे । [illegible] ते गर्भ इति द्वाभ्यां सूक्ताभ्यां तावदुच्यते ॥ ६ ॥ प्रजापतये स्वाहेति जुहुयाद्आहुतिं चरोः । गुर्विण्या हृदयं स्पृष्ट्वा यत्ते मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ७ ॥ धाता ददातु मन्त्रौ द्वौ तथा राकामहं च तौ । नेजमेषत्रयो मन्त्रा एको मन्त्रः प्रजापतेः ॥ ८ ॥ अष्टावाज्याहुतीर्हुत्वा त्रिशुक्लशल्लीकुशैः । औदुम्बरेण युग्मेन श्लक्ष्णे ( द्रप्से ) न सफलेन च ( ? ) ॥ ९ ॥ पूर्णसूत्रावृतेनेह सहैवैकत्र मेव च । विकर्षयेति गर्भिण्याः सीमन्तेन समूलतः ( ? ) ॥ १० कृतकेशविभागं स्याच्चांपिज्ञालाग्रभागतः । सीमन्तं सधवाचिह्नं सदा सौभाग्यदायकम् ॥ ११ ॥ तिष्ठन्पश्चात्प्राङ्मुखोऽग्रे [illegible] स्वरेम् । चतुर्थ्योमुहतं कृत्वा विद्वायां तु निरुध्यते ( ! ) ॥ १२ ॥ सामस्वरेण मन्त्रं च सोमं राजानमुद्गायेत् । समीपस्थनदीनाम समुच्चार्य नमेदथ ॥ १३ ॥ पतिपुत्रवती नारी गर्भिण्या( णी )मुपदेशयेत् । मा कुरु क्लेशदं कर्म गर्भसंरक्षणं कुरु ॥ १४ ॥ ततः स्विष्टकृदादि स्याद्धोमशेषं समापयेत् । पूर्ववत्फलदानानि कृत्वाऽऽचार्याय दक्षिणाम् ॥ १५ ॥ वृषभं धेनुसंयुक्तं दद्याद्विभवसारतः । भोजयेच्छक्तितो विप्रान्कर्मसाद्गुण्यहेतवे ॥ १६ ॥ प्राशनं यत्पुंसवनं होमश्चानवलोभनम् । प्रतिगर्भमिदं कुर्यादाचार्येणेह भाषितम् ॥ १७ ॥ आज्यहोमश्च शल्लीकुशल्यप्सु निमज्जनम् । सीमन्तोन्नयनं तच्च प्रतिगर्भे न हि स्मृतम् ॥ १८ ॥ प्रधानं पुंसवनं न स्यादङ्गं चानवलोभनम् । सीमन्तं च तथैव स्यात्केचिदुन्नयनं तथा ॥ १९ ॥

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे पुंसवनानवलोभनसीमन्तोन्नयन [प्रकरण]म् ॥ ४ ॥

( अथ जातकर्मप्रकरणम् ५ )

जाते सुते पिता स्नायान्नान्दीश्राद्धं विधानतः । जातकर्म ततः कुर्यादैहिकामुष्मिकप्रदम् ॥ १ ॥ सौवर्णे राजते वाऽपि पात्रे कांस्यमयेऽपि वा । मधुसर्पिर्निषिच्याथ हिरण्येनावघर्षयेत् ॥ २ ॥ प्राशयेत्तं हिरण्येन कुमारं मधुसर्पिषी । प्रतिमन्त्रं पृथक्त्वेन हिरण्यं स्थाप्य दक्षिणे ॥ ३ ॥ तथा वामे जपेन्मेधां स्पृशेदंसावतः [illegible] । [illegible] जपेदिन्द्रः श्रेष्ठान्यस्मै प्रयन्धि च ॥ ४ ॥ एवं कुर्यात्सुतस्यैव [illegible] [illegible] । केचिदिच्छन्त्यनादिष्टहोममन्त्रादिना परे ॥ ५ ॥

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे जातकर्मप्रकरणम् ॥ ५ ॥

१ ख. श्लक्ष्णेन । २ ख. °तुर्यो मु° । ३ ख. °शल्ल्यप्सुनिमज्ज° ।

( अथ नामकरणप्रकरणम् ६ )

अह्न्येकादशे कुर्यान्नामकर्म विधानतः। कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं द्वादशे षोडशेऽपि वा ॥ १ ॥ मार्गशीर्षं समारभ्य मासानां नाम निर्दिशेत्। नक्षत्रपादतो जातजन्मनाम तदुच्यते ॥ २ ॥ यद्वा तातपितानां( तुर्ना )म भवेत्संव्यावहारिकम् । क्रमेणानेन संलिख्य नामानि च समर्चयेत् ॥ ३ ॥ समाक्षरयुतं नाम भवेत्पुंसः सुखप्रदम् । विषमं यदि तत्र श्रीः ( श्री ) समेतं च विनिर्दिशेत् ॥ ४ ॥ आचार्येणात्र मन्त्रोऽयं नामानि तु उदाहृतः । नमस्कारोत्यसौ देवं ब्राह्मणेभ्यः पिता वदेत् ॥ ५ ॥ त्रिस्त्रिः स्यात्प्रतिनाम्नैवं ततः स्वस्तीति निर्दिशेत् । भवन्तोऽस्य ब्रुवन्त्येवं प्रतिब्रूयुस्तथा द्विजाः ॥ ६ ॥ तत्तन्नाम शिशोस्त्रिस्त्रिर्ब्रूयात्तत्र तथाऽऽशिषः । ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या भुञ्जीयात्सह बन्धुभिः ॥ ७ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतौ नामकरण[प्रकरण]म् ॥ ६ ॥

( अथ निष्क्रमणप्रकरणम् ७ )

मासे चैवं चतुर्थे तु कुर्यान्निष्क्रमणं शिशोः । कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धमादायाङ्के शिशुं पिता ॥ १ ॥ स्वस्ति नो मिमीतां सूक्तं जपन्देवादिकं नयेत् । आशुः शिशान इत्येनत्पठेत्तं श्वशुरालयम् ॥ २ ॥ नीत्वाऽन्यस्य गृहं वाऽपि प्राङ्गणे वाऽर्कमीक्षयेत् । तच्चक्षुरिति मन्त्रेण दृष्ट्वाऽर्कं प्रविशेद्गृहम् ॥ ३ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतौ निष्क्रमण[ प्रकरण ]म् ॥ ७ ॥

( अथान्नप्राशनप्रकरणम् ८ )

षष्ठेऽन्नप्राशनं कुर्यान्मासे पुंस्यष्टमेऽथ वा । दशमे द्वादशे मासि केचिदेवं वदन्ति हि ॥ १ ॥ कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं शुभे चैव दिने पिता । सौवर्णे राजते पात्रे कांस्ये वाऽथ नवे शुभे ॥ २ ॥ क्षीराज्यमधुदध्यन्नं विधाय प्राशयेच्छिशून् । मन्त्रेणान्नपतेऽन्नस्य हिरण्येन स्रुवेण च ॥ ३ ॥ पाणिना सपवित्रेण जलं चापि हि पाययेत् । दत्त्वा विप्राय तत्पात्रं तूष्णीमेव च योषितः ॥ ४ ॥ ततो विभवसारेण ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् । स्वयं चैव तु भुञ्जीयात्समाहितमना भवेत् ॥ ५ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतावन्नप्राशन[प्रकरण]म् ॥ ८ ॥

( अथ चौलकर्मप्रकरणम् ९ )

तृतीये वत्सरे चौलं बालकस्य विधीयते । शुभे चैव दिने मासि विहितं चोत्तरायणे ॥ १ ॥ कृत्वाऽभ्युदयिकं श्राद्धं पूर्वेद्युरपरेऽहनि । प्रातःसंध्यादिकं कृत्वा नान्दीश्राद्धं परेऽहनि ॥ २ ॥ प्राणानायम्य संकल्प्य कुर्वीत स्थण्डिलादिकम् । पात्रासादनपर्यन्तं कृत्वा धान्यानि पूरयेत् ॥ ३ ॥ उदगग्रेः शरावेषु प्राक्संस्थेषु नवेषु च । तेषु वै क्रमतो व्रीहियवमाषतिलांश्च हि ॥ ४ ॥ पुरतःस्थे शरावे च विन्यसेदृषभगोमयम् । तदुत्तरे नवेऽन्यस्मिञ्शमीपर्णानि पूरयेत् ॥ ५ ॥ आघारान्तं ततः कुर्यात्कृत्वोत्तानानि पूरयेत् । ततश्च जुहुयादाज्यमग्निश्चेति चतसृभिः ॥ ६ ॥ अथ आयूंषि पवस इत्येका च प्रजापतेः । एता एवोपनयने गोदाने च विवाहिके ॥ ७ ॥ मातुरङ्कोपविष्टस्य कुमारस्य तु चैव हि । पश्चात्स्थित्वा पिता शीतं जलमादाय पाणिना ॥ ८ ॥ दक्षिणेनाथ सव्येन पाणिनोष्णं जलं तथा । दक्षिणोत्तरयोस्तत्र निनयेत्केशपक्षयोः ॥ ९ ॥ उष्णेन वायमन्त्रेण जलधारे तयोश्च ते । अनामिकया चाऽऽदाय नवनीतं तथा दधि ॥ १० ॥ प्रदक्षिणप्रकारेण वामकर्णप्रदेशतः । सकेशान्धारयेद्दर्भान् त्रींस्त्रीन्प्रागग्रकान्कुशान् ॥ ११ ॥ आचार्यश्छेदयेदेतानोषधे मन्त्रमुच्चरेत् । छेदयेद्वामकर्णान्तं त्रिश्चैवादितिरुच्चरेत् ॥ १२ ॥ क्षुरेणेति च तीक्ष्णेन ताम्रयुक्तेन चैव हि । छेदितान्सुत आदाय मातुर्हस्ते निवेदयेत् ॥ १३ ॥ विन्यसेत्साऽशमीपर्णैः सहाऽऽनडुहगोमये । येनावपत्प्रथमं स्याद्येन धाता द्वितीयकः ॥ १४ ॥ तृतीये येन भूयश्च सर्वैरेव चतुर्थकम् । एवं च दक्षिणे कृत्वा त्रिवारं तूत्तरे तथा ॥ १५ ॥ यत्क्षुरेणेति मन्त्रेण क्षुरधारां जलेन च । निमृज्येत्सर्वं तत्कृत्वा नापिताय प्रदापयेत् ॥ १६ ॥ यावन्तः प्रवरास्तस्य शिखामध्ये च पार्श्वयोः । पश्चात्पूर्वे तथा पञ्चप्रवराणां शिखाः स्मृताः ॥ १७ ॥ अभ्यञ्जयेत्कुमारं तमानयेदग्निसंनिधौ । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ १८ ॥ यदुक्तं च यथाकाले कुर्यात्संस्कारकर्म च । असामर्थ्यान्कृतं नो चेद्विधिस्तस्य कथं भवेत् ॥ १९ ॥ प्रायश्चित्तं विधायाऽऽद्यावैकैकस्य च कर्मणः । कृत्वाऽऽदौ कृच्छ्रमेकैकं लुप्तकर्माणि कारयेत् ॥ २० ॥ मन्त्रमेकं जपेत्तत्र तत्तत्कर्मणि एव हि । विधिवच्चौलकर्मैवं कृत्वा स्यादुपनायनम् ॥ २१ ॥ चौलकर्मादितश्चैवं यावद्वैवाहिकं भवेत् । तावत्स्याल्लौकिको ह्यग्निरिति वेदविदो विदुः ॥ २२ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतौ चौलकर्मप्रकरणम् ॥ ९ ॥

---

१ क °मेषु । अ° ।

( अथोपनयनप्रकरणम् १० )

---

गर्भाष्टमेऽष्टमे वर्षे विहितं चोपनायनम् । सप्तमे चाथ वा कुर्यात्सर्वाचार्यमतं भवेत्॥१॥
कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धमावाह्य कुलदेवताः। मण्डपाद्यर्चनं कृत्वा भोजयेच्च द्विजान्स्व-
कम् ॥ २ ॥ अथापरेद्युरभ्यज्ज्य कुमारं भोजयेत्ततः । वपेद्युक्तवतः केशान्वाग्रा
गोदानकर्मणे ॥ ३ ॥ चौलाङ्गस्थापिते ये च शिखे द्वे * तेऽपि वापयेत् । सकेशेऽपि
कुमारस्य शिखैकां मध्यमस्थिताम् ॥ ४ ॥ आसीनस्यान्तिके स्नातं कुमारमुपवेशयेत् ।
पितुश्च प्राङ्मुखस्येह प्रत्यङ्मुखमलंकृतम् ॥ ५ ॥ धृत्वाऽञ्जलिं कुमारस्य सुवर्णफ-
लसंयुतम् । मुहूर्तकालपर्यन्तमसमीक्ष्य परस्परम् ॥ ६ ॥ ध्यायन्देवान्सुमुहूर्ते मुहूर्ते
पितुरञ्जलौ । दत्त्वा फलमसौ तस्य निदध्यात्पादयोः शिरः ॥ ७ ॥ शिरः स्पृष्ट्वे-
त्पिता तस्य स्वाङ्के तमुपवेशयेत् । ये यज्ञेन पठेत्सूक्तमाचार्यो ब्राह्मणैः सह ॥ ८ ॥
आज्यसंस्कारपर्यन्तं प्राणायामादिपूर्वकम् । कृत्वा नवं ततो दद्यात्कौपीनं कटिसू-
त्रकम् ॥ ९ ॥ धारयित्वा ततो दद्याद्वाससी युवामित्यृचा । एकं स्यात्परिधानार्थ-
मेकं प्रावरणाय हि ॥ १० ॥ इच्छन्ति केचिदैणेयमृक्सामाभ्यां तथाऽजिनम् ।
उपवीतं ततो दद्याद्यज्ञोपवीतमन्त्रतः ॥११॥ आचम्याथ बटुर्गच्छेत्पुरतश्चोत्तरे गुरोः।
दक्षं पार्श्वं तथाऽऽगत्य दक्षिणे तूपवेशयेत् ॥ १२ ॥ कृत्वाऽऽज्याहुतिपर्यन्तं बर्हिरा-
स्तरणादिकम् । कुमारः पूर्ववद्गच्छेदुदगग्रेषु(ग्रेगु)रोश्च हि ॥ १३ ॥ आचार्यः
प्राङ्मुखास्तिष्ठेद्बटुः प्रत्यङ्मुखस्तथा । आचार्यः पूरयेत्तत्र कुमारस्याञ्जलौ जलम्॥१४॥
स्वके चाञ्जलौ तस्य गन्धपुष्पाणि चाऽऽवपेत् । सुवर्णं च यथाशक्ति फलैः क्रमु-
कोत्थैः सह ॥ १५ ॥ आचार्यस्याञ्जलौ ब्रह्मा पूरयेत्सलिलं च तत् । आचार्यो
मन्त्रमुच्चार्य तत्सवितुर्वृणीमहे ॥ १६ ॥ कुमारस्याञ्जलौ चैव निनयेत्स्वस्य चाञ्ज-
लिम् । ध्यायन्कुमार आदित्यमर्घ्यपात्रे निवेदयेत् ॥ १७ ॥ देवस्य त्वेति गृह्णीया-
त्साङ्गुष्ठं करमस्य च । असौ शर्मेति दीर्घायुर्भवत्विति वदेत्पिता ॥ १८ ॥ अत्र
चाऽसौ पदे नाम संबुद्ध्या वाऽस्य नामकम् । उच्चार्य शर्म दीर्घायुर्भवेत्येके वदन्ति
हि ॥ १९ ॥ एवं त्रिः पूर्ववच्चैव मन्त्रोऽन्यः स्यात्करग्रहे । सविता तेऽयमेकः
स्यादग्निराचार्य एव च ॥ २० ॥ ईक्षयेद्बटुरादित्यं देवं सवितुमन्त्रतः । आवर्तये-
त्कुमारं तं पूर्वार्धर्चे त चैव हि ॥ २१ ॥ पाणिभ्यामुत्तरेणांसौ पाणी वाऽस्य हृदि
स्पृशेत् । एवं कृत्वा पुनश्चाग्नेः दक्षिणे बटुमानयेत् ॥२२॥ तूष्णीं समिधमादाय निद-

---

* अत्र संधिरार्षः ।

---

१ ख. 'न्तिकस्यान्तं कु' । २ ख. जले । ३ ख. चापयेत् । ४ ख. पाणिनाऽस्य ।

ध्यादनले च ताम् । मन्त्रेणाग्नय इत्यत्र वदन्त्येके महर्षयः ॥ २३ ॥ अंसोहृदे शिरो-
मको कृत्वा पाणिद्वयतलेन च । त्रिवारं प्रतिमन्त्रेण तेजसा मेति चैवहि ॥ २४ ॥
सूर्योदितान्नयीत्यादीन्मन्त्रांस्तिष्ठञ्जपेदथ । मानस्तोकेऽनया भाले त्रियुष्यं च तथैव-
मात् ॥ २५ ॥ हृदि नाभौ तथा बाह्वोर्मस्तके चापि कंचन । ध्यायुषं जमदग्नेश्च-
नुपस्थायी च मे स्वरः ॥ २६ ॥ पुरतः पितुरासीनो ब्रह्मचारी कुशासने । गायत्री-
मनुगृह्णीयादुपांशु प्रत्यगाननः ॥ २७ ॥ पूर्ववदुपविश्यांसावन्वाच्य जानु दक्षिणम् ।
फलाक्षतसुवर्णं च गुरवे तन्निवेदयेत् ॥ २८ ॥ अधीहीत्यादिकं मन्त्रं समुच्चार्य यथा-
विधि । नमस्कुर्याद्गुरोः पादौ धृत्वा हस्तद्वयेन च ॥ २९ ॥ ब्राह्मणोऽहं भवामीह
गुरोऽहं ते प्रसादतः । गायत्री( त्रीं )मामनुब्रूहि शुद्धात्मा सर्वदाऽस्मि हि ॥ ३० ॥
संगृह्य पाणी पाणिभ्यां स्वस्य च ब्रह्मचारिणः । वाससाऽऽच्छादनं कृत्वा गायत्री-
मनुवाचयेत् ॥ ३१ ॥ उच्चार्य प्रणवं चाऽऽदौ भूर्भुवः स्वस्ततः परम् । पच्छ(पाद)-
मर्धमृचं चैव तं यथाशक्ति वाचयेत् ॥ ३२ ॥ पाणिना हृदयं तस्य स्पृष्ट्वा मम व्रते
जपेत् । प्राणायामं ततः कृत्वा ब्रह्मचार्येव नेतरः ॥ ३३ ॥ आबध्य मेखलां तस्य
प्रावेपायेत्यृचं जपेत् । एषसेत्यनया दण्डं धारयित्वादिशेद्व्रतम् ॥ ३४ ॥ ब्रह्मच-
र्यादिकं भिक्षां ददान्वित्यन्त एव च । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समाप्य च
॥३५॥ याचयेत्प्रथमां भिक्षां पितरं मातरं च वा । पितरं यदि याचेत भवान्भिक्षां
ददात्विति ॥ ३६ ॥ भवतीति पदं चोक्त्वा भिक्षां देहीति याचयेत् । मातरं चाथ
एवेति गत्वा पात्रं करान्तिकं ॥ ३७ ॥ तण्डुलान्सफलान्दद्याद्भिक्षार्थं जननी तु च ।
होमार्थं तण्डुलान्पात्रे दत्त्वा शेषं गुरोरथ ॥ ३८ ॥ याचिता तत्र या भिक्षा गुरवे
तां निवेदयेत् । पितैव गुरुराचार्यो भवेत्सद्भिरुदाहृतः ॥ ३९ ॥ यस्मात्पुरोहितो
ब्रह्मा होता च सह याज्ञिकम् । उक्त्वा वेदमधीष्वात्र यस्माद्दिशति वै पिता ॥४०॥
तदाचार्यपदं तत्र जायते ब्राह्मणेऽपि हि । पिता माता तथाऽऽचार्यो ब्राह्मणो मान्याः
सदैव हि ॥ ४१ ॥ अन्येऽपि श्रोत्रिया वृद्धा वेदविद्याप्रदास्तथा । दद्याद्विभवसारेण
कर्माङ्गत्वेन दक्षिणाम् ॥ ४२ ॥ सुवर्णाम्बरधान्यानि सद्योऽनन्तफलं लभेत् । न
ददाति द्विजो होत्रे लोभाद्यज्ञाङ्गदक्षिणाम् ॥ ४३ ॥ विघ्ने सति कृतं कर्म निष्फलं
स्याद्धनक्षयः । धनिनोऽयं निषेधः स्याद्व्रतहीनस्य चैव हि ॥४४॥ असमर्थो नमि-
त्सखो दत्त्वाऽक्षतफलादिकम् । विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा गृह्णीयादाशिषः स्वयम् ॥ ४५ ॥

---

१ क. "न्मयित्यादि" । २ ख. "केति वा । ३ क. "त्रे यदा" ।

यथाविभवसारेण हेतवे यज्ञसाक्षिणः । आसायं न हि किंचित्स्याच्चैत्यकं कर्म चैव हि ॥ ४६ ॥ ब्रह्मचारिण एवात्र सायं संध्या विधीयते । ब्रह्मचारी ततः कुर्यात्सायंसंध्यां यथाविधि ॥ ४७ ॥ अग्निकार्यं तथा होमं तस्मिन्नग्नौ विधीयते । नो चेत्स्यात्पूर्ववत्कुर्यादाचार्यः स्थण्डिलादिकम् ॥ ४८ ॥ पूर्णपात्रनिधानान्तमनलस्थापनादिकम् । निर्वपेन्मातृतः माषांस्तण्डुलान्सदसस्पतेः ॥ सवितुश्च ततस्तूष्णीमृषीणां मन्त्रतः क्रमात् ॥ ४९ ॥ श्रपयित्वौदनं कुर्यादाघारान्तं * हुनेदथ । सदसस्पतिमन्त्रेण गायत्र्यर्षिभ्य एव च ॥ ५० ॥ चर्वाहुतित्रयं दत्त्वा कुर्यात्स्विष्टकृदादिकम् । भोजयित्वा द्विजान्वेदसमाप्तिरस्य चोत्तरे ॥ ५१ ॥ निर्विघ्नेन त्रिवारं तु पिताऽस्य ब्रह्मचारिणः । वसेदसौ त्रिरात्रं तु क्षारादिव्रतमाचरेत् ॥५२॥ प्रातःसंध्यामुपास्याग्निकार्यं कृत्वा परेऽहनि । मध्याह्ने चाऽऽचरेत्संध्यां ब्रह्मयज्ञादनन्तरम् ॥५३॥ उपाकरणपर्यन्तं सावित्र्या ब्रह्मयज्ञकम् । ततोऽग्निमीळ इत्यादि जपेद्वेदान्स्वशक्तितः ॥५४॥ चतुर्थदिवसे कुर्यान्मेधाजननकं च हि । संध्यादिकं विधायाथ गच्छेत्पालाशसंनिधौ ॥ ५५ ॥ कलशान्स्थापयेत्तत्र चतुष्कोणेषु चैव हि । पलाशं पूजयेत्तत्र वसन्तं च यथाविधि ॥ ५६ ॥ श्रद्धां मेधां च वै प्रज्ञां पूजयेच्छ्रद्धयेत्यृचा । गन्धपुष्पाक्षतैश्चैव धूपदीपादिभिस्तथा ॥५७॥ प्रदक्षिणात्रयं कुर्यादाचार्यः सुश्रवं पठन् । निनयेज्जलधाराश्च सहैव ब्रह्मचारिणा ॥ ५८ ॥ मेखलामजिनं दण्डं वस्त्रं यज्ञोपवीतकम् । एकैकं धारयेत्तत्र क्रमेणैवं त्यजेदथ ॥ ५९ ॥ आचार्याय च ते दद्याद्वाससी ब्रह्मचार्यथ । नवं चैवात्र कौपीनं धारयेत्पुनरेव हि ॥ ६० ॥ विप्रेभ्यः कलशान्दद्यादृह्णीयादाशिषः शुभाः । यथाचारं तथा कुर्याद्विवकान्थापनं च हि ॥ ६१ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतावुपनयनप्रकरणम् ॥ १० ॥

---

( अथ महानाम्न्यादिव्रतत्रयप्रकरणम् ११ )

---

महानाम्नीव्रतं कुर्यात्पूर्णाब्दे चोत्तरायणे । शुक्लपक्षे शुभेऽह्नि स्यादुपनायनवच्च हि ॥१॥ महाव्रतं द्वितीये तु भवेत्तत्पूर्ववच्च हि । संपूर्णे च तृतीयेऽब्दे तथा चोपनिषद्व्रतम् ॥ २ ॥ मासे पूर्णे तथा कुर्यात्क्रमाच्चैतद्व्रतत्रयम् । कुर्यात्परिददाम्यात(म्यन्त)मुपनायनहोमवत् ॥ ३ ॥ चर्वाहुतित्रयं हुत्वा जुहुयात्तिलमिश्रितम् । अनुप्रवचनीयोक्ता देवताश्च ततः स्मृताः ॥ ४ ॥ महानाम्नीभ्यः स्वाहेति सावित्र्यां स्नानमिष्यते । महाव्रताय चाथोपनिषदे तत्र तत्र तु ॥ ५ ॥

---

* अस्याऽऽर्षत्वात्साधुत्वम् ।

---

१ ख. 'न्यतस्ततो । २ ख. 'पठेत्' । ३ ख. 'दामाप्न्त' । ४ क. 'न्यास्थान' । ५ ख. तच' ।

वस्त्रादीनि तथाऽन्यच्च दत्त्वा चाऽऽज्याहुतीरथ। चर्वाहुतित्रयं हुत्वा मौञ्जीं दण्डं च धारयेत् ॥ ६ ॥ ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत्। विदामघवनाचान्त(?) इत्यारभ्यै जपेदथ ॥ ७ ॥ नत्वा गुरुमथाऽऽदित्यमीक्षयेद्ब्रह्मचारिणम्। उक्त्वाऽऽचार्यमधीहीति भोजयेच्छक्तितो द्विजान् ॥ ८ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतौ महानाम्नीव्रतत्रय[प्रकरण]म् ॥ ११ ॥

( अथोपाकर्मप्रकरणम् १२ )

श्रवणे स्यादुपाकर्म हस्ते वा श्रावणस्य तु। नो चेद्भाद्रपदे वाऽपि कुर्याच्छिष्यैर्गुरुः सह ॥ १ ॥ ग्रहदोषादुपाकर्म प्रथमं न भवेद्यदि। उक्तकालेऽथ वाऽऽषाढे कुर्याच्छरदि वाऽपि वा ॥ २ ॥ अकाले नैव तत्कुर्यादुपाकर्म कथंचन। अकृत्वा नोद्वहेत्कन्यां मोहाच्चेत्पतितो भवेत् ॥ ३ ॥ अनारभ्योक्तकाले च वेदान्कन्यां च उद्वहेत्। नूतनो ब्रह्मचारी स्यात्सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ ४ ॥ स्नात्वा नित्यक्रियां कुर्यादर्षींश्चैव समर्चयेत्। उपाकर्मणि चोत्सर्गे गौतमादींश्च सप्त वै ॥ ५ ॥ आज्यसंस्कारपर्यन्तमुपलेपादि पूर्ववत्। सक्तूंस्तेनाथ संकुर्यात्स्थालीस्थान्दधिसंयुतान् ॥ ६ ॥ त्रिः प्रोक्ष्य स्थापयेत्स्थालीं बर्हिष्याज्यस्य दक्षिणे। कुर्यादग्निमलंकृत्य चक्षुष्यन्तं च पूर्ववत् ॥ ७ ॥ सावित्र्यादीन्दशाऽऽज्येन जुहुयादाहुतीरथ। केचिद्यज्ञोपवीतस्य होममिच्छन्ति चात्र हि ॥ ८ ॥ उत्सर्गेऽप्येवमेवं स्याद्ब्रह्मचारिणामयं विधिः। ततः स्विष्टकृतं हुत्वा दधिसक्तुभिरेव च ॥ ९ ॥ प्राशयेद्दधिसक्तूंश्च गुरुः शिष्यान्समाश्रयेत्। दानं यज्ञोपवीतस्य धारणं च विधीयते ॥ १० ॥ ब्रह्मचारी च मौञ्जीवद्धारयेदजिनादिकम्। निषिच्यापः शरावे तु अभिमार्जनमुच्यते ॥ ११ ॥ प्रणवेन च वै सर्वे कुर्युस्ते दर्भपाणयः। विधिनाऽनेन तां ब्रूयादादावों भूर्भुवः स्वरोम् ॥ १२ ॥ त्रिवारं चैव सावित्रीं पादमर्धपूर्वं क्रमात्। अग्निमीळे इदं सूक्तं वाचयेद्ब्रह्मचारिणम् ॥ १३ ॥ क्रमेण संहितारण्यं ब्राह्मणं सूत्रमेव च। याजुषं साम चाथर्वमङ्गानि च यथाक्रमम् ॥ १४ ॥ अध्यापयित्वा रुद्रादिहोमशेषं समापयेत्। ततश्चाभ्यासयेद्वेदं स्वाध्याये ब्रह्मचारिणम् ॥ १५ ॥ तत आरभ्य षण्मासं गुरुसेवान्तरं च हि (?)। उपनीतोऽभ्यसेद्वेदं यथा-

१ ख. °र्थं प्र°। २ ख. °र्गे गौत°। ३ ख. °ष्यमर्थं°। ४ क. °होमे शं°।

मुन्मुखमावर्ततः ॥ १६ ॥ नियमेन च षण्मासमृग्वेदादिकमेव हि ॥ १७ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतावुपाकर्म[प्रकरणम्] ॥ १२ ॥

=====

( अथोत्सर्जनप्रकरणम् । १३ )

---

उत्सर्गं च द्विजः कुर्यात्षण्मास इदमादितः । दार्ढ्यार्थं च हितं चैतदधीतानां च च्छन्दसाम् ॥ १ ॥ पुण्ये चैवोपलेपादि कृत्वा चोत्पवनावधि । संस्कृत्य सक्तुवचाभ्यं चमुध्यन्तं च पूर्ववत् ॥२॥ सप्त चाऽऽज्याहुतीर्हुत्वा सक्तुस्थाने हुनेच्चरुम् । हुत्वा स्विष्टकृतं चैव अभिघार्य यथाविधि ॥ ३ ॥ कर्मोत्सर्गे भवेत्सर्वमुपाकरणवच्च हि । प्रतिवर्षं द्विजैः कार्यं प्राशनं मार्जनं विना ॥ ४ ॥ तर्पयेद्देवताः सर्वाः सावित्र्यादि च(स्तीर्थं)यथाक्रमम् । अत्र चैवापि सर्वेऽपि ब्रह्मयज्ञाङ्गदेवताः ॥ ५ ॥ जुहुयाद्ब्रह्मभागादीन्होमशेषं समापयेत् । विशेषं चाऽऽहुराचार्याः केचिद्यज्ञविदो विदुः ॥ ६ ॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे पुनश्चापि यथाविधि । नैत्यकं तर्पणं कृत्वा ब्रह्मयज्ञपुरःसरम् ॥ ७ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतावुत्सर्जन[प्रकरणम्] ॥ १३ ॥

=====

( अथ गोदानादित्रयम् १४ )

---

गोदानं षोडशे वर्षे कुर्यात्तदुदगायने । केचिद्विवाहकाले च शुभे मासि वदन्ति हि ॥१॥ कृत्वाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धमुपलेपेन पूर्ववत् । विधायोपरि समिधमन्वाधानादिकं च हि ॥२॥ चौलोक्ताज्याहुतीर्हुत्वा चौलवत्क्षमश्रुवापनम् । स्नापयेद्वाससी दद्याद्धूपं वस्त्राणि मन्त्रतः ॥ ३ ॥ अञ्जनं कुण्डलादीनि दण्डान्तानि च धारयेत् । आयुष्यमिति वै सूक्तं पठन्गच्छेच्छिवालयम् ॥ ४ ॥ पुनरागत्य संतिष्ठुदाधाय समिधं घृताम् । स्मृतमित्यादिकान्मन्त्राञ्जपित्वा प्रक्षिपेत्स्वयम्[3] ॥ ५ ॥ कृत्वा तु स्नातकः पश्येत्समावर्तनकं भवेत् । ममाग्ने प्रत्यृचं हुत्वा समिधश्च दश स्वयम् ॥ ६ ॥ स्नात्वा पादौ नमस्कुर्याद्गुरोर्दद्योति तत्फलम् । न नक्तमिति चानुज्ञालब्धस्तेन यथोदितम् ॥ ७ ॥ ततः स्विष्टकृतं कृत्वा होमशेषं समापयेत् । लभेदाज्ञां विवाहार्थं गुरोर्निर्मुच्य मेखलाम् ॥ ८ ॥

---

१ ख. दीर्घार्थं । २ ख. °त् । शेषं चाऽऽहुतिराचार्यः के° । ३ ख. °म् । कतुस्नातक पश्येत समा° ।

तस्मादृषभवस्य वैशीर्षी होमान्ते चैव वस्त्रयुः । तदुत्तमं मुमुक्ष्वीति मन्त्रेणानेन मोचयेत् ॥९॥
इत्याश्वलायनस्मृतौ गोदानादिविधि[ प्रकरण ]म् ॥ १४ ॥

( अथ विवाहप्रकरणम् १५ )

सर्वेषामाश्रमाणां च गृहस्थाश्रम उत्तमः । तमेवाऽऽश्रित्य जीवन्ति सर्वे चैवाऽऽश्रमा इव ॥ १ ॥ कुलजां सुमुखीं स्वा( स्व )ङ्गीं सुवासां च मनोहराम् । सुनेत्रां सुभगां कन्यां निरीक्ष्य वरयेद्बुधः ॥ २ ॥ स्नातकाय सुशीलाय कुलोत्तमभवाय च । दद्याद्विधिवत् कन्यामर्चिताय वराय च ॥ ३ ॥ आचार्यः स्नातकादीनां मधुपर्कार्चनं चरेत् । स्वगृह्योक्तविधानेन विवाहे च महामखे ॥ ४ ॥ मधुनाऽऽज्येन वा युक्तं मधुपर्कार्थमिष्यं दधि । दध्यलाभे पयो ग्राह्यं मध्वलाभे तु वै गुडः ॥ ५ ॥ निदध्यात्तं नवे कांस्ये तस्योपरि पिधाय च । वेष्टयेद्विष्टरेणैव मधुपर्कं तदुच्यते ॥ ६ ॥ प्राणानायम्य संकल्प्य विष्टराद्यर्चनं भवेत् । त्रिस्त्रिर्ब्रूयादहं वर्ष्म मन्त्रेणानेन विष्टरम् ॥ ७ ॥ पाद्यमर्घ्यं तथा दत्त्वा दद्यादाचमनीयकम् । पिबेज्जलं चामृतोपस्तरणमसीति मन्त्रतः ॥ ८ ॥ आच( चा )मेन्मधुपर्कोऽयं मित्रस्येति निरीक्षयेत् । देवस्य त्वेति तद्धस्तादञ्जलौ प्रतिगृह्य च ॥ ९ ॥ तदवेक्ष्य करे सव्ये धृत्वा मन्त्रं जपन्मधु । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां त्रिस्तदेवाऽऽलोडयेद्वरः ॥ १० ॥ मधुपर्कं क्षिपेत्किंचिद्वसवस्त्वेति पूर्वतः । भूतेभ्यस्त्वेति क्षिपेच्छिष्टं निदध्याद्भुवि भाजनम् ॥ ११ ॥ कर्ताऽऽदाय सकृद्धस्ते मधुपर्कं वरस्य च । जपेदथ विराजोऽथ प्राशयेत्पुनराचमेत् ॥ १२ ॥ पूर्ववच्च विधानं स्यान्मन्त्रोऽन्यः प्राशने भवेत् । उक्तं सूत्रे विजानीयात्तृतीये प्राशने तथा ॥ १३ ॥ उत्तराचमनं पीत्वा सत्यमित्युदकं पिबेत् । द्विराचम्याङ्गसंजप्ताता रुद्राणां मन्त्रतो वरः ॥ १४ ॥ ततः कर्ताऽर्चयेदेनं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । वराय वाससी दद्यादुपवीतादिकं च हि ॥ १५ ॥ वरयेच्चतुरो विप्रान्कन्यकावरणाय च । कन्यासमीपमागत्य विप्रणीत्रपुरःसरम् ॥ १६ ॥ नाम ब्रूयुर्वरस्याथ प्रपितामहपूर्वकम् । प्रपौत्रपौत्रपुत्रेषु चतुर्थ्यन्तं वराय च ॥ १७ ॥ गोत्रं चैवाथ संबन्धे षष्ठी स्याद्वरकन्ययोः । वरे चतुर्थी कन्यायां विभक्तिर्द्वितीयैव हि ॥ १८ ॥ आवयेयुः प्रसुग्मन्तासूक्तं कन्यां कनिक्रदत् । देवीसूक्तं पठन्तश्च नयेयुस्ते हि वै वरम् ॥ १९ ॥ प्राङ्मुखी कन्यका तिष्ठेद्वरः प्रत्यङ्मुखस्तथा । वस्त्रान्तरं तयोः कृत्वा मध्ये तु वरकन्ययोः ॥ २० ॥ वरस्वरयुक्ते पश्येन्मुहूर्ते चाक्षतान्क्षिपेत् । वरमूर्ध्नीति कन्याऽऽदौ कन्यामूर्ध्नि वरस्तथा ॥ २१ ॥ गाथामिमां पठेयुस्ते ब्राह्मणा ऋक्च वा इदम् । क्षिपेयुस्तेऽक्षतास्तिलाः शिरसी दम्पयोरपि ॥ २२ ॥ तिष्ठेत्प्रत्यङ्मुखी कन्या प्राङ्मुखः स्याद्वरस्तथा ।

१ ख. उच्यते ।

मन्त्रेणानृक्षराश्चैव भवेत्स्थानविपर्ययः ॥ २३ ॥ अक्षतारोपणं कुर्यात्पूर्ववच्चैव कन्यका । श्रियो मे कन्यका ब्रूयात्प्रजायै स्याद्वरस्तथा ॥ २४ ॥ त्रिवारमेवं कृत्वा तु कन्यां दद्यात्ततः पिता । शिष्टाचारानुसारेण वदन्त्येके महर्षयः ॥ २५ ॥ लक्ष्मीरूपामिमां कन्यां प्रददेह्वि( वि )ष्णुरूपिणे । तुभ्यं चोदकपूर्वां तां पितॄणां तारणाय च ॥ २६ ॥ वरगोत्रं समुच्चार्य कन्यायाश्चैव पूर्ववत् । एषा धर्मार्थकामेषु न त्याज्यां स्वीकृता व्रतः ॥ २७ ॥ दाता वदेदिमं मन्त्रं कन्या तारयतु स्वयम् । अक्षतारोपणं कार्यं मन्त्र उक्तो महर्षिभिः ॥ २८ ॥ इहापि पूर्ववत्कुर्यादक्षतारोपणं सकृत् । यज्ञो मे कन्यकामन्त्रः पशवो मे वरस्य च ॥ २९ ॥ ईशानकोणतः सूत्रे वेष्टयेत्पश्चधा तयोः । परि त्वेत्यादिभिर्मन्त्रैः कुर्यात्तच्च चतुर्गुणम् ॥ ३० ॥ रक्षार्थं दक्षिणे हस्ते बध्नीयात्कङ्कणे तयोः । विश्वेत्ता सावित्रं ( तेतिवे ) पुंसः कन्यायास्तंद्ववीतथा(?) ॥ ३१ ॥ कन्यायै वाससी दद्याद्युवमित्यनया वरः । तयोरुभे ते बध्नीयान्नीललोहितमित्यृचा ॥ ३२ ॥ बध्नीयात्कन्यकाकण्ठे सूत्रं मणिसमन्वितम् । माङ्गल्यतन्तुनाऽनेन मन्त्रेण स्यात्सदा सती ॥ ३३ ॥ पुण्याहं स्वस्ति वृद्धिं च त्रिस्त्रिर्ब्रूयाद्वरस्य च । अनाधृष्टमुभौ मन्त्रावापो ह्मानः प्रजां तथा ॥ ३४ ॥ नमस्कुर्यात्ततो गौरीं सदा मङ्गलदायिनीम् । तेन सा निर्मला लोके भवेत्सौभाग्यदायिनी ॥ ३५ ॥ दंपती तु व्रजेयातां होमार्थं चैव वेदिकाम् । वरस्य दक्षिणे भागे तां वधूमुपवेशयेत् ॥ ३६ ॥ आघारान्तं ततः कुर्यादुपलेपादि पूर्ववत् । सूत्रोक्तविधिना कर्म सर्वं कुर्यात्तु चैव हि ॥ ३७ ॥ अग्न आयूंषि तिस्रोऽग्न त्वमर्यमा प्रजापते । हुत्वा त्वाज्याहुतीरेवं सूत्रोक्तं पाणिपीडनम् ॥ ३८ ॥ वरस्त्रिः प्रोक्षयेल्लाजाञ्शूर्पस्थानभिघारयेत् । अभिघार्याञ्जलिं तस्याः पूरयित्वाऽभिघारयेत् ॥ ३९ ॥ अञ्जलीन्पूरयेद्धृत्वा लाजान्वध्वा विवाहिके । विच्छिन्नवह्निसंधाने पतिर्लाजान्द्विरावपेत् ॥ ४० ॥ हुत्वा लाजांस्तथा होमं हुत्वा कुर्यात्प्रदक्षिणम् । सोदकुम्भस्य चैवाग्नेरश्मानमवरोहयेत् ॥ ४१ ॥ त्रिभिरेव विवाहस्य प्रत्याहुतिप्रदक्षिणम् । मन्त्रोऽर्यमणं वरुणं पूषणं लाजहोमके ॥ ४२ ॥ अवशिष्टान्वरो लाजाञ्शूर्पकोणेन चैव हि । अभ्यात्मं जुहुयात्तूष्णीमिति यज्ञविदां मतम् ॥४३॥ यदि बद्धे शिखे स्यातां कन्यकावरयोरपि । प्रत्यृचं च शिखे बद्ध्वा तूष्णीं वरस्य मोचयेत् ॥४४॥ इष इत्यादिभिर्मन्त्रैरीशान्यां चालयेद्वधूम् । गत्वा पदानि सप्ताथ संयोज्य शिरसी च ते ॥ ४५ ॥ कुम्भस्य सलिलं सिञ्चेदुभयोः शिरसोः स्वयम् । सौभाग्यजननीं देवीं स्मृत्वा दाक्षायणीं शिवाम् ॥ ४६ ॥ ततः स्विष्टकृदादि स्याद्धोमशेषं समापयेत् । अहःशेषं च तिष्ठेतां मौनेनैव तु दंपती ॥४७॥

---

१ ख. °ज्या स्वीकृ° । २ ख. °स्तद्वदीत्तथा । ३ ख. °रा कुवि । पु° ।

ध्रुवं चारुन्धतीं दृष्ट्वा विसृजेतामुभौ वचः। पतिपुत्रवती चाऽऽकर्णीस्तयोर्दद्यात्सचो-चितम् ॥४८॥ अनेन विधिनोत्पन्नो विवाहाग्निरिति स्मृतः। स एव स्यादुपासाग्न इति यज्ञविदो विदुः ॥ ४९ ॥ दिवा वा यदि वा रात्रौ कन्यादानं विधीयते। तदा-नीमेव होमं तु कुर्याद्वैवाहिकं च हि ॥ ५० ॥

( इति विवाहहोमः। )

वध्वा सह गृहं गच्छेदादायाग्निं तमग्रतः। सूत्रोक्तविधिना वेह प्रियामूर्ती प्रवेशयेत् ॥ ५१ ॥ प्रतिष्ठाप्यानलं कुर्याच्चक्षुष्यन्तं च पूर्ववत्। ऋग्भिश्च जुहुयादाज्यमाग्नः प्रजां चतसृभिः ॥ ५२ ॥ समञ्जन्त्वेतया प्राश्य दधि तस्यै प्रयच्छति। अनाक्ति हृदये तस्या दध्नाऽलाभे घृतं च तत् ॥ ५३ ॥ मन्त्रलोपादि होमान्तं कृत्वा स्विष्ट-कृदादिकम्। हुत्वा व्याहृतिभिश्चात्र पत्नीं वामे समानयेत् ॥ ५४ ॥ नवोढामानये-त्पत्नीं वामं वामं न इत्यृचा। वाममद्येत्यृचा चैके ततः पूर्णमसीति च ॥ ५५ ॥ यदि कालवशात्कर्तुं पृथग्घोमद्वयं न चेत्। द्वयमप्येककाले वा कर्तव्यं कर्म केचन ॥ ५६ ॥ कुम्भस्य जलसिक्तान्तं कृत्वा सर्वं तदादितः। प्रत्यृचं जुहुयादाज्यमाग्नः प्रजां चतसृभिः ॥ ५७ ॥ समञ्जन्त्विति चाऽऽरभ्य सर्वं पूर्ववदाचरेत्। स्वस्वानी-यवधूं वामे पूर्णमस्यादिकं चरेत् ॥ ५८ ॥ रात्रावहनि वा दानं कन्यायाः स्वीकृतं यदा। तदानीमेव होमः स्याद्विवाहस्य च सिद्धये ॥५९॥ यावत्सप्तपदीमध्ये विवाहो नैव सिध्यति। सद्योऽतो होममिच्छन्ति सन्तः सायमुपासनम् ॥ ६० ॥ विवाह-श्चेद्वेद्रात्रौ सार्धयामद्वयादधः। तदैवोपासनं कुर्यात्केचिद्वृत्तविदो विदुः ॥ ६१ ॥ नित्यहोमे तु कालः स्याद्रात्रौ नाडीनवात्मकः। द्विगुणः स्याद्विवाहे तु प्रवदन्ति महर्षयः ॥ ६२ ॥ दंपती नियमेनैव ब्रह्मचर्यव्रतेन तु। वैवाहिकगृहे तौ च निवसेतां चतुर्दिनम् ॥ ६३ ॥ चतुर्थी(र्थ)त्रिदिव(न)स्यान्ते यामे वा चैव दंपती। श्वशुरे-श्वरौ नत्वा वंशदानं प्रदापयेत् ॥ ६४ ॥ भोजनं शयनं स्नानं तथैकत्रोपवेशनम्। गृहप्रवेशपर्यन्तं दंपत्योर्मुनयो विदुः ॥ ६५ ॥ वध्वा सह वरो गच्छेत्स्वगृहं पञ्चमे दिने। गृह्योक्तविधिना चैव देशधर्मेण वाऽपि च ॥ ६६ ॥ नान्दीश्राद्धं द्विजः कुर्या-त्स्वस्तिवाचनपूर्वकम्। गृहप्रवेशमारभ्य पितर्यपि च जीवति ॥ ६७ ॥ स जीवत्पि-तृको नान्दीश्राद्धं चेत्कुरुते द्विजः। पितुश्चैव पितॄणां तु प्रवदन्ति महर्षयः ॥ ६८ ॥ प्रथमोद्वाहपर्यन्तं पुत्रस्यैव क्रियासु च। नान्दीश्राद्धं पिता कुर्यादत ऊर्ध्वं सुतः स्वयम् ॥ ६९ ॥ चत्वारो ब्राह्मणा दैवे पित्र्ये चाष्टादश स्मृताः। नान्दीश्राद्धं वदन्त्येके मुनयः पञ्च वाऽपि च ॥ ७० ॥

---

* आर्षाक्षरद्वयात्र शीघ्रलयान्तो बोध्यः।

---

१ क. चरेत्। प्र°। २ क. °मेके च।

विवाहे चौलमौञ्जी गर्भाधानादिके तथा। अन्वाधाने शतं विप्रान्भोजयेद्दक्षिणान्वितान् ॥ ७१ ॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु दैवे पित्र्ये च कर्मणि । प्रारब्धे सूतकं नास्ति अनारब्धे तु सूतकम् ॥ ७२ ॥ प्रारम्भकर्मणश्चैव क्रियाप्रारम्भकस्य च । क्रियावसानपर्यन्तं न तस्याऽऽशौचमिष्यते ॥ ७३ ॥ प्रारम्भो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः । नान्दीश्राद्धं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रिया ॥ ७४ ॥ नान्दीश्राद्धे कृते चैव विवाहे चोत्सवादिषु । न कुर्यादुपवासं च च्छन्दसां वै तपोव्रतम् ॥ ७५ ॥ अपसव्यं स्वधाश्राद्धं नदीस्नानं शवेक्षणम् । वर्जयेत्तर्पणं चैव देवकोत्थापनावधि ॥७६॥ नान्दीश्राद्धे कृते मोहाच्छ्राद्धं मत्याब्दिकादिकम् । सपिण्डः कुरुते यश्चेदपमृत्युं व्रजेद्ध्रुवम् ॥ ७७ ॥ अलाभे सुमुहूर्तस्य विघ्नं यः कुरुते यदि । स्वधया तु विवाहस्य न स पश्येच्छुभं क्वचित् ॥ ७८ ॥ * विघ्नमाचरते यस्तु यज्ञस्योद्वाहकस्य च । यात्रायाश्चैव धर्मस्य स याति नरकं ध्रुवम् ॥ ७९ ॥ ऊढाया दुहितुश्चान्नं नाद्याद्विप्रः कथंचन । अज्ञानाद्यदि भुञ्जीत नरकं प्रतिपद्यते ॥ ८० ॥

इत्याश्वलायनस्मृतौ विवाहप्रकरणम् ॥ १५ ॥

( अथ पत्नीकुमारोपवेशनप्रकरणम् १६ )

संस्कार्यः पुरुषो वाऽपि स्त्री वा दक्षिणतो भवेत् । संस्कारकस्तु सर्वत्र तिष्ठेदुत्तरतः सदा ॥१॥ धर्मकार्येषु सर्वेषु व्रतोद्यापनशान्तिषु । वामे स्त्री दक्षिणे कर्ता स्थालीपाके तथैव च ॥ २ ॥ मार्जने चाभिषेके च कन्यापुत्रविवाहके । आशीर्वचनकाले च पत्नी स्यादुत्तरे सदा ॥ ३ ॥ विच्छिन्नवह्निसंधाने कन्यादाने वरार्चने । नवोढाप्रवेशे पत्नी दक्षिणे स्वयमुत्तरे ॥४॥ आरभ्याऽऽधानकं कर्म यावन्मौञ्जीनिबन्धनम् । कर्ता स्यादुत्तरे तावत्पत्नी पुत्रस्य दक्षिणे ॥ ५ ॥ पत्नीं विना न तत्कुर्यात्संस्कारं कर्म वच्छिशोः । पत्न्यां चैव तु जीवन्त्यां विधिरेष उदाहृतः ॥ ६ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतौ पत्नीकुमारोपवेशन[प्रकरण]म् ॥ १६ ॥

( अथाधिकारिनियमप्रकरणम् १७ )

सुतसंस्कारकर्माणि पिता कुर्यात्सभार्यकः । तदभावेऽधिकारी च कुर्यादेव स

* एतद्वचनं न विद्यते ख. पुस्तके ।

१ ग. 'चामार' । २ ख. 'वासव चक्र' ।

चापि हि ॥ १ ॥ पिता यस्य मृतश्चेत्स्यादधिकारी पितामहः । तदभावे तु वै भ्राता पितृव्यो गोत्रजो गुरुः ॥ २ ॥ व्रतबन्धे विवाहे च कन्यायाश्चापि वै तथा । सपत्नीको वाऽपत्नीकः सोऽधिकारी भवेदिह ॥ ३ ॥ संस्कार्यस्य च वै यस्य यदि भार्या विपद्यते । पत्नीं विनेति नियमः सन्निधेयात्र नोच्यते ॥ ४ ॥ ब्रह्मचारी गृह-स्थाश्रमी वा योऽधिकारी स एव हि । संस्कुर्यादथ वा [थम]आत्मनो ब्रह्मचर्यकम् ॥५॥

इत्याश्वलायनस्मृतावधिकारिनियम[प्रकरण]म् ॥ १७ ॥

( अथ नान्दीश्राद्धे पितृप्रकरणम् १८ )

* अथ नान्दीश्राद्धपूर्वककर्माण्याह । आधाने पुंसि सीमन्ते जातनामानि निष्क्रमे । अन्नप्राशनके चौले तथा चैवोपनायने ॥ १ ॥ ततश्चैव महानाम्नि तथैव च महाव्रते । अथोपनिषद्गोदाने समावर्तनकेषु च ॥२॥ विवाहे नियतं नान्दीश्राद्धमेतेषु शस्यते । प्रवेशे च नवोढायाः स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ ३ ॥ अन्यान्यत्र वदन्त्येके नान्दीश्राद्धं महर्षयः । यागे च प्रथमे वेदस्वीकारे च महामखे ॥ ४ ॥ मातृवर्गादितः कुर्यात्पितुर्मातामहस्य च । नवैते पितरो वृद्धिश्राद्धे सद्भिरुदीरिताः ॥ ५ ॥ कन्यादाने च वृद्धौ च प्रपितामहपूर्वकम् । नाम संकीर्तयेद्विद्वांस्तथावरोहणं(ण)क्रमात् ॥ ६ ॥

इति नान्दीश्राद्धे पितरः [ तृप्रकरणम् ] ॥ १८ ॥

( अथ विवाहहोमोपरिवर्ज्यप्रकरणम् १९ )

नान्दीश्राद्धे कृते यावद्देवकोत्थापनं भवेत् । ब्रह्मयज्ञश्च वै श्राद्धं वेदाध्ययनमेव च ॥ १ ॥ अवेक्षणं स्वधाकारं श्मश्रुकेशनिकृन्तनम् । सीमातिक्रमणं चैव श्राद्धभोजनमेव च ॥ २ ॥ न कुर्याच्छुभकर्ता च सपिण्डा अपि चैव हि । यस्तु वै कुरुते मोहाद्दुःखं स च वै लभेत् ॥ ३ ॥ विवाहे चोपनयने कृते चौले सुतस्य च । स्वस्त्येतिष्वांस्तिलाञ्श्राद्धे करकं चाब्दमध्यतः ॥ ४ ॥ मातापित्रोर्मृताहे च गयायात्रे महालये । दद्यात्पिण्डान्कृतोद्वाहः श्राद्धेष्वन्येषु वर्जयेत् ॥ ५ ॥ नान्दीश्राद्धे कृते पितृ-[illegible] चैव तु पैतृके । प्रेतपिण्डे प्रदत्ते तु नैव कुर्यादुपोषणम् ॥ ६ ॥

इति विवाहहोमोपारिवर्ज्य[प्रकरण]म् ॥ १९ ॥

---

* इदं पद्यमधिकमिव भाति ।

१ ख. 'त्नीं विनेति । २ ख. [illegible] । ३ ख. [illegible] ।

( अथ प्रेतकर्मविधिप्रकरणम् २० )

---

प्रेतकर्मौरसः पुत्रः पित्रोः कुर्याद्यथाविधि । तदभावेऽधिकारी स्यात्सपिण्डो वाऽन्यगोत्रजः ॥ १ ॥ याम्ये चैव तु विप्रस्य शिरः कृत्वा मृतस्य च । प्राच्यां वाऽथ दहेदेष विधिः स्याद्बह्वृचस्य तु ॥ २ ॥ दहनादि सपिण्डान्तं कुर्याज्ज्येष्ठोऽनुजैः सह । ज्येष्ठप्रेतसंनिधौ न स्यात्कुर्याच्चदनुजोऽपि वा ॥ ३ ॥ ईषद्वस्त्रावृतं प्रेतं शिखासूत्रसमन्वितम् । दहेन्मन्त्रविधानेन नैव नग्नं कदाचन ॥ ४ ॥ प्रथमेऽहनि कर्ता स्याद्यो दद्यादग्निमौरसः । सर्वं कुर्यात्सपिण्डान्तं नान्योऽन्यं द(न्य)हनं विना ॥ ५ ॥ स्वगोत्रो वाऽन्यगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान् । प्रथमेऽहनि यो दद्यात्स दशाहं समापयेत् ॥ ६ ॥ अपुत्रश्चेन्मृतस्यै(श्चै)वं विधिरुक्तो महर्षिभिः । दाहं पुत्रवतः कुर्यात्पुत्रः स्या(न्नश्चे)त्संनिधौ भवेत् ॥ ७ ॥ पुत्रं विनाऽग्निदोऽन्यश्चेदसगोत्रो यदा भवेत् । कुर्याद्दशाहमाशौचं स चापि हि सपिण्डवत् ॥ ८ ॥ पुत्राभावेऽग्निदः कुर्यात्सकलं प्रेतकर्म च । तस्मात्पुत्रवतोऽन्यश्चेद्विना दाहाग्निसंचयम् ॥ ९ ॥ अस्थिसंचयनादर्वाग्ज्येष्ठश्चेदागतः सुतः । वासो धृत्वाऽऽदितः कर्म ज्येष्ठः कुर्याद्यथाविधि ॥ १० ॥ अस्थिसंचयनादूर्ध्वं ज्येष्ठश्चेवाऽऽगतोऽपि चेत् । कुर्यादग्निदः पुत्रो दशाहान्तं स कर्म च ॥ ११ ॥ संस्कृतस्यानुमन्त्रेण येन केनापि चैव हि । संस्कुर्याच्च पुनः प्रेतं तिलाञ्जा(ञ्जल्या)दिकं चरेत् ॥ १२ ॥ नवश्राद्धानि वै पञ्च विषमाहेषु पञ्चसु । दशाहाभ्यन्तरे कुर्युर्बह्वृचाश्चैव याजुषाः ॥ १३ ॥ अतीतानञ्जलीन्पिण्डान्दत्त्वा चैव तदादितः । अथ वाऽऽद्याह्निकं सर्वं ज्येष्ठः कुर्याद्यथाविधि ॥ १४ ॥ क्रियमाणे सुते पित्रोः प्रेतकर्माणि दूरतः । दशाहाभ्यन्तरे पुत्रस्तथाऽन्यत्र स्थितो यदि ॥ १५ ॥ श्रुतस्थाने सुतः कुर्यात्सकलं प्रेतकर्म च । षोडशं च सपिण्डं च दहनास्थिक्रियां विना ॥ १६ ॥ नैव तत्र शवोत्पत्तिर्दर्भग्रन्थिर्विधीयते । तैस्याग्रेवाञ्जलिं दद्याद्दशाहान्तं यथाविधि ॥ १७ ॥ दग्धस्य विधिना चान्तर्दशाहानि कृतानि चेत् । प्रेतकर्माण्यथैकस्मिन्कुर्यात्सर्वाणि वै दिने ॥ १८ ॥

---

१ क. °विदाहश्चेदनुजो । २ क. च । ताम्यपुत्रवतो नवे° । ३ ख. तस्यो यो वाऽन्तरं द°।

समाप्य तु दशाहान्तं सकलं प्रेतकर्म च । अपरेद्युस्ततः कुर्यात्षोडशं च सपिण्ड-
नम् ॥ १९ ॥ पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रः स्त्री भ्राता तज्जश्च दत्तकः । प्रेतकार्येऽधिकारी
स्यात्पूर्वाभावेऽन्य गोत्रजः ॥ २० ॥ कृत्वाऽऽदौ वपनं स्नानं शुक्लाम्बरधरः शुचिः ।
धृत्वा चैवाऽऽदिकं(र्द्रं)वासः प्रेतकार्यं समाचरेत् ॥ २१ ॥ प्रेतकर्म द्विजः कुर्याद्धोम-
नामपुरःसरम् । बहूनां विधिनाऽनेन तत्तन्मन्त्रेण चैव हि ॥ २२ ॥ मौञ्जीबन्धन-
काले च व्रताचरणकर्मसु । यज्ञे च मरणे पित्रोर्भार्यायां क्षौरमिष्यते ॥ २३ ॥ सपि-
ण्डमरणे चैव पुत्रजन्मनि वै तथा । स्नानं नैमित्तिकं शस्तं प्रवदन्ति महर्षयः ॥२४॥
सपिण्डमरणे स्नायादुदक्यां च प्रसूतिकाम् । इत्युक्तो मुनिभिश्चैव सर्ववर्णेष्वयं विधिः
॥२५॥कस्यापि मुक्तिः प्रेतत्वाद्वृषोत्सर्गं विना न हि । स्त्रीणां चैव वृषोत्सर्गं कुर्यादेका-
दशेऽहनि ॥ २६ ॥ वृषोत्सर्गं विना प्रेतः पिशाचत्वान्न मुच्यते । पुमांश्चाप्यथ वा नारी
विधवा सधवाऽपि वा ॥ २७ ॥ एकोद्दिष्टविधानेन कुर्याच्छ्राद्धानि षोडश । ततो
कल्याणाख्यानि वस्वाख्यानि तथैव च ॥२८॥ धर्माख्यं चैव षट्त्रिंशच्छ्राद्धान्येकाद-
शेऽहनि । कुर्याद्द्विधैवमेतानि द्वादशाहे सपिण्डनम् ॥ २९ ॥ यावन्न क्रियते पित्रो-
र्दाहादि प्रेतकर्म च । संध्यामात्रं विना कर्म नान्यत्कुर्यात्कदाचन ॥ ३० ॥ ऊर्ध्वं
प्रेतदशाहाच्चेत्पितुः स्याद्दहनं यदि । दहनाहस्तदारभ्य पुत्राणां दशरात्रकम् ॥ ३१ ॥
विना पुत्रवतोऽन्येषामाशौचं त्रिदिनं भवेत् । भ्रात्रादीनां तु नैव स्यात्कर्तुः स्याद्ब्रा-
ह्मणोऽपि च ॥ ३२ ॥ पितृत्वं च प्रयातस्य श्रूयते मरणं पितुः । श्रवणादिदशाहं
स्यादाशौचं मुनयो विदुः ॥ ३३ ॥ सपिण्डीकरणं पित्रोर्भवेत्कालान्तरेऽपि चेत् ।
अतीतान्यपि वै कुर्यान्मासिकानि यथाविधि ॥ ३४ ॥ कालप्राप्तानि चान्यानि कु-
र्यात्प्रथमवत्सरे । न कुर्याद्वत्सरादूर्ध्वं प्रवदन्ति महर्षयः ॥ ३५ ॥ प्रपितामहपर्यन्तं
प्रेतस्यैव सुतादयः । सपिण्डीकरणं कुर्युस्तदूर्ध्वं न हि सर्वथा ॥ ३६ ॥ पितुः सपि-
ण्डनं कुर्यात्त्रिभिः पितामहादिभिः । तदेव हि भवेच्छस्तं प्रवदन्ति मनीषिणः॥३७॥
पिता विपद्यते चैव विद्यमाने पितामहे । तत्र देयास्त्रयः पिण्डाः प्रपितामहपूर्वकाः॥३८
पिण्डौ दत्त्वा तु द्वावेव पितुः पितामहस्य च । ततस्तु तत्पितुश्चैकं प्रेतस्यैकं विधीयते॥३९॥
त्रयाणामपि पिण्डानामेकेनापि सपिण्डने । पितृत्वमश्नुते प्रेत इति धर्मो व्यवस्थि-
तः ॥ ४० ॥ पितामहस्तथा वाऽपि विद्यते प्रपितामहः । तृतीयस्यैव ते देयास्त्रयः
पिण्डाः सपिण्डने ॥ ४१ ॥ प्रेतश्च पितरश्चैव विद्यन्तेऽपि त्रयो यदि । षोडशश्राद्धप-
र्यन्तं कुर्यात्सर्वं यथाविधि ॥ ४२ ॥ पितृणां मध्य एकश्चेन्म्रियते चेत्सपिण्डनम्(?)।

१ ख. कृत्वा । २ ख. °मेकायां । ३ क. °र्भमन्त्रदृशा° । ४ क. °त्पिता चैवं प्रे° । ।

सह कुर्यात्तदाऽन्ने(न्ये)न नान्यथा मुनयो विदुः ॥ ४३ ॥ सपिण्डीकरणं न स्याच्चा-
ण्डोपनयादिकम् । अब्दादूर्ध्वं न दुष्येत कश्चिदाहुश्कतुत्रयात् ॥ ४४ ॥ निषेधो मु-
निभिः प्रोक्तः सपिण्डानयनं न हि। चौलोपनयनादौ चेत्राधिकारः सुतस्य च॥४५॥
यथा पितुस्तथा मातुः सपिण्डीकरणे विधिः । स यथा स्यादपुत्रायाः पत्या सह स-
पिण्डने ॥ ४६ ॥ पुत्रेषु विद्यमानेषु दूरतः प्रेतसत्क्रियाम् । असपिण्डः सपिण्डो वा
न कुर्याद्दहनं विना ॥ ४७ ॥ जीवत्स्वेव हि पुत्रेषु प्रेतश्राद्धानि यानि च । स्नेहेन
वाऽर्थलाभेन कुरुतेऽन्यो वृथा भवेत् ॥४८॥ येन केनापि पुत्रेण कृतं चेदौरसं(सो)न
चेत् । सपिण्डीकरणे चैव शस्तं स्यान्मुनयो विदुः ॥ ४९ ॥ पितुः पुत्रेण चैकेन पि-
ण्डसंयोजने कृते । पुनः संयोजनं तस्य न कुर्याद्दूरगः सुतः ॥ ५० ॥ येन केन
विना पुत्रं प्रेतकर्म कृतं यदि । पुत्रः कुर्यात्पुनः सर्वं विना दाहास्थिसंचयम् ॥५१॥
चाण्डालेन हतो विप्रः षडब्देनैव शुध्यति। यदि तेन शवं स्पृष्टं तदर्धेनैव शुध्यति ॥५२॥
शवं चैव स्पृशेच्छूद्रो यदि चापि प्रमादतः । आप्नुयाच्छुद्धिमब्देन वहम(त्र्य)ब्दत्रयेण
च ॥ ५३ ॥ प्रायश्चित्तं विधायाऽऽदौ दहेत्प्रेतं यथाविधि । अन्यथा कुरुते यस्तु स
च गच्छेदधोगतिम् ॥५४॥ खट्वोपर्यन्तरिक्षे वा विप्रश्चेन्मृत्युमाप्नुयात्। तस्माब्दमाच-
रेदेकं तेन पूतो भवेत्तथा ॥ ५५ ॥ प्रायश्चित्तं विना यस्तु क्रिय(कुरु)ते दहनाक्रि-
याम् । निष्फलं प्रेतकार्यं स्याद्दहनान्त्येनं महर्षयः ॥ ५६ ॥ कर्तुं चेदस्थिसंस्कारं प्रमा-
दान्न हि शक्यते। अस्थिशुद्धिकरान्मन्त्रान्धृत्वा दर्भानुदीरयेत् ॥ ५७ ॥ दग्धस्य वि-
धिनाऽशीति(स्थीनि) भावयित्वा जले क्षिपेत् । तिलाञ्जल्यादिकं सर्वं कुर्यात्प्रेतस्य
कर्म च ॥ ५८ ॥ साग्निकं सधवां चैव दहेदौपासनाग्निना । विधुरं विधवां ब्रह्मचा-
रिणं च कुशाग्निना ॥ ५९ ॥ पत्नी वाऽथ पतिर्वा स्यान्मृत्युकाले न
संनिधौ । प्रायश्चित्तेन सद्योऽग्निमुत्पाद्य तेन संदहेत् ॥ ६० ॥ प्रायश्चि-
त्तविधिर्नोक्तो यत्र स्याद्ब्रह्मकर्मणि । चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन होमव्याहृतिभिश्च हि
॥ ६१ ॥ दर्शमारभ्य शुक्ले स्यान्मृतश्चौपासनाहुतीः । चतुश्चतुस्तिलैः सद्यो जुहुया-
त्तद्दिनावधि ॥ ६२ ॥ कृष्णे मृताहमारभ्य दर्शावधि तदाहुतीः । हुत्वा स्यात्पूर्वव-
त्कर्ता दहेदौपासनाग्निना ॥ ६३ ॥ निधनं च सहात्येनं दंपत्योर्गतयोश्च हि । वास-
नाग्निशिलाचितिचतुश्चैकेन मन्त्रणम् ( ? ) ॥ ६४ ॥ तिलोदकं तथा पिण्डानवश्राद्धं
पृथक्पृथक् । अस्थिशुद्धिर्वृषोत्सर्ग एक एव भवेद्द्वयोः ॥ ६५ ॥ षोडशं च सपिण्डं
च तथा मासानुमासिकम् । एकस्मिन्नेव काले तु तयोः कार्यं पृथक्पृथक् ॥ ६६ ॥

---

१ ख. स तत्कुतुकदा°। २ ख. °ण्डानाय°। ३ ख. अथान्यत्कुरु°।

भर्त्रा सह मृता नारी सह तेन सपिण्डनम्। द्विधा कृत्वा त्रिधा चैकं द्वितीयं च त्रिधा तथा ॥ ६७ ॥ भागांस्त्रीन्प्रथमे पिण्डे पितॄणां सह योजयेत्। संयोजयेत्तथा भागान्मातृपिण्डैः सहान्तरान् ॥ ६८ ॥ सपिण्डीकरणादूर्ध्वं क्रमात्पित्रादयस्त्रयः। मात्रादयस्तथा तिस्रः श्राद्धकर्मसु चैव हि ॥ ६९ ॥ सहानुमृतयोः पित्रोः श्राद्धे चैव क्षयाहके। शाकपाकादिकं चान्नं तयोः कुर्यात्पृथक्पृथक् ॥ ७० ॥ यदि कर्तुं न शक्येत कालातीतभयादपि। अन्नपात्रं पृथक्कुर्यादिति वेदविदो विदुः ॥ ७१ ॥ एकमेव भवेदत्र प्रायश्चित्तं तिलोदकम्। एकस्मिन्नेव काले तु द्विजः स्तुतिप्रदक्षिणम् ॥ ७२ ॥ विश्वदेवादिकं सर्वमर्चयन्तु पृथक्पृथक्। पितुरादौ ततो मातुः कुर्यात्संकल्पपूर्वकम् ॥ ७३ ॥ अमा चाष्टकाः पं (प) क्षमनुक्रान्तियुगादयः। वैधृतिश्च व्यतीपातः श्राद्धकालाः प्रकीर्तिताः ॥ ७४ ॥ गजच्छायोपरागादि श्रोत्रियागमनं च हि। नवधान्यफलोत्पत्तिरन्यश्चालभ्ययोगता ॥ ७५ ॥ नैमित्तिका इमे प्रोक्ताः श्राद्धकाला महर्षिभिः। शक्तितः कुरुते श्राद्धं स याति परमां गतिम् ॥ ७६ ॥ महानदीषु सर्वासु पुण्यतीर्थासु (र्थेषु) चैव हि। श्राद्धं विधीयते तच्च नैमित्तिकमुदाहृतम् ॥ ७७ ॥ पुत्रवर्गादिकामेष्टिस्तत्तत्काले विधीयते। पञ्चम्यां प्रोष्ठपद्यादि वर्षर्तौ चैव वार्षिकम् ॥ ७८ ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यत्र कामप्रचोदितम्। सूतके मृतके चैव नैव कुर्यात्कथंचन ॥ ७९ ॥ सूतकं मृतकं चैव पुत्रादीनां च संनिधौ। त्रिदिनं पक्षिणी चाथ सद्य इत्यनुवर्तते ॥ ८० ॥ स्मृतितस्तु न जानीयादितरेषां महर्षिणाम्। दशाहं तावदाशौचं सापिण्ड्यमनुवर्तते ॥ ८१ ॥ भवेत्तदूर्ध्वमेकाहं तत्पश्चात्स्नानतः शुचिः। पित्रादयस्त्रयश्चैवं तथा तत्पूर्वजास्त्रयः ॥ ८२ ॥ सप्तमः स्यात्स्वयं चैव तत्सापिण्ड्यं बुधैः स्मृतम्। सापिण्ड्यं चो(सो)दकं चैव सगोत्रं तच्च वै क्रमात् ॥ ८३ ॥ एकैकं सप्तकं चैकं सापिण्ड्यकमुदाहृतम् ॥ ८४ ॥ सपिण्डानां तथाऽऽशौचं संनिधौ स्याद्यथोदितम्। दूरतस्थाद्विजानीयाद्देशकालान्तरादपि ॥ ८५ ॥ मासत्रये त्रिरात्रं स्यात्षण्मासे पक्षिणी भवेत्। अहस्तु नवमादर्वाकूर्ध्वं स्नानेन शुध्यति ॥ ८६ ॥ पर्वतश्च (स्य) महानद्या व्यवधानं भवेद्यदि। त्रिंशद्योजनदूरं वा सद्यः स्नानेन शुध्यति ॥ ८७ ॥ यत्र वाऽपि श्रुतं पित्रोर्मरणं दूरतोऽथ वा। भवेद्दशाहमाशौचं पुत्राणामेव निश्चितम् ॥ ८८ ॥ संनिधौ सोदकाशौचं भवेन्न स्यादसंनिधौ। अतश्चानुपनीतस्य मृत (ता) शौचं न हि कचित् ॥ ८९ ॥

दीक्षितस्या ( स्याऽऽ )ऽऽहिताग्नि ( ग्ने ) र्य [illegible]नित्यस्य च । तुरगस्याऽश्वमेधिन-
स्तस्येह नाशौचं विद्यते क्वचित् ॥ ९० ॥ संन्यस्तकिल्बिषस्य श्राद्धे विप्रस्य चैव हि ।
गृहानुव्रजपर्यन्तं न तस्याशौचमिष्याति (ते) ॥९१॥ कन्यं व (म) तस्य विप्रस्य नित्य-
शौर ( च ) पद ( र ) स्य च । सदा चैवाऽऽत्मनिष्ठस्य नाशौचं विद्यते क्वचित् ॥ ९२ ॥

इत्याश्वलायनस्मृतौ प्रेतकर्मविधिप्रकरणम् ॥ २० ॥

=====

( अथ लोके निन्द्यप्रकरणम् २१ )

---

क्रियाहीनस्य मूर्खस्य पराधीनस्य नित्यशः । नीचसेवारतस्यैतस्त ( वं स ) दाऽशौचं तदोच्यते ॥ १ ॥ सदाचारपरिभ्रष्टो विप्रस्यै ( श्चै ) व भवेद्यदि । कर्मभ्रष्टः स विज्ञेयो निन्द्यकर्मरतः सदा ॥ २ ॥ माहिषेयश्च वैकुण्ठो वृषलेयश्च गोलकः । निन्द्याश्च ते हि लोके स्युः कथं जातीस्तदो ( तिरथो ) च्यते ॥ ३ ॥ महिषी सोच्यते भार्या भगेनार्जति या धनम् । तस्यां यो जायते पुत्रो माहिषेयः सुतः स्मृतः ॥ ४ ॥ रजस्वला च या कन्या यदि स्यादविवाहिता । वृषली वार्षलेयः स्याज्जातस्तस्यां स्य ( स ) चैव हि ॥ ५ ॥ विवाहितामसंयोगां मोहाच्चेदुद्वहेद्द्विजः । भूयन्तीमुद्व्रतीं चाभिगोमयेनानुलेपयेत् ( ? ) ॥ ६ ॥ सूक्तमंकराद्यैर्नि परिहृत्याभिषेचयेत् । पल्लवैः पञ्चभिर्गव्यैः पावमानीभिरेव च ( ? ) ॥ ७ ॥ प्रायश्चित्तं विधातव्यं कूष्मा ( ष्मा ) ण्डं होममाचरेत् । पुनस्तामुद्वहेत्प्रोक्तां विधिवत्पूर्ववः पतिः ॥८॥ संभोगात्पूर्व एव स्यादुक्तोऽयं मुनिभिर्विधिः । व्रात्यस्तोमं जपेदन्यः प्रायश्चित्तपुरः-सरम् ॥९॥ ऊर्ध्वं चेत्पतिसंयोगो जायते तां परित्यजेत् । संतानश्चेद्भवेत्तस्यां निन्द्यः स्यात्पतितः पतिः ॥१०॥ अज्ञातश्च द्विजो यस्तु विधवामुद्वहेद्यदि । परित्यज्य च वै तां च प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ११ ॥ अब्दमेकं विधायाऽऽदावचकीर्ण(र्णि) व्रतं चरेत् । पुत्रश्चेज्जायते तस्यामेको गोलक उच्यते ॥ १२ ॥ विधवायाः सुतस्त्वे(श्चे)व गोलकः कुण्ड इत्यथ । नयश्चैव हि निन्द्याः स्युः सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥ १३ ॥ संस्कार्य(र्यौ)विधि-वद्योक्तं(क्तौ)मुनिभिः कुण्डगोलकौ । युगान्तरे समर्थः(धर्मः) स्यात्कलौ निन्द्य इति स्मृतः ॥ १४ ॥

परिव(वि)त्त्यां सुतः कुण्डो व्यभिचारसमुद्भवः । गोलको विधवायां च जातिविद्भिः स्यात्कलो स्मृतः ॥ ११५ ॥ वार्षलेयश्च वै कुण्डो गोलकः शूद्रयोनिजः । सजनापि हि निन्द्यः स्युर्माहिषेयश्च विप्रजः ॥ ११६ ॥ एभिः सह वसेदेषां याजनं कुरुतेऽथ वा । वित्तमेषां द्विजो यस्तु भुङ्क्ते सोऽपि हि तत्समः ॥ ११७ ॥ एतेषां याजनं यस्तु ब्राह्मणः कुरुते यदि । स याति नरकं घोरं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ११८ ॥ अद्विजानां चाध्ययनं याजनं च प्रतिग्रहम् । ब्राह्मणो नैव गृह्णीयादिति प्राहुर्मुनी-श्वराः ॥ ११९ ॥

इति[आश्वलायनस्मृतौ]लोके निन्द्यप्रकरणम् ॥ २१ ॥

( अथ वर्णधर्मप्रकरणम् २२ )

सर्वेषां चैव वर्णानामुत्तमो ब्राह्मणो यतः । क्षेत्रस्य(क्षत्रस्तु) पालयेद्विप्रं विप्राज्ञा-प्रतिपालकः ॥ १ ॥ सेवां चैव तु विप्रस्य शूद्रः कुर्याद्यथोदितम् । सर्वेषां चापि वै मान्यो वेदविद्द्विज एव हि ॥ २ ॥ यजनादीनि कर्माणि कुर्यादहरहर्द्विजः । धर्मोऽयं द्विजवर्यस्य परमानन्ददायकः ॥ ३ ॥ रणे धीरो भवेत्क्षत्री(त्रो)जयाद्राज्यं च वैरिणः पालयेद्ब्राह्मणान्सम्यक्परं तेनैव जेष्यति ॥ ४ ॥ शूद्रः कुर्याद्द्विजस्यैव सेवामेव कृषिं तथा । सुखं तेन लभेन्नूनं प्रवदन्ति महर्षयः ॥ ५ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वाऽपि स्वध-र्मेणानुवर्तयेत् । नाऽऽचरेत्परधर्मं च धर्मनाशाय चाऽऽत्मनः ॥ ६ ॥ स्नानेन च बहिः शुद्धिरात्मज्ञानेन चान्तरा । सत्कर्मणा द्विजः शुद्धः सर्वकर्मसु नैव हि ॥ ७ ॥ स्वधर्मनियतो विप्रः कुरुते पातकं यदि । स्वधर्मेणैव शुद्धेन(ध्येत) नान्यथा शुचिता-मियात् ॥ ८ ॥ न स्पृशन्तीह पापानि ब्राह्मणं वेदपारगम् । कदाचित्सुजते नीला-त्पद्मपत्रे यथा जलम् ॥ ९ ॥ अशुचिं वै स्पृशेत्स्नातः कर्मकाले कचिद्द्विजः । प्रक्षा-लिताङ्घ्रिराचम्य कर्म कर्तुमथार्हति ॥ १० ॥ जृम्भकारविकारः स्यात्क्षुत्वाऽधो-वातनिर्मितः । श्लेष्मोत्सारो भवेत्कर्मकाले चाभ्यज्य शुध्यति (!) ॥ ११ ॥ न च तस्या(स्मा)दधोवायुः कर्मकाले द्विजस्य यत् । कृत्वा शौचं द्विराचम्य शिष्टं कर्म समापयेत् ॥ १२ ॥ उदक्यां सूतिकां चैव पतितं श्वपचमन्त्यजम् । श्वकाकरासभान्स्पृष्ट्वा सचैलो जलमाविशेत् ॥ १३ ॥ तत्स्पृष्टिनः स्पृशेद्यस्तु स्नानं तस्य विधीयते । तदूर्ध्वं तु समाचम्य व्यवहारं शुचिः स्मृतः ॥ १४ ॥ उच्छिष्टस्पर्शनं चेत्स्नाप्यतो याजकस्य च । अर्धं पात्रस्थमश्नीयाज्जान्यद्यात्कथंचन ॥ १५ ॥

कुरुते व्रतभङ्गं यो द्विजश्चैव विशेषतः । स गच्छेन्नरकं चाऽऽशु प्रवदन्ति महर्षयः ॥ १६ ॥ वेदाविद्द्विजहस्तेन सेवां (वा)संगृह(ह्य)ते यदि । न तस्य वर्धते धर्मः श्रीरायुः क्षीयते ध्रुवम् ॥ १७ ॥ यस्य कस्य नरो यस्तु व्रते निष्ठुरभाषणम् । द्विजस्येह विशेषं च स च गच्छेदधोगतिम् ॥१८॥ कुरुते योऽपमानं च ब्राह्मणस्य विशेषतः । तस्याऽऽयुः क्षीयते नूनमायुर्लक्ष्मीश्च संततिः ॥ १९ ॥ उच्चालयोपविष्टस्य मा(ह्रः स्यान्मा)न्यानां पुरतो यदि । गच्छेत्स विपदं नूनमिह चामुत्र चैव हि ॥ २० ॥ पर० देवार्चको विप्रस्तदधीनो भवेद्यदि । मासत्रयं तदश्नाशी जीवञ्शूद्रत्वमाप्नुयात्॥२१॥ यश्च कर्मपरित्यागी पराधीनस्तथैव च । अधीतोऽपि द्विजश्चैव स च शूद्रसमो भवेत् ॥ २२ ॥ अनधीत्य द्विजो वेदानन्यत्र कुरुते श्रमम् । स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥२३॥ संतुष्टो येन केनाह(पि)सदाचारपरायणः । पराधीनो द्विजो न स्यात्स तरेद्भवसागरम् ॥ २४ ॥

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे वर्णधर्मप्रकरणम् ॥ २२ ॥

( श्राद्धप्रकरणम् २३ )

अथ चैव द्विजः कुर्याच्छ्राद्धं पित्रोर्मृतेऽहनि । तत्पार्वणविधानेन पितृयज्ञः स उच्यते ॥ १ ॥ होमं कृत्वाऽथ पूर्वेद्युः सायं विप्राभिमन्त्रयेत् । प्रातश्चैतान्परेद्युर्वा श्राद्धाहे वेदपारगान् ॥ २ ॥ प्रातरौपासनाग्नेस्तु श्राद्धपाकार्थमुल्मुकम् । नीत्वाऽग्निं सकलं कृत्वा पुनः संमीलयेदुभौ ॥ ३ ॥ ततो म(मा) ध्याह्निकं स्नानं कृत्वा संध्यामुपास्य च निमन्त्रितान्समाहूय क्रमाद्देवपितृदन्द्वि( तृद्वि )जान् ॥ ४ ॥ प्राणानायम्य संकल्प्य श्राद्धार्थमनुवेदयेत् । कुशाक्षततिलैर्युक्तं जलपात्रे मपूर्य च ॥ ५ ॥ आत्मनश्चैव शुद्ध्यर्थं द्रव्यस्य गृहशुद्धये । द्विजैः सह पठेत्सूक्तं प्रायश्चित्तार्थमेव हि ॥ ६ ॥ नतं सूक्तं शुचीवोऽग्निः शुचिव्रततमश्च हि । * उदग्न इत्यथैतोनु त्रयो मन्त्राः क्रमेण तु ॥ ७ ॥ केचिद्यज्ञविदो ज्ञात्वा सूक्तानि कथयन्ति हि । पुरुषं चास्य वामस्य ममाग्ने वर्च इत्यथ ॥ ८ ॥ सौम्यं च वैष्णवं रुद्रं पावमान्यमथापि वा । ऋग्भिश्च पावमानीभिर्जलं चैवाभिमन्त्रयेत् ॥ ९ ॥ श्राद्धोपयोगिकं द्रव्यमपक्वं पक्वमेव वा । सर्वं चैव स्मरेद्वि( रन्वि )ष्णुं जलेन प्रोक्षयेत्क्रमम् ॥ १० ॥ ततः संस्तूय तान्विप्रान्समस्तेतिपठनयेत् । पुरतश्चार्पयेत्तेषां हिरण्यं सकुशं च हि ॥११॥ लब्धा(ब्ध्वाऽऽ)ज्ञामपसव्येन श्राद्धं कर्तुं पितुर्मम । आचम्यासूक्ष्मियम्याथ दद्यात्संकल्प्य वै क्षणम् ॥१२॥ देवानां क्षालयेत्पादौ मण्डले चतुरस्रके । पितृणां वर्तुलं( ले )चैव प्राङ्गणे रविदीपके ॥ १३ ॥ ऐशान्यां त्वाचमेत्कर्ता देवाः प्राच्यामथोत्तरे । पितरश्च पवित्राणि स्वस्वस्थाने त्यजेदथ ॥ १४ ॥ आचम्य गृहमागत्य ब्राह्मणानुपवेशयेत् ।

* इत आरभ्य कथयन्ति हीत्यन्तमन्थो न विद्यते ख. पुस्तके ।

१ क. °पूज्यते । २ ख. °स्तेसूक्तपाठयेत् । पु° ।

प्राङ्मुखौ द्वा उदक्संस्थौ प्राक्संस्थांस्त्रीनुदङ्मुखान् ॥१५॥ निरुध्य प्रकिरेद्द्वार्यु तिला-
न्नैर्ऋतिकोणतः । पठन्नपहतामन्त्रमसव्येन चाप्सु ॥१६॥ पितृणां पुरतः सिञ्चेज्जलं
पठन्नुदीरताम् । सव्येन पुरतो देवे गायत्र्या चैवमेव हि ॥ १७ ॥ श्राद्धकाले गयां
ध्यात्वा ध्यात्वा देवं गदाधरम् । वस्वादींश्च पितॄन्ध्यात्वा ततः श्राद्धं समाचरेत् ॥१८॥
देवानामासनं दद्यात्क्षणे चाऽऽवाहयेदथ । कुशाञ्छिरसि देवानां विश्वे देवास
इत्यृचा ॥ १९ ॥ विश्वे देवाः सकृन्मन्त्रमुच्चार्य प्रोक्षयेद्ध्रुवम् । अर्घ्यार्थं चाऽऽसादयेद्द्वे
पात्रे दैवे कुशान्विते ॥ २० ॥ आगच्छन्तु महाभागा विश्वे देवा महाबलाः । ये
चात्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ॥ २१ ॥ पूर्वाग्रैः( ग्रं )दैविके पात्रे दक्षि
णाग्रं तु पैतृके( कम् ) । अधश्चोपरि पात्राणां कुशान्दैवे च पैतृके ॥२२॥ गायत्र्या
प्रोक्षयेत्पात्रे कृत्वा तान्निक्षिपेद्यवान् ॥ २३ ॥ यवोऽसि धान्यराजो वा वारुणो
मधुसंयुतः । निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतम् ॥ २४ ॥ गन्धाक्षतकुशां-
श्चैव क्षिपेदर्घ्यं निवेदयेत् । या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते हस्तं पिधापयेत् ॥ २५ ॥
निदध्यादर्घ्यपात्रेषु देवानामभिसंमुखे । पितृणामर्घ्यपात्राणि तानि वै पै(पि)तृसंमुखे
॥ २६ ॥ देवार्चा दक्षिणादि स्यात्पादजान्वंसमूर्धनि । शिरोंसजानुपादेषु वामाङ्का-
दिषु पैतृके ॥ २७ ॥ अर्चतानेन मन्त्रेण गन्धादिभिरथार्चयेत् । युवासुवासामन्त्रेण
दद्यादाच्छादनं ततः ॥ २८ ॥ यथोक्तविधिना देवान्समभ्यर्च्य तदाज्ञया । पितृणा-
मर्चनं कुर्यादपसव्येन चैव हि ॥ २९ ॥ आसनं च क्षणं दत्त्वा पितॄनावाहयेदथ ।
उशन्तस्त्वेति मन्त्रेण प्रति पितरमिष्यथ( ते ) ॥ ३० ॥ आयन्तु न इमं मन्त्रमुच्चा-
रेत्सकृदेव हि । सव्येन प्रोक्ष्य गायत्र्या पात्राण्यु( ण्यु )त्तानि कारयेत् ॥ ३१ ॥
क्षिप्त्वा तिलानपः पूर्यं शं नो देवीं समुच्चरेत् । पुनस्तेषु च पात्रेषु तिलोऽसीत्यावपे-
त्तिलान् ॥ ३२ ॥ गन्धपुष्पकुशादीनि क्षिप्त्वा चैव तु पूर्ववत् । स्वधाऽर्घ्य इति
ब्रूयाद्भिः सव्येन तु निवेदयेत् ॥ ३३ ॥ सव्यं कृत्वा गृहीतेन पाणिना दक्षिणेन
तु । दद्यात्पितरिदं तेऽर्घ्यं या दिव्यामन्त्रमुच्चरेत् ॥ ३४ ॥ एवं पितामहे चैव तथैव
प्रपितामहे । दत्त्वाऽर्घ्यं सलिलं दद्यात्पुनस्त्रिषु करेषु च ॥ ३५ ॥ पात्रद्वयं( य )-
कृतं तोयं पितृपात्रे प्रसिच्य च । पात्रस्थं पुत्रकामी चेन्मुखं तद( तेना )नुलेपयेत्॥३६॥

---

१ ख. °क्संस्थांस्त्रीश्चोदङ्मुखान्द्विजान् । नि° । २ ख. °येत्पश्ची कृत्वा तानि क्षि° । ३ ख. °र्वं च पार्थेवे° । ४ ख. °मभितं° । ५ ख. °मादेयां पाद° । ६ ख. सलिलं° ।

पितृपात्रं स्थापयन्तीति न्युब्जं चोत्तानमेव वा । तृतीयं पिहितं कुर्यात्कुशा-
ग्रोपरि स्वासनम् ॥ ३७ ॥ स्थापितं प्रथमं पात्रं तत्स्थानं न हि चालयेत् । अक्षय्ये-
ऽस्वमर्त्यं पिण्डदानं पुनश्च हि ॥ ३८ ॥ पितृपाणिष्वपो दद्यादपसव्येन वै ततः ।
नमो व इति मन्त्रेण पितृंश्चैवार्चयेत्तिलैः ॥ ३९ ॥ गन्धादिभिः समभ्यर्च्य पितृपूजां
समापयेत् । मण्डलानि समानानि कारयेद्देवपूर्वकम् ॥ ४० ॥ दैवे तु चतुरस्रे तु
वर्तुलानि पैतृके । प्रमाणं मण्डलस्योक्तं यावत्पात्रमितं भवेत् ॥ ४१ ॥ अन्तर्धाय
कुशांस्तेषु प्रक्षिपेच्च यवांस्तिलान् । पात्राण्यासादयेत्तेषु हेमरौप्यमयानि च ॥ ४२ ॥
तदभावे तु पर्णानि कदल्यानि शुभानि च । परिस्तरेत्कुशाग्रैश्च पात्राणि पितृपूर्वकम् ॥ ४३ ॥
पितृयज्ञचरोरन्नमादायाक्तं घृतेन तु । *अग्नौ करिष्य इत्येतान्पृष्ट्वोक्तः क्रियतामिति ॥ ४४ ॥
न भवेत्पितृयज्ञश्चेद्गृह्याग्नौ पचनं भवेत् । अग्नौकरणहोमं तु कुर्याद्वैपासनानले ॥ ४५ ॥
गृह्याग्नौ पचनं पिण्डं पितृयज्ञो न चैव हि । अग्नौकरणं गृह्याग्नौ न कुर्यादिति केचन ॥ ४६ ॥
पाणावपिच्छवेऽपि कुरुते नित्यहोमं द्विजो यदि । स चाग्नौकरणं कुर्यात्मातर्होमो विधी-
यते ॥ ४७ ॥ गृह्याग्निर्यस्य नैव स्यात्तस्याग्नौकरणं कथम् । श्राद्धार्थमन्नमादाय जुहु-
याद्विप्रपाणिषु ॥ ४८ ॥ संगृह्याऽऽहुतिमेकां च घृताभ्यक्तां विगृह्य च । सोमायेति तु म-
न्त्राभ्यां जुहुयात्कुशपाणिना ॥ ४९ ॥ स्रुवेण चाऽऽज्यमादाय तदभावेऽथ वा कुशैः ।
पितृणामेव पात्राणि तूष्णीमेवाभिघारयेत् ॥ ५० ॥ अन्नं पाणिहुतं यच्च निदध्यात्तत्स
भाजने । गत्वाऽन्यत्र समाचम्य पुनश्चोपविशेदथ ॥ ५१ ॥ देवपात्रादितश्चाऽऽज्यं
सव्येनैवाभिघारयेत् । मूर्धानमिति मन्त्रेण सर्वपात्राणि चैव हि ॥ ५२ ॥ आमास्वि-
त्यादिकान्मन्त्रान्स्वयमेव जपन्न हि (पेदथ) । पत्नी चाप्यथ वा पुत्रः शिष्यो वा
परिवेषयेत् ॥ ५३ ॥ अन्नं च पायसं भक्ष्यमाज्यं च व्यञ्जनादिकम् । दद्याद्देवाऽऽ-
दितः सर्वं सूपमन्ते च पैतृके ॥ ५४ ॥ पात्रस्थं प्रोक्षयेदन्नं गायत्र्या चाभिमन्त्र्य च ।
पाणिभ्यां भाजनं धृत्वा पृथ्वी ते पात्रमुच्चरेत् ॥ ५५ ॥ इदं विष्णुरनेनान्ने द्विजाङ्गुष्ठं
निवेद(श)येत् । स्वाहादितः समुच्चार्य गयायां दत्तमस्त्विति ॥ ५६ ॥ ये देवास इमं मन्त्र-
मुच्चार्यैव च पैतृके । संप्रोक्ष्य पूर्ववच्चान्नं प्राचीनावीत्यतः परम् ॥ ५७ ॥ परिषिच्य
पात्रेषु कुशानेवं निधाय च । दद्यादन्नं पितृभ्योऽपि पूर्ववत्पितृनामभिः ॥ ५८ ॥ ये
चेहेति च वै मन्त्रं समुच्चार्य ततः परम् । देवांस्तुत्वा पितृंश्चैव ब्राह्मणान्मुनीश्वरान् ॥ ५९ ॥
परिवेषय(वेष्टन)पर्यन्तं कारयित्वा यथाविधि । स्मृत्वा हरिहरौ चैव पितृणां मुक्तिहेतवे

* इत आरभ्य भवेदित्यन्तो न ख. पुस्तके ।

१ ख. °स्यमर्त्यं च ।

देवान्पितॄन्समुद्दिश्य क्रियमाणं हि कर्म यत् । पितॄणां पुरतो सर्वं ब्राह्मणे विनिवेद-येत् ॥ ६० ॥ न्यूनं चैवातिरिक्तं च मन्त्रादीनां भवेयदि । तद्दोषपरिहारार्थं गायत्रीं समुदीरयेत् ॥ ६१ ॥ तत्रैवापसव्येन मधु वाता जपेदथ । आपोशनार्थमुदकं पितृ-पूर्वं निवेदयेत् ॥ ६२ ॥ ईशानादिपदं स्तुत्वा तिष्ठन्नुदङ्मुखस्तु हि । दैवे पित्र्ये समु-चार्य तस्सत्यामृतमस्त्विति ॥ ६३ ॥ निनयेत्सलिलं चैव द्विजानां पुरतो जलम् । प्रीयतामिति मन्त्रेण पितृरूपी जनार्दनः ॥ ६४ ॥ अमृतोपस्तरणमसीत्युक्त्वा मन्त्रं पिबेज्जलम् । प्राणाहुतिं च गृह्णीयात्क्रमान्मन्त्रैश्च पञ्चभिः ॥ ६५ ॥ नासदासीदिति सूक्तानि भुञ्जानाञ्श्रावयेद्द्विजान् । कृणुष्वेत्यादिसूक्तानि राक्षोघ्नानि च पञ्च वै ॥ ६६ ॥ अग्निमीळेऽनुवाकश्च पितृस्तुतिमुदीरताम् । पवित्राणि च सूक्तानि यावद्ब्राह्मणभोजनम् ॥६७॥ इच्छातृप्तेषु विप्रेषु गायत्रीं समुदीरयेत् । तृप्ताः स्थ इति तान्पृष्ट्वा ह्यपसव्येन पैतृके ॥६८॥ मध्वजानिति मन्त्रं वै मधुसंपन्नमित्यथ । पृथग्गृहीत्वा ततो विप्रानन्नं पिण्डार्थमुद्धरेत् ॥६९॥ तान्पृच्छेदन्न(च) संपन्नं शेषं किं क्रियतामिति । लब्ध्वा चैषामनुज्ञां च सहेष्टैर्भुज्य(ज्य)तामिति + ॥ ७० ॥ उच्छिष्टपुरतो भूमौ जल-दर्भास्तिलान्क्षिपेत् । *ये अग्निदग्धामन्त्रेण सर्वान्नं किंचिदुत्क्षिपेत् ॥ ७१ ॥ उत्तरा-पोशनात्पूर्वं पिण्डदानं विधीयते । ऊर्ध्वं वा केचिदिच्छन्ति तत्र संकल्पपूर्वकम् ॥७२॥ आवेषमयने रेखां लिखेदपहता इति । तामभ्युक्ष्य जलेनाथ कुशानास्तीर्य तत्र तु ॥ ७३ ॥ अपसव्यापसव्येन शुन्धतामिति सेचयेत् । तत्र पिण्डत्रयं दद्याद्वै च स्वा पितृपूर्वकम् ॥ ७४ ॥ अत्रेति चानुमन्त्र्याथ यथोच(यावद्)र्त्तयेदुदक् । आमदक्षिणमा-वर्त्य कुर्यात्प्राणनिरोधनम् ॥ ७५ ॥ पुनश्चाऽऽवर्तयेत्पश्चादमी मदन्त चैव हि । भक्षयेच्च चरोः शेषमाघ्रायेदिति केचन ॥ ७६ ॥ उपवीती समाचम्य प्राचीनावीत्यतः परम् । पिण्डोपरि जलं सिञ्चेच्छुन्धन्तामिति पूर्ववत् ॥ ७७ ॥ अभ्यङ्क्ष्वेति च वै तैलं दद्याद-ङ्क्ष्वेति चाञ्जनम् । नामसंबन्धगोत्रादि समुच्चार्य यथाक्रमम् ॥ ७८ ॥ एतद्व इति मन्त्रेण प्रतिपिण्डं वरं शुभम् । सव्येन चार्चयेत्पिण्डान्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥ ७९ ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं ताम्बूलं चैव दक्षिणाम् । दत्त्वा तिष्ठन्नुपस्थानं प्राचीनावीतिना ततः ॥ ८० ॥ नमो व इति मन्त्रो वै मनसैव पठेदिति । मनोन्वाहेति त्रिभिर्मन्त्रैः किंचित्पिण्डान्समाहरेत् ॥ ८१ ॥ परेतनेति मन्त्रं वै जपेत्पिण्डान्तिके ततः । भोक्ता-

+ इतः परमेतदर्धं क. पुस्तके–"तामभ्युक्ष्य जलेनाथ कुशानास्तीर्य तत्र तु" इति । * एतदर्धं न विद्यते क. पुस्तके ।

१ क्वचित् वेदयेत् ।

सवान्तिके मत्वा जपेदमेतमित्यृचम् ॥ ८२ ॥ पिण्डं तं प्राशयेत्पत्नीं पुत्रार्थी मध्यमं हि चेत्। आधत्तेति च मन्त्रेण धत्ते गर्भं कुमारकम् ॥ ८३ ॥ नो चेदग्निप्रणीतेऽप्यावप्सु वाऽग्निषपेदथ। पिण्डप्राशनपक्षे तु विशेषः कथ्यतेऽधुना ॥ ८४ ॥ तावच्च प्राशयेत्पिण्डं न हि श्राद्धविसर्जनम्। पिण्डप्रक्षेपणं चाग्नावप्सु चापि तथैव हि ॥ ८५ ॥ पिण्डदानं च वै श्राद्धे यत्र कुत्रापि वा भवेत्। गयायां च कृतं मत्वा ह्यात्मनेति निवेदयेत् ॥८६॥ प्रक्षालितकरान्विप्रानाचान्तानुपवेशयेत्। जलदर्भाक्षतान्दत्त्वा तथैव पैतृके तिलान् ॥ ८७ ॥ अक्षय्यमिष्वक्षतान्दत्त्वा ततो विप्राशिषो भवेत्। स्वस्तीत्युक्त्वा मया दत्तं श्राद्धमक्षय्यमस्त्विति ॥ ८८ ॥ दक्षिणां च ततो दद्याद्यथाविभवसारतः। दक्षिणारहितं यच्च तच्छ्राद्धं निष्फलं भवेत् ॥८९॥ चालयित्वा तु पात्राणि स्वस्तीत्युक्त्वाऽक्षतांस्तिलान्। तत्तत्स्थाने क्षिपेदेषु प्रकिरेदन्नमप्यथ ॥ ९० ॥ असंस्कृतेति वै पित्र्ये दैवे चासीमन्त्र इति। दक्षिणां च ततो दत्त्वा पितृसंतुष्टिहेतवे ॥ ९१ ॥ विसृजेत्पितृपात्रस्थं पिण्डानां पुरतो जलम्। स्वधोच्यतामनेनैव ततः पिण्डान्समुद्धरेत् ॥९२॥ वाजे वाजेऽव मन्त्रेण कुर्याच्छ्राद्धविसर्जनम्। सव्यमंसं पितॄणां च देवानां दक्षिणं स्पृशेत् ॥ ९३ ॥ पठेदुच्चैरिमं मन्त्रमामा वाजस्य चैव हि। प्रदक्षिणत्रयं कुर्वन्नुद्धृतः पितृसेवितान् ॥ ९४ ॥ जलमर्चनपात्रस्थान्विसृजेदक्षतादिकान्। पुरतस्तेन पुत्राः स्युर्याति ब्रह्मपदं च हि ॥ ९५ ॥ ब्रह्मत्वं च प्रयातेभ्यो गृह्णीयादाशिषः शुभाः। भवत्प्रसादतो भूयाद्धनधान्यादिकं मम ॥ ९६ ॥ दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव नः। श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु धे( दे )यं च नोऽस्त्विति ॥ ९७ ॥ अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि। याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन ॥ ९८ ॥ ततो विप्रास्तथैवेति प्रतिवचनमादरात्। नःपदं निर्दिशेयुस्ते ब्राह्मणाश्चैव नःपदे ॥ ९९ ॥ स्वादुषं सद इत्युक्त्वा मन्त्रानुच्चैः पठेदथ। दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठेद्विप्राणां पुरतश्च हि ॥ १०० ॥ इहेवेति पठेन्मन्त्रं भुक्तवद्भिर्द्विजैः सह। संतुष्टा आशिषो दद्युर्भुक्तिमुक्तिप्रदाः शुभाः ॥ १०१ ॥ आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च। प्रयच्छन्तु तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ १०२ ॥ तेभ्यश्चैवाऽऽशिषो लब्ध्वा नमस्कुर्याद्द्विजांस्तथा। अभ्यज्याऽऽज्य द्विजानां च पादान्प्रक्षालयेत्क्रमात् ॥ १०३ ॥ अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाब्जवन्दनात्। अद्य मे वंशजाः सर्वे याता वोऽनुग्रहाद्दिवम् ॥ १०४ ॥

---

१ ख. °मन्तं प्रा°। २ ख °पि भावयेत्, ग°। ३ ख. °त्मनि निवे°। ४ ख. °च्या यथा°। ५ ख. °वैष्णव°। ६ ख. °क्षतान्पितॄ°। ७ ख. °दक्षिणादि°।

ताम्बूलं च ततो दद्याद्यथाविभवसारतः । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेत्तान्द्विजान्क्रमात्
॥ १०५ ॥ पत्रशाकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशाः । तत्क्लेशजातं चित्तात्तु विस्मृत्य
क्षन्तुमर्हथ ॥ १०६ ॥ वसिष्ठसदृशा यूयं सूर्यपर्वसमा तिथिः । आसनादि नमस्कारो
यंबत्सत्कार एव हि ॥१०७॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं
संपूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ १०८ ॥ मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं
द्विजोत्तमाः । श्राद्धं भवति संपूर्णं प्रसादाद्भवतां मम ॥ १०९॥ अनेन पितृयज्ञेन प्रीयतां
भगवानिह । मया भक्त्या कृतं सर्वं तत्सद्ब्रह्मार्पणं भवेत् ॥ ११० ॥ वसिष्ठासस्ततो
देवा वसिष्ठश्च जपेदिमौ । पितृस्तुतिकरां गाथामिदं पितृभ्य एव च ॥ १११ ॥
मम्माप्नृष्वत( न्त ) इत्येतान्संतुष्टाः पितरो गृहे । दत्त्वाऽशीःफलकं कर्तु( र्तुः )
प्रयान्तीदमनुत्तमम् ॥ ११२ ॥ अनेन विधिना चैव यः श्राद्धं कुरुते द्विजः ।
भुक्त्वेह सकलान्कामान्सोऽपि सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ११३ ॥

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे श्राद्धप्रकरणम् ॥ २३ ॥

( अथ श्राद्धोपयोगिप्रकरणम् २४ )

पितृयज्ञमकृत्वा तु पित्रोरेकाब्दिकं यदि । यज्ञान्यः कुरुते पश्च स याति नरकं ध्रुवम्
॥ १ ॥ कुरुते ब्रह्मयज्ञं च श्राद्धात्पूर्वं मृतेऽहनि । निराशाः पितरस्तस्य श्राद्धान्नं
न लभन्ति ते ॥ २ ॥ तर्पणं कुरुते पित्रोः श्राद्धात्पूर्वं मृतेऽहनि । निराशाः पितर-
स्तस्य स च गच्छेदधोगतिम् ॥ ३ ॥ कुर्यात्पञ्च महायज्ञान्विहिते श्राद्धकर्मणि ।
पित्रोराब्दिक एवाऽऽहुराचार्याः शौनकादयः ॥ ४ ॥ अनग्निको यदा ज्येष्ठः कनिष्ठः
साग्निको यदि । अग्नौकरणहोमं तु ज्येष्ठः कुर्यात्कथंचन ॥ ५ ॥ कनिष्ठस्य च गृह्या-
ग्नावग्नौकरणहोमकम् । तदाज्ञयाऽग्रजः कुर्यादिति केचिद्वदन्ति हि ॥ ६ ॥ संसृष्टा
भ्रातरो यत्र श्राद्धे स्युर्यदि चैव हि । तत्रार्यं मुनिभिः प्रोक्तो विधिर्नैवान्यथा भवेत्
॥ ७ ॥ बह्वृचो ब्रह्मचारी वा तथैवानग्निकोऽपि वा । अग्नौकरणहोमाख्यं कुर्या-
च्चैव पितुः परे ॥ ८ ॥

*इत उत्तरमेतदधर्वं ख. पुस्तके—" ततो विप्रास्तथैवेति प्रतिवचनमादरात् " इति ।

१ ख. अर्थेत्संस्कारः ।

पञ्च( ञ्च ) वा स्युर्द्विजाः शस्ता द्वौ च पित्रोर्मृतेऽहनि । द्वौ दैवेऽथ त्रयः पित्र्ये एकैको वोभयत्र तु ॥ ९ ॥ चत्वारश्चेद्द्विजाः श्राद्धे दैवे चैको भवेत्तदा । त्रयः पित्र्ये भवन्त्येके वदन्त्येव हि संकटे ॥ १० ॥ त्रय वाऽपि त्रयो वाऽपि एकः स्यात्पितृषु त्रिषु । द्वौ दैवे चैव तु स्यातां विप्रावेके वदन्ति हि ॥ ११ ॥ द्वितीयाऽऽवाहने षष्ठी संकल्पे चाऽऽसने क्षणे । चतुर्थ्याच्छादने चान्ये शेषाः संबुद्धयः स्मृताः ॥ १२ ॥ अवदाने विशेषः स्यात्संबुद्धिः प्रथमाऽथ वा । अन्ते( न्ये ) चैव चतुर्थी तु वदन्त्येके महर्षयः ॥ १३ ॥ देवानामासनं दद्याद्दक्षिणे चाऽऽपिकं कुशान् । कृत्वा द्विगुणभुग्नांस्तान्पितॄणां वाम एव हि ॥ १४ ॥ विप्रान्निमन्त्रयेच्छ्राद्धे बह्वृचान्वेदपारगान् । तदभावे तु चैवान्यशाखिनो वाऽपि चैव हि ॥ १५ ॥ मन्त्रैश्चैव स्वशाखोक्तैः कर्म कुर्याद्यथाविधि । अन्यथा कर्महानिः स्याद्बह्वृचानामयं विधिः ॥ १६ ॥ कर्मणां याजुषादीनां स्वस्वशाखा न विद्यते । ऋक्शाखाविहितं कर्म समानं सर्वशाखिनाम् ॥ १७ बह्वृचानां तु यत्कर्म यदि स्यादन्यशाखया । पुनश्चैवापि तत्कर्म कुर्याद्बह्वृचशाखया ॥ १८ ॥ हित्वा स्वस्य द्विजो वेदं यस्त्वधीते परस्य तु । शाखारण्डः स विज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ १९ ॥ रोगादिरहितो विप्रो धर्मज्ञो वेदपारगः । भुञ्जीयादमलं श्राद्धे साग्निकः पुत्रवानपि ॥ २० ॥ पितृमानेव भुञ्जीयाच्छ्राद्धमिन्दुक्षये द्विजः । तृप्ताः स्युः पितरस्तेन दाता स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ २१ ॥ श्राद्धकर्ता न भुञ्जीयात्परश्राद्धे विधुक्षये । भुङ्क्ते चेत्पितरो यान्ति दाता भोक्ताऽप्यधोगतिम् ॥ २२ ॥ दर्शेष्टि(ष्टौ)काव्यतीपातो(ता) वैधृतिश्च महालयः । युगाश्च मनवः श्राद्धकालाः संक्रान्तयस्तथा ॥ २३ ॥ गजच्छायोपरागश्च षष्ठी या कपिला तथा । अर्धोदयादयश्चैव श्राद्धकालाः स्मृता बुधैः ॥ २४ ॥ संभूते च नवे धान्ये श्रोत्रिये गृहमागते । आचार्याः केचिदिच्छन्ति श्राद्धं तीर्थे च सर्वदा ॥ २५ ॥ श्राद्धकालेषु सर्वेषु कुर्याच्छ्राद्धं च शक्तितः । विशेषतो मृताहे तु पित्रोश्चैव विधीयते ॥ २६ ॥ मोहान्न कुरुते श्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि । निराशाः पितरो यान्ति दुर्गतिं चापि वै सुतः ॥ २७ ॥ अज्ञानाद्वा प्रमादाद्वा यो मृताहमतिक्रमेत् । स याति नरकं घोरं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २८ ॥ अतिक्रमं(मो) मृताहस्य दोषः स्यात्सूतकं विना । न कुर्याच्छ्राद्धमाशौचे वदन्ति महर्षयः ॥ २९ ॥ आचरेद्द्विविध-

च्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि । पितरस्तेन तृप्यन्ति गच्छन्ति पदमुत्तमम् ॥ २० ॥ सदाचार-
परो विप्रः कृपालुः श्राद्धकृत्तथा । आत्मनिष्ठोऽर्थकोटिषु तारयेत्तराति स्वयम् ॥ २१ ॥ *

इत्याश्वलायनधर्मशास्त्रे श्राद्धोपयोगिप्रकरणम् ॥ २४ ॥

---

समाप्तेयं लघ्वाश्वलायनस्मृतिः ।

---

* इत उत्तरं कानिचित्पद्यानि ख. पुस्तक उपलभ्यन्ते—" श्राद्धमुद्दिश्य पक्षे च यो भुङ्क्ते श्राद्ध-
कृत्स्त्रियः । स याति नरकं घोरं पितरो यान्त्यधोगतिम् । निर्वर्त्य विधिवच्छ्राद्धं दर्शादिषु शुभादिषु । दृष्ट्वा
यद् द्विजो भुङ्क्ते स याति परमां गतिम् । ब्राह्मणः कुरुते कर्म श्रुतिस्मृत्युपपादितम् । स तरेत्तारयत्यन्यानप्र-
माद्यन्ति मद्यपाः । न कुर्यात्कर्मणो लोपं न न्यूनं नैककस्य च । कपर्(अ)र्थे विना विप्रः कर्मकृत्साक्षरमती ।
कर्म कर्तुंमशक्तोऽपि यथा लोके तु वैदिकम् । कुर्याद्धर्मान्पुराणोक्तान्कर्मणोऽपि वैदिके । अन्नमयस्तु ये विप्रा-
स्तेषां वेदोक्तविधिर्भवेत् । आलोच्य सर्वविधिर्वैर्नाचारान्नैतस्य नृप " इति ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# लिखितस्मृतिः ।

इष्टापूर्ते तु कर्तव्ये ब्राह्मणेन प्रयत्नतः । इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १॥ एकाहमपि कर्तव्यं भूमिष्ठमुदकं शुभम् । कुलानि तारयेत्सप्त यत्र गौर्वितृषी(षा) भवेत् ॥ २ ॥ भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्तिताः । ताँल्लोकान्प्राप्नुयान्मर्त्यः पादपानां प्ररोपणे ॥ ३ ॥ वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्तफलमश्नुते ॥ ४ ॥ अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चैव पालनम् । आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते ॥ ५ ॥ इष्टापूर्ते द्विजातीनां सामान्यो धर्म उच्यते । अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्ते धर्मे न वैदिके ॥ ६ ॥ यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७ ॥ देवतानां पितृणां च जले दद्याज्जलाञ्जलीन् । असंस्कृतमृतानां च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥८॥ एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः । मुच्यते प्रेतलोकात्तु पितृलोकं स गच्छति ॥९॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाऽश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ १० ॥ वाराणस्यां प्रविष्टस्तु कदाचिन्निष्क्रमेद्यदि । हसन्ति तस्य भूतानि अन्योन्यं करताडनैः ॥ ११ ॥ गयाशिरे तु यत्किंचिन्नाम्ना पिण्डं तु निर्वपेत् । नरकस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था मोक्षमाप्नुयुः ॥ १२ ॥ आत्मनो वा परस्यापि गयाकूपे यतस्ततः । यन्नाम्ना पातयेत्पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १३ ॥ लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णखुरः स्मृतः । लाङ्गूलशिरसोश्चैव स वै नीलवृषः स्मृतः ॥ १४॥ नवश्राद्धं त्रिपक्षं च द्वादशैव तु मासिकम् । षण्मासौ(से) चाऽऽब्दिकं चैव श्राद्धान्येतानि षोडश ॥ १५ ॥ यस्यैतानि न कुर्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश । पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ १६ ॥ सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं द्विजः । मातापित्रोः पृथक्कुर्यादेकोद्दिष्टं मृतेऽहनि ॥ १७ ॥ वर्षे वर्षे तु कर्तव्यं मातापित्रोस्तु संततम् । अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥ १८ ॥ संक्रान्त्यावुपरागे च सर्वोत्सवमहालये । निर्वाप्यास्तु त्रयः पिण्डा एकतस्तु क्षयेऽहनि ॥ १९ ॥ एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं कुरुते द्विजः । अकृतं तद्विजानीयात्स मातृ-

१ क. °तेन मोक्षमाप्नु° । २ ख. ग. °ञ्जलिम् । अ° । ३ ख. ग. °वाऽश्वेन म° । ४ ख. ग. °क्रुद्र-स्तथा । त्वा° । ५ ख. °रसवै° । ६ क. °वृषस्तु सः । न° । ७ क. ख. ग. त्रिपक्षे । ८ ख. ग. °हकल्येव मा° । ९ क. ख. °ण्मासत्वाऽऽब्दि° । १० ख. ग. पर्वण्यपि म° । ११ क. निर्वपेत्तत्र यः पिण्डमेक° ।

( ता )पितृघातकः ॥ २० ॥ अमावास्या( यां तु ) क्षयो यस्य प्रेतपक्षेऽथ वा पार्वि । सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्वणो विधिः ॥ २१ ॥ त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते । अहन्येकादशे प्राप्ते पार्वणं तु विधीयते ॥ २२ ॥ यस्य संवत्सरादर्वाक्सपिण्डीकरणं स्मृतम् । * प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात्संवत्सरं द्विजः पत्या चैकेन कर्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ॥ २३ ॥ × पितामह्याऽपि तत्रास्मिन्सत्येवं तु क्षयेऽहनि । तस्यां सत्यां प्रकर्तव्यं तस्याः श्वश्रेति निश्चितम् ॥ २४ ॥ विवाहे चैव निर्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु । एकत्वं सा गता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥ २५ ॥ स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी उद्वाहात्सप्तमे पदे । भर्तृगोत्रेण कर्तव्यं ( व्या ) दानं पिण्डोदकक्रियाः ॥ २६ ॥ द्विमातुः पिण्डदानं तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः । षण्णां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न मुह्यति ॥ २७ ॥ अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः । अदूष्यं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥ २८ ॥ अग्नौकरणशेषं तु[ =विश्वेदेवादि हूयते । अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ॥ २९ ॥ यो ह्यग्निः स द्विजो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यते ॥ ३० ॥ अजस्य दक्षिणे कर्णे पाणौ विप्रस्य दक्षिणे । रजते च सुवर्णे च नित्यं वसति पावकः ॥ ३१ ॥ ] यत्र यत्र प्रदातव्यं श्राद्धं कुर्वीत पार्वणम् । तत्र मातामहानां च कर्तव्यमुभयं सदा ॥ ३२ ॥ अपुत्रा ये मृताः केचित्पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा । एभ्य एव प्रदातव्यमेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ॥ ३३ ॥ यस्मिन्राशिगते सूर्ये विपत्तिः स्याद्द्विजन्मनः । तस्मिन्नहनि कर्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥ ३४ ॥ वर्षवृद्ध्यभिषेकादि कर्तव्यमधिके न तु । अधिमासे तु पूर्वं स्याच्छ्राद्धं संवत्सरादपि ॥ ३५ ॥ स एवं हेयोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा । अभिघातान्तरं कार्यं तत्रैवाहः कृतं भवेत्(?) ॥ ३६ ॥ शालाग्नौ पच्यते [illegible] लौकिके वाथ संशयः । यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन्होमो विधीयते ॥ ३७ ॥

---

* एतदर्धं न क. घ. पुस्तकयोः । × एतद्वचनस्थानेऽयं पाठः क. घ. पुस्तकयोः—"पितृमह्यादि पत्न्यैव प्रपितामही " इति । = चतुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थाने ख. ग. पुस्तकयोरयं पाठः—" पितृपात्रे प्रदापयेत् । प्रतिपाद्ये पितॄणां च न दद्याद्वैश्वदेविके । अनग्निको यदा विप्रः श्राद्धं करोति पार्वणम् " इति ।

---

१ ख. घ. °क्रिया । द्वि° । २ क. °नं स्यात्पिण्डेऽपि° । घ. °नं चैत्पिण्डेऽपि° । ३ ख. ग. °अद्योर्व । ४ ख. घ. °[illegible]° । ५ क. °व्यमपि तद्दिने । अ° । ६ घ. एवाहोऽप्यदिष्ट° । ७ क. °[illegible]° । ८ ख. [illegible] । ९ ख. °के नापि निश्चयः । य° ।

वैदिके लौकिके चाऽपि नित्यं हुत्वा ह्यतन्द्रितः । वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति किल्बिषम् ॥ ३८ ॥ अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्वं हुत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः । संविभागं तु भूतेभ्यस्ततोऽश्नीयादनग्निमान् ॥ ३९ ॥ उच्छेषणं तु नोत्तिष्ठेद्यावद्विप्रविसर्जनम् । ततो गृहबलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ४० ॥ दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः । नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोक्तव्याः पुनः पुनः ॥४१॥ पानमाचमनं कुर्यात्कुशपाणिः सदा द्विजः । भुक्त्वाऽप्युच्छिष्टतां याति एष एव विधिः स्मृतः ॥४२॥ पाने आचमने चैव तर्पणे दैविके सदा । कुशहस्तो न दुष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥ ४३ ॥ वामपाणौ कुशं कृत्वा दक्षिणेन उपस्पृशेत् । आच(चा)मन्ति च ये मूढा रुधिरेणाऽऽचमन्ति ते ॥ ४४ ॥ नीवीमध्येषु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रेषु ये कृताः । पवित्रांस्तान्विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः ॥ ४५ ॥ पिण्डे कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् । मूत्रोच्छिष्टपुरीषे च तेषां त्यागो विधीयते ॥ ४६ ॥ देवपूर्वं तु यच्छ्राद्धमदैवं चापि यद्भवेत् । ब्रह्मचारी भवेत्तत्र कुर्याच्छ्राद्धं तु पैतृकम् ॥ ४७ ॥ मातुः श्राद्धं तु पूर्वं स्यात्पितॄणां तदनन्तरम् । ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ ४८ ॥ क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामौ धुरिलोचनौ । पुरूरवार्द्रवाश्चैव विश्वे देवाः प्रकीर्तिताः ॥ ४९ ॥ आगच्छन्तु महाभागा विश्वे देवा महाबलाः । ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ॥ ५० ॥ इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यश्च वैदिके । कालः कामोऽग्निकार्येषु काम्येषु धुरिलोचनौ ॥ ५१ ॥ पुरूरवार्द्रवश्चैव पार्वणेषु नियोजयेत् ॥ ५२ ॥ यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा पिता । नोपयच्छेत तां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मशङ्कया ॥ ५३ ॥ अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलंकृताम् । अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यति ॥ ५४ ॥ मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत्पुत्रिकासुतः । द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तु पितुः पितुः ॥ ५५ ॥ शून्येषु च पात्रेषु श्राद्धे यो भोजयेत्पितॄन् । अन्नदाता पुरोधाश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ ५६ ॥

---

१ घ. नोत्तिष्ठेचा° । २ ख. ग. °त्वा नोच्छि° । ३ घ. दैविके । ४ ख. ग. कुशान्कृत्वा । ५ ख. ग. °ह । विनाचमनमित्यर्थे । ६ घ. °विरामाच° । ७ क. स्थिताः । ८ क. °रौ वे च । ९ क. कामकालौ । १० क. °यावर्षो° । ख. घ. °कामकला° । ११ क. कामकालोऽग्नि° । १२ ख. °यु अम्बरे पु° । १३ ख. घ. °नस्तथाच पा° । १४ ग. °कार्ये° ।

अलाभे मृन्मयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः। घृतेन प्रोक्षणं कुर्यान्मृदः पात्रं पवित्रकम् ॥ ५७ ॥ श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे यस्तु भुञ्जीत विह्वलः। पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ५८ ॥ श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च अध्वानं योऽधिगच्छति। भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांसुभोजनाः ॥ ५९ ॥ पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम्। दानं प्रतिग्रहं होमं श्राद्धभुक्त्वष्ट वर्जयेत् ॥ ६० ॥ अध्वगामी भवेदश्वः पुनर्भोक्ता च वायसः। कर्मकृज्जायते दासः स्त्रीसङ्गेन च सूकरः ॥ ६१ ॥ दशकृत्वः पिबेदा(बा)पः सावित्र्या चाभिमन्त्रिताः। ततः संध्यामुपासीत शुध्येत तदनन्तरम् ॥ ६२ ॥ आर्द्रवासास्तु यत्कुर्याद्बहिर्जानु च यत्कृतम्। तत्सर्वं निष्फलं कुर्याज्जपहोमप्रतिग्रहम् ॥ ६३ ॥ चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा। पक्षत्रये तु कृच्छ्रं स्यात्षण्मासे कृच्छ्रमेव च ॥ ६४ ॥ ऊनाब्दिके त्रिरात्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके। शावे मासस्तु भुक्त्वा वा पादकृच्छ्रो विधीयते ॥ ६५ ॥ सर्वविप्रहतानां च शृङ्गिदंष्ट्रिसरीसृपैः। आत्मनस्त्यागिनां चैव श्राद्धमेषां न कारयेत् ॥ ६६ ॥ गोभिर्हतं तथोद्बद्धं ब्राह्मणेन तु घातितम्। तं स्पर्शयन्ति ये विप्रा गोजाश्चाश्च भवन्ति ते ॥ ६७ ॥ अग्निदाता तथा चान्ये पाशच्छेदकराश्च ये। तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति मनुराह प्रजापतिः ॥ ६८ ॥ त्र्यहमुष्णं पिबेदा(बा)पस्त्र्यहमुष्णं पयः पिबेत्। त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ६९ ॥ गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च। यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ७० ॥ उद्यताः सह धावन्ते सर्वे ये शस्त्रपाणयः। यद्येकोऽपि हनेत्तत्र सर्वे ते ब्रह्मघातकाः ॥ ७१ ॥ बहूनां शस्त्रघातानां यद्येको मर्मघातकः। सर्वे ते शुद्धिमि(मृ)च्छन्ति स एको ब्रह्मघातकः ॥ ७२ ॥ पतितान्नं यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चण्डालवेश्मनि। स मासार्धं चरेद्वारि मासं कामकृतेन तु ॥ ७३ ॥ यो येन पतितेनैव संसर्गं याति मानवः। स तस्यैव व्रतं कुर्यात्तत्संस(त्संस)र्गविशुद्धये ॥ ७४ ॥ ब्रह्महा(ह)पातकिस्पर्शे स्नानं येन विधीयते। तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ७५ ॥ ब्रह्महा च सुरापायी तथैव गुरुतल्पगः। महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गी च पञ्चमः ॥ ७६ ॥ स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा। कुर्वन्त्यनुग्रहं ये तु तत्पापं तेषु गच्छति ॥ ७७ ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन। तत्क्षणात्कुरुते स्नानं आचामेन शुचिर्भवेत् ॥ ७८ ॥

---

१ ख. ग. °मे कार्यं मृ°। २ क. घ. °ध्वना च भ°। ३ क. ध. °नमुंक्तेन वा°। ४ ख. ग. घ. °मृ। सर्वं तन्निष्फ°। ५ ध. क. °काहं तु°। ६ ख. ग. तं शृण्वन्ति च ये। ७ ख. ग °न्ते यद्येको धर्मघातकः। ८ ख. ग. °व स्पर्शे स्नानं विधी°। ९ क. घ. °त्संयोगी च। १० क. वा मोहाद्°। ११ क. °माचामेन विशुध्यति। कु°।

कुब्जवामनष( ष )ण्ढेषु गद्गदेषु जडेषु च । जात्यन्धे बधिरे मूके न दोषः
परिवेदने ॥ ७९ ॥ क्लीबे देशान्तरस्थे पतिते प्रव्रजितेऽपि वा । योगशास्त्राभि-
युक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ ८० ॥ पूरणे कूपवापीनां वृक्षच्छेदनपातने । विक्री-
णीते अपि चाश्वं गोवधं तस्य निर्दिशेत् । ८१ ॥ पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रु
केवलम् । तृतीये तु शिखावर्जं शिखाछेदश्चतुर्थके ॥ ८२ ॥ चण्डालोदकसंस्पर्शे स्नानं
येन विधीयते । तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ८३ ॥ चण्डालघटभा-
ण्डस्थं यत्तोयं पिबते द्विजः । तत्क्षणात्क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ८४ ॥
यदि न क्षिपते तोयं शरीरे तस्य जीर्यति । प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सांतपनं
चरेत् ॥ ८५ ॥ चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु क्षत्रियः । तदर्धं तु चरेद्वैश्यः पादं
शूद्रे तु दापयेत् ॥ ८६ ॥ रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानसूकरवायसैः । उपोष्य रजनी-
मेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ८७ ॥ आजानुतः स्नानमात्रमानाभेस्तु विशेषतः । अत
ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यान्मदिरास्पर्शने मतम् ॥ ८८ ॥ बालश्चैव दशाहे तु पञ्चत्वं यदि
गच्छति । सद्य एव विशुध्येत नाशौचं नोदकक्रिया ॥ ८९ ॥ शावसूतक उत्पन्ने
सूतकं तु यदा भवेत् । शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनी ॥ ९० ॥ षष्ठेन
शुध्येतैकाहं पञ्चमे त्र( त्र्य )हमेव तु । चतुर्थे सप्तरात्रं स्यात्त्रिपुरुषं दशमेऽहनि ॥९१॥
मरणारब्धमाशौचं संयोगो यस्य नाग्निभिः । आदाहात्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिको
विधिः ॥ ९२ ॥ आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसंभवाः । अन्त्यभाण्डस्थिता ह्येते
निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥ ९३ । मार्जनीरजसं ( पा ) स्नान कूपघटोदकम् ।
नवाम्भसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥ ९४ ॥ रात्रौ कपित्थच्छायायां
रात्रौ दधिशमीषु च । धात्रीफलेषु सर्वत्र अलक्ष्मीर्वसते सदा ॥ ९५ ॥ यत्र यत्र
च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः । तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ९६ ॥

इति लिखितर्षिप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

समाप्तेयं लिखितस्मृतिः ।

---

१ ख. ग. °णीते गजं चाश्वं । २ क. °र्जं चतुर्थे तु शिखां छिदेत् । च° । ख. ग. °र्जं चतुर्थे तु शिखावपः । च° । ३ ख. ग. °दि नोत्क्षिप्यते । ४ ख. ग. °ति । अज्ञानतः । ५ ख. ग. °स्यात्तदीयस्य° । ६ ख. मतः । ७ क. शुध्यत्येका° । ८ ख. °त्र्यहमे° । ९ ख. ग. °त्ये द° । १० क. °नि । अदाहार-भ्यमा° । ११ ग. °मसा सर्पे स्ना° । १२ क. °मेपाण्डास्ना° । १३ ख. ग. °दकं । न° । १४ ख. ग. °मिषु वज्रष्ठ । धा° । १५ क. सतम्बामल° ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

# वसिष्ठस्मृतिः ।

( तत्र प्रथमोऽध्यायः । )

अथातः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्मजिज्ञासा ॥ १ ॥ ज्ञात्वा चानुतिष्ठन्धार्मिकः प्रश-स्यतमो भवति लोके, प्रेत्य च स्वर्गं लोकं समश्नुते ॥ २ ॥ श्रुतिस्मृतिविहितो धर्मः ॥ ३ ॥ तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् ॥ ४ ॥ शिष्टः पुनरकामात्मा ॥ ५ ॥ अगृह्य-माणकारणो धर्मः ॥ ६ ॥ आर्यावर्तः प्रागादर्शात्प्रत्यक्कालकवनादुदक्पारियात्राद्द-क्षिणेन हिमवत उत्तरेण च विन्ध्यस्य ॥ ७ ॥ तस्मिन्देशे ये धर्मा ये चाऽऽचारास्ते सर्वत्र प्रत्येतव्याः ॥ ८ ॥ न त्वन्ये प्रतिलोमकल्पधर्माणः ॥ ९ ॥ एतदार्यावर्तमि-त्याचक्षते ॥ १० ॥ गङ्गायमुनयोरन्तरेऽप्येके ॥ ११ ॥ यावद्वा कृष्णमृगो विचरति तावद्ब्रह्मवर्चसमित्यन्ये ॥ १२ ॥ अथापि भाल्लविनो निदाने गाथामुदाहरन्ति॥१३॥ पश्चात्सिन्धुर्विहरिणी सूर्यस्योदयनं पुरः । यावत्कृष्णोऽभिधावति तावद्वै ब्रह्मवर्चसम् ॥ १४ ॥ त्रैविद्यवृद्धा यं ब्रूयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः । पवने पावने चैव स धर्मो नात्र संशय इति ॥ १५ ॥ देशधर्मजातिधर्मकुलधर्माञ्श्रुत्यभावादब्रवीन्मनुः ॥ १६ ॥ सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदन्तः परिवित्तिः परिवेत्ताऽग्रेदिधिषूप-तिर्वीरहा ब्रह्मोज्झ इत्येनस्विनः ॥ १७ ॥ पञ्च महापातकान्याचक्षते ॥ १८ ॥ गुरुतल्पं सुरापानं भ्रूणहत्या ब्राह्मणसुवर्णापहरणं पतितसंयोगश्च ॥ १९ ॥ ब्राह्मेण वा यौनेन वा ॥ २० ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २१ ॥ संवत्सरेण पतति पतितेन सहाऽऽचरन् । याजनाध्यापनाद्यौनान्न तु यानासना[शना]दिति ॥ २२ ॥

---

१ घ. ङ. छ. °सार्थंध° । २ ङ. छ °ज्ञासां ज्ञा° । ३ ग. °त्यवावि° । ४ ख. घ. ङ. छ. च वि° । ५ ख. घ. च. ङ. °म् दक्षि° । ६ क °दर्शनात्प्रत्यक्कालकवना° । ७ ख. ग. °स्य ये च° । घ. ङ. °स्य च ये च° । ८ ख. ग. ङ. छ. सर्वे प्र° । ९ ख. घ. छ. नत्वन्ये । १० च. °कधर्माणाम् । ग° । ११ ग. °धर्माः । ए° । १२ ख. ग. घ. ङ. °न्तराप्ये° । १३ क. °ह्मावर्तमि° । १४ ख. ग. घ. ङ. छ. °मिति । अ° । १५ ङ. °विनोपि° । १६ घ. ङ. °मो गा° । १७ च. °विधारणी । १८ ख. पुनः । ग. पुराः । छ. ध्रुवः । १९ ङ. °वैकः । त्रै° । २० ङ. °नाः । यवने पावने चै° । २१ ङ °मोनभा° । २२ ग. °दन्तः । परिवि° । २३ ख. ब्रह्मज्ञ च इत्येत एन° । ग. ब्रह्मघ्न इत्येत एन° । २४ ख. ग. घ. ङ. °संप्रयो° । २५ क, ख. °योनं च वा° । २६ क. °याद्यानान्न । २७ ख. ग. °नादन्नपानासनादपि । घ. ङ. छ. °नाद् ।

+ योऽग्नीनपविध्येद्गुरुं च यः प्रतिजघ्नुयाद्यास्तिको नास्तिकवृत्तिः सोमं च विक्रीणीयादित्युपपातकानि ॥ २३ ॥ तिस्रो ब्राह्मणस्य भार्या वर्णानुपूर्व्येण, द्वे राजन्यस्य, एकैका वैश्यशूद्रयोः ॥ २४ ॥ शूद्रामप्येके, मन्त्रवर्जं तद्वत् ॥ २५ ॥ तथा न कुर्यात् ॥ २६ ॥ अतो हि ध्रुवः कुलापकर्षः प्रेत्य चास्वर्गः ॥ २७ ॥ षड्विवाहाः ॥ २८ ॥ ब्राह्मो दैव आर्षो गान्धर्वः क्षात्रो मानुषश्चेति ॥ २९ ॥ इच्छत उदकपूर्वं यां दद्यात्स ब्राह्मः ॥ ३० ॥ यज्ञतन्त्रे वितत ऋत्विजे कर्म कुर्वते कन्यां दद्यादलंकृत्य यं दैवमित्याचक्षते ॥ ३१ ॥ गोमिथुनेन चाऽऽर्षः ॥ ३२ ॥ सकामां कामयमानः सदृशीं यां नियु(रु)ह्यात्स गान्धर्वः ॥ ३३ ॥ यां बलेन सहसा प्रमथ्य हरन्ति स क्षात्रः ॥ ३४ ॥ पणित्वा धनक्रीतां स मानुषः ॥ ३५ ॥ तस्मादुहितृमतेऽधिरथं शतं देयमितीह क्रयो विज्ञायते ॥ ३६ ॥ या पत्युः क्रीता सत्यथान्यैश्चरतीति ह चातुर्मास्येषु ॥ ३७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति— ॥ ३८ ॥ विद्यां प्रनष्टां पुनरभ्युपैति जातिप्रणाशे त्विह सर्वनाशः । कुलापदेशेन हयोऽपि पूज्यस्तस्मात्कुलीनां स्त्रियमुद्वहन्ति । इति ॥ ३९ ॥ त्रयो वर्णा ब्राह्मणस्य वशे वर्तेरन् ॥ ४० ॥ तेषां ब्राह्मणो धर्मान्प्रब्रूयात् ॥ ४१ ॥ तं राजा चानुशिष्यात् ॥ ४२ ॥ राजा तु धर्मेणानुशासत्षष्ठं षष्ठं धनस्य हरेत् ॥ ४३ ॥ अन्यत्र ब्राह्मणात् ॥ ४४ ॥ इष्टापूर्तस्य तु षष्ठमंशं भजतीति ह ब्राह्मणो वेदमाढ्यं करोति, ब्राह्मण आपद उद्धरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः ॥ ४५ ॥ सोमोऽस्य राजा भवतीति ह प्रेत्य चाऽऽभ्युदयिकमिति ह विज्ञायते ॥ ४६ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

( अथ द्वितीयोऽध्यायः । )

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः ॥ १ ॥ त्रयो वर्णा द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः ॥ २ ॥ तेषां मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जीबन्धने ॥ ३ ॥

+ इत आरभ्य चातुर्मास्येष्वित्यन्तग्रन्थो न विद्यते ख. ग. घ. ङ. छ. पुस्तकेषु ।

१ ख. °पर्वेण । २ क. °प्येकमन्त्रवर्जं तदु तथा । ३ क. °कर्षाः प्रे° । ४ क. तं । ५ क. सो ब मुष्यात्स । ६ क पाणित्वा । ७ क. °तीह चातुर्मास्ये । अ° । ८ ख. °णा विनाशे पु° । ९ ख. °स्त्रियाश्चि° १० ख. °तिकुलप्र° । ११ ख. निर्देशेन । १२ ख. °नू । ब्र° । १३ क. ख. ङ. छ. °र्मान्वदन्नूया° । १४ क. ग. तत् । १५ ख. ग. °नुतिष्ठेत् । १६ ख. °ष्ठं ध° । १७ क. °के इवति भ° । १८ ख. °माढ्यं क° । १९ क. °णो राजः सो° । २० ख. °ते ह विज्ञायत इति । वा° । २१ क. °ष्ठे विम° । २२ ख. °ध्यायः । त° । २३ ख. °ने । अत्रा° ।

तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यते ॥ ४ ॥ वेदप्रदानादाचार्यं पितरमित्याचक्षते ॥ ५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ६ ॥ द्वयं ह वै पुरुषस्य रेतो ब्राह्मणस्योर्ध्वं नाभेरर्वाचीनमन्यत्तद्यदूर्ध्वं नाभेस्तेनास्यानौरसी प्रजा जायते ॥ ७ ॥ यदुपनयति जनन्यां जनयति यत्साधु करोति ॥ ८ ॥ अथ यदर्वाचीनं नाभेस्तेनास्यौरसी प्रजा जायते ॥ ९ ॥ तस्माच्छ्रोत्रियमनूचानमप्रजोऽसीति न वदन्तीति ॥ १० ॥ हारीतोऽप्युदाहरति ॥ ११ ॥ न ह्यस्य विद्यते कर्म किंचिदामौञ्जिबन्धनात् । वृत्त्या शूद्रसमो ज्ञेयो यावद्वेदे न जायत इति ॥ १२ ॥ अन्यत्रोदककर्मस्वधापितृसंयुक्तेभ्यः ॥ १३ ॥ विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मां शेवधिस्तेऽहमस्मि । असूयकायानृजवेऽयताय न मां ब्रूया वीर्यवती तथा स्याम् ॥ १४ ॥ * यमेव विद्याः शुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् । यस्तेन द्रुह्येत्कतमच्च नाह तस्मै मां ब्रूया निधिपाय ब्रह्मन् ॥ १५ ॥ य आतृणत्त्यवितथेन कर्मणा बहुदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन् । तं मन्येत पितरं मातरं च तस्मै न द्रुह्येत्कतमच्च नाह ॥ १६ ॥ अध्यापिता ये गुरुं नाऽऽद्रियन्ते विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा । यथैव ते न गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न भुनक्ति श्रुतं तत् ॥ १७ ॥ दहत्यग्निर्यथा कक्षं ब्रह्म पृष्टमनादृतम् । न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छक्यं मानमकुर्वत इति ॥ १८ ॥ षट्कर्माणि ब्राह्मणस्य ॥ १९ ॥ स्वाध्यायाध्ययनमध्यापनं यजनं याजनं दानं प्रतिग्रहश्चेति ॥ २० ॥ त्रीणि राजन्यस्य ॥ २१ ॥

* इत आरभ्य ब्रह्मन्नित्यन्तग्रन्थः श्रुतं तदित्यस्मात्परं विद्यते ख. ग. घ. ङ. छ. पुस्तकेषु ।

१ ख. ग. घ. ङ. छ. °यमिह वै पु° । २ च. °मुह वै पु° । ३ ख. घ. ङ. छ. °स्य यतो । ४ क. °रन्यदर्वा° । च. °रधस्तादर्वाचीनमन्यत्तद्यदूर्ध्वं नाभेस्तेन हैतत्प्रजाजा° । ५ ख. ग. घ. °मन्येत तद्य° । ६ ङ. छ. °न्यते तद्य° । ७ च. यद्ब्राह्मणानुपनयति, यदध्यापयति, यद्याजयति यत्साधु क° । ८ ङ. ग. °ति । यत्साधुक° । ९ क. अथान्यद° । १० ग. °ते जनन्यां जनयति । त° । ११ ख. म. छ. °मपूज्योऽसीति न वदन्तीति हारीताः । अथाप्युदाहरन्ति । न° । घ. ङ. °मपूज्योऽसीति न वदन्तीति हारीताः । अथा-प्युदाहरन्ति । न° । १२ ग. न त्वस्य । १३ च. °ह्यस्मिन्विद्य° । १४ ख. °मो ज्ञेयो या । १५ छ. °न्यत्रे-वोद° । १६ ख. ग. °वेऽव्रताय । १७ ग. °विद्याच्छुचि । १८ क. म. ङ. °स्मै मा ब्रू° । १९ घ. छ. °याभिधि° । २० क. ख. °आतृणोत्यवि° । २१ ख. ग. °कुर्वन्नमृ° । २२ ख. ग. °हम् । अ° । २३ क. म. °[illegible]° । घ. ङ. छ. °[illegible]म° । २४ ख. ग. घ. ङ. छ. °[illegible]मानमकु[illegible] । २५ ख. घ. ङ. छ. °[illegible] । [illegible]° । २६ क. यह्यो ।

अध्ययनं यजनं दानं च शस्त्रेण च प्रजापालनं स्वधर्मस्तेन जीवेत् ॥ २२ ॥ एता-न्येव त्रीणि वैश्यस्य, कृषिर्वाणिज्यं पाशुपाल्यं कुसीदं च ॥ २३ ॥ एतेषां परि-चर्या शूद्रस्य ॥ २४ ॥ अनियता वृत्तिः ॥ २५ ॥ अनियतकेशवेषाः सर्वेषां मुक्त-शिखावर्जम् ॥ २६ ॥ अजीवन्तः स्वधर्मेणानन्तरां पापीयसीं वृत्तिमातिष्ठेरन् ॥२७॥ न तु कदाचिज्ज्यायसीम् ॥ २८ ॥ वैश्यजीविकामास्थाय पण्येन जीवतोऽश्मलवण मणिशाणकौशेयक्षौमाजिनानि च तान्तवं रक्तं सर्वं च कृतान्नं पुष्पफलमूलानि च गन्धरसा उदकं चौषधीनां रसः सोमश्च शस्त्रं च क्षीरं च सविकारमयस्त्रपु जतु सीसं च ॥ २९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३० ॥ सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च । त्र्यहेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् । इति ॥ ३१ ॥ ग्राम्यपशूनामेकशफाः केशिनश्च सर्वे चाऽऽरण्याः पशवो वयांसि दंष्ट्रिणश्च ॥ ३२ ॥ धान्यानां तिलानाहुः ॥ ३३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३४ ॥ भोजनाभ्यञ्जनाद्दानाद्यदन्यत्कुरुते तिलैः । कृमिभूतः स विष्ठायां पितृभिः सह मज्जति । इति ॥ ३५ ॥ कामं वा स्वयं कृष्यो-त्पाद्य तिलान्विक्रीणीरन् ॥ ३६ ॥ *तस्मात्साण्डाभ्यां सनस्योताभ्यां प्राक्प्रातरा-शात्कर्षी स्यात् ॥ ३७ ॥ निदाघेऽपः प्रयच्छेत् ॥ ३८ ॥ नातिपीडयेल्लाङ्गलं प्रवी-रवत्सुशेवं सोमपित्सरु तदुद्वपति गामविं चाजानश्वानश्वतरखरोष्ट्रांश्च प्रफर्व्यं च पीवरीं प्रस्थावद्रथवाहनमिति ॥ ३९ ॥ लाङ्गलं प्रवीरवद्वीरवत्सुमनुष्यवदनडुद्वत्सु-शेवं कल्याणनासिकं कल्याणी ह्यस्य नासिका नासिकयोद्वपति दूरेऽपविध्यति, सोमपित्सरु सोमो ह्यस्य प्राप्नोति, सत्सरु तदुद्वति, गां चाविं चाजानश्वानश्वतरख-रोष्ट्रांश्च प्रफर्व्यं च पीवरीं दर्शनीयां कल्याणीं च प्रथमयुवतीम् ॥ ४० ॥ कथं हि लाङ्गलमुद्वपेदन्यत्र धान्यविक्रयात् ॥ ४१ ॥

---

* इत आरभ्य लाङ्गलमुद्वपेदित्यन्तग्रन्थो न विद्यते ग. पुस्तके ।

---

१ ख. यज्ञो । २ ख. °व वै° । ३ ख. ते । ४ ख. °स्य नि° । ५ क. च. °ता च वृ° । ६ क. च. °तिः । शि° । ७ ख. °वेषाः सर्वे या मुक्तकेशाः शि° । ८ क. °वे वामुक्तकेशा:(शा)शि° । ९ ख °नान्यतरां । ग. °नान्यतरामपा° । १० च. ज्यायसीम् । ११ ग. °वित्पार्याय° । १२ ख. ग. °मपण्यं पाषाणकौषक्षौ° । ङ. °श्मपाण्यपाषाणक्षौ° । १३ ख. घ. ङ. छ. °न्तवस्य र° । १४ क. °स्याभाण्डारयामनं स्फोताभ्यां प्रा° । °स्माद्दाभ्यां मन° । च. °स्मात्तण्डाभ्यामनस्यूता° । छ. °स्मात्ताड्भ्यां । १५ क. °राशौ केशी स्या° । १६ ख. छ °शाकेशीस्या° । १७ क. ख. घ. ङ. छ. °ये यः प्रयच्छेत ना° । १८ च. °त् । लाङ्गलं पवी° । १९ ख. घ. ङ. छ. °दनडुद्व° । २० च. °विं प्रफ° । २१ क. °वत्मनु° । २२ क. °ड्वत्सुशेवकल्याण° ।

रसा रसैर्महतो हीनतो वा निमातव्या न त्वेव लवणं रसैः ॥ ४२ ॥ तिलतण्डुलपक्वान्नं विद्या मनुष्याश्च विहिताः परिवर्तकेन ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणराजन्यौ वार्धुषान्नं नाद्याताम् ॥ ४४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ४५ ॥ समर्घं धान्यमुद्धृत्य महार्घं यः प्रयच्छति । स वै वार्धुषिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ब्रह्महत्यां च वृद्धिं च तुलया समतोलयत् । अतिष्ठद्भ्रूणहा कोट्यां वार्धुषिः समकम्पत । इति ॥ ४६ ॥ कामं वा परिलुप्तकृत्याय पापीयसे दद्याताम् ॥ ४७ ॥ द्विगुणं हिरण्यं त्रिगुणं धान्यम् ॥ ४८ ॥ धान्येन रसा व्याख्याताः ॥ ४९ ॥ पुष्पमूलफलानि च ॥ ५० ॥ तुलाधृतमष्टगुणम् ॥ ५१ ॥ अथाप्युदाहरन्ति * ॥५२॥ राजाऽनुमतभावेन द्रव्यवृद्धिं विनाशयेत् ॥५३॥ पुना राजाऽभिषेकेण द्रव्यवृद्धिं च वर्जयेत् । द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पञ्चकं च शतं स्मृतम् ॥ ५४ ॥ मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः। वसिष्ठवचनप्रोक्तां वृद्धिं वार्धुषिके शृणु । पञ्च माषास्तु विंशत्या एवं धर्मो न हीयते । इति ॥ ५५ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

( अथ तृतीयोऽध्यायः । )

अश्रोत्रिया अननुवाक्या अनग्नयो वा शूद्रसधर्माणो भवन्ति + ॥ १ ॥ मानवं चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ॥ २ ॥ योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम् । स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥ ३ ॥ नानृग्ब्राह्मणो भवति न वणिङ्न कुशीलवः। न शूद्रप्रेषणं कुर्वन्न स्तेनो न चिकित्सकः ॥ ४ ॥ अव्रता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः। तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदो हि सः ॥ ५ ॥ चत्वारोऽपि त्रयो वाऽपि यद्ब्रूयुर्वेदपारगाः। स धर्म इति विज्ञेयो नेतरेषां सहस्रशः ॥६॥ अव्रतानाममन्त्राणां

* च. पुस्तके ग्रन्थव्यत्यासो वर्तते । + इत उत्तरं 'नानृग्ब्राह्मणो भवति' इत्यधिकं क. ग. घ. ङ. पुस्तकेषु ।

१ ख. ग. घ. ङ. छ. रसैः समतो हान° । २ क. मा । ३ ख. ग. ङ. छ. °धान्यानु° । ४ क. ख. °र्धुषी न दद्या° । °र्धुषान्नं नाद° । ५ ख. °समर्घं धनमु° । छ. समार्घं । ६ ख. घ. ङ. छ. °तः । वार्धुर्षि- ण्यारं तु° । ग. °तः वृद्धिं च भ्रूणहत्यां च तु° । ७ ख. घ. ङ. छ. °र्धुषिर्न व्यक° । ग. °र्धुषिर्न्यवपत्तत इ इ° । ८ क. °लधाप्यायुः पा° । ९ ग. घ. ख. °धात् । द्वि° । १० च °मातुमूल° । क. °मानमूल° । ११ क. विना नये° । १२ क. °व्यमूलं तु वर्धते । द्वि° । ख. °व्यमूलं च वर्धते । च° । १३ ख. घ. ङ. चान° । ग. °चानलुब्धका न° । १४ ख, घ. ङ. छ. कुसीदल° । ग. कुसीदजीवि । १५ ख. °पि वै ब्रूयु° ।

जातिमात्रोपजीविनाम् । सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ ७ ॥ यद्वदन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममतद्विदम्। तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तॄनधिगच्छति ॥८॥ श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि नित्यशः । अश्रोत्रियाय दत्तं हि पितॄन्नैति न देवताः ॥ ९ ॥ यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चैव बहुश्रुतः । बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ १० ॥ ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते । ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ ११ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः । यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ १२ ॥ विद्वद्भोज्यान्यविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते । तान्यनावृष्टिमृच्छन्ति महद्वा जायते भयम् । इति ॥ १३ ॥ अप्रज्ञायमानं वित्तं योऽधिगच्छेद्राजा तद्धरेदधिगन्त्रे षष्ठमंशं प्रदाय १४ ॥ ब्राह्मणश्चेदधिगच्छेत्षट्सु कर्मसु वर्तमानो न राजा हरेत् ॥ १५ ॥ आततायिनं हत्वा नात्र प्राणच्छेत्तुः किंचित्किल्बिषमाहुः ॥१६॥ षड्विधा ह्याततायिनः ॥१७॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥१८॥ अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः । क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते आततायिनः ॥ १९ ॥ आततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम् । जिघांसन्तं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥२०॥ स्वाध्यायिनं कुले जातं यो हन्यादाततायिनम् । न तेन भ्रूणहा स स्यान्मन्युस्तं मृत्युमृच्छति ॥ २१ ॥ त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णवांश्चतुर्मेधा वाजसनेयी षडङ्गविद्ब्रह्मदेयानुसंतानश्छन्दोगो ज्येष्ठसामगो मन्त्रब्राह्मणविद्यः स्वधर्मानधीते यस्य दशपुरुषं मातृपितृवंशः श्रोत्रियो विज्ञायते विद्वांसः स्नातकाश्चैते पङ्क्तिपावना भवन्ति ॥२२॥ चातुर्विद्यं विकल्पी च अङ्गविद्धर्मपाठकः । आश्रमस्थास्त्रयो मुख्याः पर्षदेषा दशावरा ॥२३॥ उपनीय तु यः कृत्स्नं वेदमध्यापयेत्स आचार्यः॥२४॥ यस्त्वेकदेशं स उपाध्यायो यश्च वेदाङ्गानि ॥ २५ ॥ आत्मत्राणे वर्णसंकरे वा ब्राह्मणवैश्यौ शस्त्रमाददीयाताम् ॥ २६ ॥ क्षत्रियस्य तु तन्नित्यमेव रक्षणाधिकारात् ॥ २७ ॥ प्राग्वोदग्वाऽऽसीनः प्रक्षाल्य पादौ पाणी चाऽऽमणिबन्धनात् ॥ २८ ॥ अङ्गुष्ठमूलस्योत्तरतो रेखा ब्राह्मं तीर्थं तेन त्रिराचामेदशब्दवद्भिः ( दोषावद्भिः ) परिमृज्यात् ॥ २९ ॥ खान्यद्भिः संस्पृशेत् ॥ ३० ॥

---

१ क. ख. ङ. छ. पर्षत्त्वं नैव वि° । २ ख. घ. ङ. छ. °दन्त्यन्यथा भूत्वा मूर्खा धर्ममतद्विदः । त° ३ ख. ग. घ. ङ. °द्वक्तॄनप्यनुग° । ४ ख. ग. घ ङ. दत्तानि तृप्तिं नाऽऽयान्ति दे° । ५ ख. घ. ङ. छ. मूर्खे । ६ ख. ग. घ. ङ. °ज्यानि भक्षन्ति मूर्खा रा° । ७ ख. घ. ङ. छ. °ते । तदन्नं नाशमायाति महच्चापि भयं भवेत् । अ° । ८ ख. °षट्कर्मसु° । ९ ख. घ. ङ. °विप्र वि° । ग. °विप्रोवि° । १० घ. पर्षदेषा दशा° । ११ घ. ङ. छ. छ. शिष्य । १२ ग. °संस्कारे । घ. संवर्गे ब्रा° । १३ ङ. °रक्षा° ।

मूर्धन्यपो निनयेत् ॥ ३१ ॥ सव्ये च पाणौ, प्रजांस्तिष्ठञ्शयानः प्रणतो वा नाऽऽचामेत् ॥ ३२ ॥ हृदयंगमाभिरद्भिरबुद्बुदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः कण्ठगाभिः क्षत्रियः शुचिः ॥ ३३ ॥ वैश्योऽद्भिः प्राशिताभिस्तु स्त्रीशूद्रं स्पृष्टाभिरेव चै ॥ ३४ ॥ पुत्र्य-दारादयोऽपि गोस्तर्पणाः स्युः ॥ ३५ ॥ न वर्णगन्धरसदुष्टाभिर्याश्च स्युरशुभागमाः ॥ ३६ ॥ न मुख्या विप्रुष उच्छिष्टं कुर्वन्त्यनङ्गश्लिष्टाः ॥ ३७ ॥ सुप्त्वा भुक्त्वा पीत्वा क्षुत्वा रुदित्वा स्नात्वा चाऽऽचान्तः पुनराचामेत् ॥३८॥ वासश्च परिधायोष्ठौ च संस्पृश्य यत्रालोमकौ न श्मश्रुगतो लेपः ॥ ३९ ॥ दन्तवद्दन्तसक्तेषु यच्चा[प्य]न्त-र्मुखे भवेत् । आचान्तस्यावशिष्टं स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः ॥४०॥ परानथाऽऽचामयतः पादौ या विप्रुषो गताः । * भूम्यास्तास्तु समाः प्रोक्तास्ताभिर्नोच्छिष्टभाग्भवेत्॥४१॥ ÷ प्रचरन्नभ्यवहार्येषूच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् । भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत्पुनः ॥४२॥ यद्यन्मीमांस्यं स्यात्तत्तदद्भिः संस्पृशेत् ॥४३॥ श्वहताश्च मृगा वन्याः पातितं च खगैः फलम् । बालैरनुपरिक्रान्तं स्त्रीभिराचरितं च यत् ॥४४॥ प्रसारितं च यत्पण्यं ये दोषाः स्त्रीमुखेषु च । मशकैर्मक्षिकाभिश्च निर्लीयोनो[11](येवो)पहन्यते ॥४५॥ क्षितिस्थाश्चैव या आपो गवां तृप्तिकराश्च याः । परिसंख्याय तान्सर्वाञ्शुचीनाह प्रजापतिः । इति ॥४६॥ लेपगन्धा[15]पकर्षणे शौचममेध्यलिप्तस्याद्भिर्मृदा च ॥४७॥ तैजसमृन्मयदारवतान्तवानां भस्मपरिमार्जनप्रदाहतक्षणनिर्णेजनानि ॥ ४८ ॥ तैजसवदुपलमणीनां मणिवच्छङ्खशुक्तीनां दारुवदस्थ्नां रज्जुविदलचर्मणां चैलवच्छौचम् ॥४९॥ गोवालैः फलमयानां गौरसर्षपकल्केन क्षौमजानाम् ॥ ५० ॥ भूम्यास्तु संमार्जनप्रोक्षणोपलेपनोल्लेखनैर्यथास्थानं दोषविशेषात्प्रायत्यमुपैति ॥ ५१ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ५२ ॥ खननाद्दहना-

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्च. पुस्तके—"ताभिर्नोच्छिष्टतां यान्ति भूम्यास्तास्तु समाः स्मृताः" इति ।
÷ चरन्नभ्यवहारेष्विति पाठश्च. पुस्तके ।

१ च. °ताभिः । स्त्री° । २ ख. ग. घ. ङ. °शूद्रौ स्पृ° । ३ क. च प्रदरादपियोग्यर्यालभ्यागास्युः । घ. च प्रदरादपि या गोस्तर्पणसमर्थाः स्युः । ४ ख. ग. °प्रद्वारापियागास्तर्पणानि स्युः । ५ च. °कृमस्पृष्टाः । ६ ख. ग. घ. °स्वा स्ना° । ७ घ. ङ. छ. °म्यातास्तास° । ८ ख. समा ज्ञेयास्ता° । ९ च. निधाय । १० ङ. °त् । शुनाऽऽहृता मृ° । ११ ख. ग. °पविद्धान्तः स्त्री° । १२ क. °लीनिर्नोप° । ग. °लीनोनोप° । घ. °लीनैर्नोप° । १३ ख. ग. छ. °वा प्रीतिक° । १४ क. °म्याशुक° । १५ ख. ग. घ. ङ. °र्षणे शौ° । १६ ख. ग. °लवमसानां । १७ ख. ग. घ. °स्थाने दो° ।

द्वर्षाङ्गोभिराक्रमणादपि । चतुर्भिः शुध्यते भूमिः पञ्चमाच्चोपलेपनात् । इति ॥५३॥ रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति । भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुध्यति ॥५४॥ मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा श्लेष्मपूयाश्रुशोणितैः । संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनः पाकेन मृन्मयम् ॥ ५५ ॥ अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति । विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥ ५६ ॥ अद्भिरेव काञ्चनं पूयते, तथा राजतम् ॥५७॥ अङ्गुष्ठकनिष्ठिकामूले दैवं तीर्थम् ॥ ५८ ॥ अङ्गुल्यग्रे मानुषम् ॥ ५९ ॥ पाणिमध्य आग्नेयम् ॥ ६० ॥ प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पित्र्यम् ॥ ६१ ॥ रोचत इति सायं प्रातरग्नीन्य(न)भिपूजयेत् ॥ ६२ ॥ स्वदितमिति पित्र्येषु ॥ ६३ ॥ संपन्नमित्याभ्युदयिकेषु ॥ ६४ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थोऽध्यायः ।)

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं संस्कारविशेषाच्च ॥ १ ॥ ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः । ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत, इति निगमो भवति॥२॥ गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत्त्रिष्टुभा राजन्यं, जगत्या वैश्यं, न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो विज्ञायते ॥ ३ ॥ सर्वेषां सत्यमक्रोधो दानमहिंसा प्रजननं च ॥ ४ ॥ पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं हिंस्यात् ॥ ५ ॥ मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि । अत्रैव च पशुं हिंस्यान्नान्यथेत्यब्रवीन्मनुः ॥ ६ ॥ नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् । न प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्माद्यागे वधोऽवधः ॥ ७ ॥ अथापि ब्राह्मणाय वा राजन्याय वाऽभ्यागताय वा महोक्षं वा महाजं वा पचेदेवमस्याऽऽतिथ्यं कुर्वन्तीति ॥८॥ उदकक्रियामशौचं च द्विवर्षात्प्रभृति मृत उभयं कुर्यात् ॥९॥

१ च. °स्यं पुनः पाकेन मृन्मयम् । म° । २ ख. घ. ङ. छ. °पाकान्महीमय° । ३ च. ङ. छ. पूयेत् । त° । ४ ख. ग. रोचन्त इ° । ५ ख. ग. घ. ङ. च. छ. °रसनान्य° । ६ च. °केष्वाभ्युदायिकेष्विति । इ° । ७ ख. ग. घ. ङ. °ते । त्रिष्वेव निवासः स्यात्सर्वे° । ८ च °आयामप्येव पशुं हिंस्यादिति मानवम् । अ° । ९ क. घ. ङ. छ. °होक्षाणं वा म° । १० ङ. वा पचेदे° । ११ च. °मस्मा आति° । १२ क. च. °ति । इ°

दन्तजननादित्येके ॥ १० ॥ शरीरमग्निना संयोज्यानवेक्षमाणा अपोऽभ्यवयन्ति ॥ ११ ॥ सव्येतराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रियां कुर्वन्ति ॥ १२ ॥ अयुग्मा दक्षिणामुखाः ॥ १३ ॥ पितॄणां वा एषा दिक्, या दक्षिणा ॥ १४ ॥ गृहान्व्रजित्वा प्रस्तारे त्र्यहमनश्नन्त आसीरन् ॥ १५ ॥ अशक्तौ क्रीतोत्पन्नेन वर्तेरन्दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ॥ १६ ॥ मरणात्प्रभृति दिवसगणना सपिण्डता तु सप्तपुरुषं विज्ञायते ॥ १७ ॥ अप्रत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषं त्रिदिनं विज्ञायते ॥ १८ ॥ प्रत्तानामितरे कुर्वीरंस्तांश्च(?) तेषां जननेऽप्येवमेवं निपुणां शुद्धिमिच्छतां मातापित्रोर्बीजनिमित्तत्वात् ॥ १९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २० ॥ नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गं चेन्न गच्छति । रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं तच्च पुंसि न विद्यते, इति ॥ २१ ॥ *तच्चेदन्तः पुनरापतेच्छेषेण शुध्येरन् ॥ २२ ॥ रात्रिशेषे द्वाभ्यां, प्रभाते तिसृभिर्ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण भूमिपो विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ २३ ॥ अत्राप्युदाहरन्ति ॥ २४ ॥ आशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वाऽपि भुक्तवान् । स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्यग्योनिषु जायते । इति ॥ २५ ॥ अनिर्दशाहे पक्वान्नं नियोगाद्यस्तु भुक्तवान् । कृमिर्भूत्वा स देहान्ते तद्विष्ठामुपजीवति ॥ २६ ॥ द्वादश मासान्द्वादशार्धमासान्वाऽनश्नन्संहितामधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते ॥ २७ ॥ ऊनद्विवर्षे प्रेते गर्भपतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमाशौचं सद्यः शौचमिति गौतमः ॥ २८ ॥ देशान्तरस्थे प्रेत ऊर्ध्वं दशाहाच्छ्रुत्वैकरात्रमाशौचम् ॥ २९ ॥ आहिताग्निश्चेत्प्रवसन्म्रियेत पुनः संस्कारं कृत्वा शववच्छौचमिति गौतमः ॥ ३० ॥ यूपचितिश्मशानरजस्वलासूतिकाशुचींनुपस्पृश्य सशिरा अभ्युपेयादप इति ॥ ३१ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

=====

* इत आरभ्य तिसृभिरित्यन्तग्रन्थः ख. ग. घ. ङ. छ. पुस्तकेषु न विद्यते ।

१ ख. ग. घ. च. छ. °वेक्षमा° । २ क. °पो नय° । ३ ख. ग. ङ. छ. °न्ति । ततस्तत्रस्था एव । धे° । ४ क. सव्योत्तरा° । ख. ग. ङ. छ. सव्योत्तरा° । ५ च. कुर्वीरन्नयु° । ६ क. °त्वाऽधः प्रस्तारे । ख. ग. घ. ङ. छ. °त्वा स्वस्ता° । ७ च. °ते । सपिण्डत्वं सप्त° । ८ च. °ते । प्रत्तानां । ९ क, च. °वं त्रि° । १० च. °च स्वामिषु° । ११ क. च. °त्रोर्वा तन्निमित्तत्वान्मातुरित्येके । अ° । १२ च. राजन्यः । १३ च. °त्योन्यां च. वा° । १४ क. अन्तर्दशाहे परराात्रे नि° । १५ च. परशवे नियोगात्कृपणान्नियमः । कृ° । १६ च. °न्ते तां विष्ठां समुपाश्नुत इति । १७ क. तद्विष्ठामु° । १८ क. च. °ताध्ययनम° । १९ च. °शुचीन्स्पृष्ट्वा सशिरस्कोऽभ्यु° । २० च. इत्याप इति ।

## अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना ॥ १ ॥ अनग्निकाऽनुदक्या वा अनृतमिति विज्ञायते ॥ २ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३ ॥ पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने । पुत्रश्च स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ४ ॥ तस्या भर्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ॥ ५ ॥ मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥ ६ ॥ त्रिरात्रं रजस्वलाऽशुचिर्भवति, सा नाञ्ज्यान्नाभ्यञ्ज्यान्नाप्सु स्नायात्, अधः शयीत, दिवा न स्वप्यात्, नाग्निं स्पृशेत्, न रज्जुं सृजेत्, न दन्तान्धावयेत्, न मांसमश्नीयात्, न ग्रहान्निरीक्षेत, न हसेन्न किंचिदाचरेत्, अखर्वेण पात्रेण पिबेत्, अञ्जलिना वा पिबेत्, लोहितायसेन वा ॥ ७ ॥ विज्ञायते हीन्द्रस्त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रं हत्वा पाप्मगृहीतो महत्तमाधर्मसंबद्धोऽहमित्येवमात्मानममन्यत, तं सर्वाणि भूतान्यभ्याक्रोशन्, भ्रूणहन्भ्रूणहन्भ्रूणहन्निति, स स्त्रिय उपाधावत्, अस्यै मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं प्रतिगृह्णीतेति गत्वैवमुवाच, ता अब्रुवन्, किं नोऽभूदिति, सोऽब्रवीद्वरं वृणीध्वमिति, ता अब्रुवन्नृतौ प्रजां विन्दामहा इति, काममा विजनितोः संभवाम इति, *तथेति ताः प्रतिजगृहुस्तृतीयं भ्रूणहत्यायाः ॥ ८ ॥ सैषा भ्रूणहत्या मासि मास्याविर्भवति ॥ ९ ॥ तस्माद्रजस्वलान्नं नाश्नीयात् ॥ १० ॥ अतश्च भ्रूणहत्याया एवैषा रूपं प्रतिमुच्याऽऽस्ते कञ्चुकमिव ॥ ११ ॥ तदाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ १२ ॥ अञ्जनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यम् । तद्धि स्त्रिया अन्नमिति ॥ १३ ॥ तस्मात्तस्यास्तत्र न च मन्यन्ते ॥ १४ ॥ आचारायाश्च योषित इति सेयमुपयाति ॥ १५ ॥

*इत उत्तरमधिकं " यथेच्छयाऽऽप्रसवकालात्पुरुषेण सह मैथुनभावेन संभवाम इति एषोऽस्माकं वरस्तथेन्द्रेणोक्तास्ताः प्रतिजगृहुरिति " ख. ग. घ. ङ. पुस्तकेषु ।

१ ख. ग. °त्रिरसु° । घ. ङ. छ. °त्रिनमसु° । २ घ. अमृत° । ३ क. ख. ग. पुत्राश्च । ४ क. ख. घ. ङ. च. स्थविरे । ५ क. उक्तप्रा° । च. उक्तं प्रायश्चित्तं र° । ६ च. छ. °श्चित्तं र° । ७ च. °त् । नचा-वेदक्ष° । ख. ग. घ. ङ. °त् । न खर्वेण पिबेन्नाञ्जलिना वा न को° । ८ ख. ग. °ण्मना गृहीतोऽमन्यत इति । तं । ९ च. भ्रूणहत्यायै । १० क. च. °ति ता अ° । ११ च. भूयादि° । १२ ख. ग. विजानीमोऽर्थं म° । १३ क. च. °न्नाया अर्थ । १४ क. च. °त । भ्रू° । १५ ख. ग. °वैतद्रूपं । १६ क. च. °स्ते त° । १७ च. °तस्यै च तत्र च बीभत्सन्ते मेयमुपायादिति । उ° । छ. °तस्य तत्र न च मार्त्सन्ते । १८ क. ग घ बीभत्सन्ते मेध उपायादिति । उद° । १९ छ. योऽधिक...मेधम्° ।

उदक्यास्त्वासते येषां ये च केचिदनग्नयः। कुलं चाश्रोत्रियं येषां सर्वे ते शूद्रधर्मिण इति ॥ १६ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः।

आचारः परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः। हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥ १ ॥ नैनं तपांसि न ब्रह्म नाग्निहोत्रं न दक्षिणाः। हीनाचारमितो भ्रष्टं तारयन्ति कथंचन ॥ २ ॥ आचारहीनं न पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः। छन्दांस्येनं मृत्युकाले त्यजन्ति नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥ ३ ॥ * आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य वेदाः षडङ्गास्त्वखिलाः सयज्ञाः। कां प्रीतिमुत्पादयितुं समर्था अन्धस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥ ४ ॥ नैनं छन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति मायाविनं मायया वर्तमानम्। द्वे (अ) क्षरे सम्यगधीयमाने पुनाति तद्ब्रह्म यथावदिष्टम् ॥ ५ ॥ दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः। दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥ ६ ॥ आचारात्फलते धर्म आचारात्फलते धनम्। आचाराच्छ्रियमाप्नोति आचारो हन्त्यलक्षणम् ॥ ७ ॥ सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः। श्रद्दधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥ ८ ॥ आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृता धर्मविदा तु कार्याः। वाग्बुद्धिकार्याणि तपस्तथैव धनायुषी गुप्ततमे तु कार्ये ॥ ९ ॥ उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः। रात्रौ कुर्याद्दक्षिणास्य एवं ह्यायुर्न हीयते ॥ १० ॥

* इत आरभ्य यथावदिष्टमित्यन्तग्रन्थो न विद्यते ख. ङ. छ. पुस्तकेषु।

१ ख. ग. तेषां। २ ख. ग. घ. ङ. °यः। गृहस्थाः श्रोत्रिया ये°। ३ घ. °मि। सर्वे ते शूद्रधर्मिण इति। इति प°। ४ ङ. °रः प्रथमो। ५ ग. °चाराश्रितं भ्र°। ६ ख. ग. [illegible]। ७ ख. घ. °[illegible]। [illegible]। ८ ङ. °था इवाङ्गाः। दु°। ख. °था इवाब्दाः। दु°। ९ ख. ग. °[illegible]°। १० ङ. °मि [illegible]°। ११ ख. ग. घ. ङ. °हितीयों°। १२ ङ. °त्रौ दक्षिणामुखः कुर्यादेवं। घ °त्रौ तु दक्षिणा कुर्यादेवं। १३ ङ. रिष्यते। ग. रिष्यते। घ. रिष्यति।

मन्त्रार्थी यदि सूर्यं च प्रति गां प्रति च द्विजम् । प्रति सोमोदकं संध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः
॥११॥ न नद्यां मेहनं कार्यं न भस्मनि न गोमये । न वा कृष्टे न मार्गे च नोप्ते क्षेत्रे
न शाद्वले ॥१२॥ छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः । यथासुखमुखः कुर्यात्
प्राणबाधाभयेषु च ॥१३॥ उद्धृताभिरद्भिः कार्यं कुर्यात्स्नानमनुद्धृताभिरपि ॥१४॥
आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात्ससिकतां तथा । अन्तर्जले देवगृहे वल्मीके मूषकस्थले
कृतशौचावशिष्टा च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः ॥ १५ ॥ एका लिङ्गे करे तिस्र
उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके । पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः ॥ १६ ॥ एतच्छौचं
गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां च चतुर्गुणम्
॥ १७ ॥ अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्ष्यं वानप्रस्थस्य षोडश । द्वात्रिंशत्तु गृहस्थस्य अमितं
ब्रह्मचारिणः ॥ १८ ॥ अनड्वान्ब्रह्मचारी च आहिताग्निश्च ते त्रयः । भुञ्जाना एव
सिध्यन्ति नैषां सिद्धिरनश्नताम् + ॥ १९ ॥ योगस्तपो दमो दानं सत्यं शौचं दया
श्रुतम् । विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥ २० ॥ ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा
जितेन्द्रियाः प्राणिवधान्निवृत्ताः । प्रतिग्रहे संकुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं
समर्थाः ॥ २१ ॥ नास्तिकः पिशुनश्चैव कृतघ्नो दीर्घरोषकः । चत्वारः
कर्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः ॥ २२ ॥ दीर्घवैरमसूया च असत्यं ब्रह्मदूषणम् ।
पैशुन्यं निर्दयत्वं च जानीयाच्छूद्रलक्षणम् ॥ २३ ॥ किंचिद्वेदमयं पात्रं किंचित्पात्रं
तपोमयम् । पात्राणामपि तत्पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥ २४ ॥ शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो
ह्यधीयानोऽपि नित्यशः । जुह्वन्वाऽपि जपन्वाऽपि गतिमूर्ध्वां न विन्दति ॥ २५ ॥
शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः । स भवेत्सूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले
॥ २६ ॥ शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति । यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा न च

---

+ इत उत्तरमेतद्वचनमधिकं ख. ग. पुस्तकयोः—"तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च । इज्याध्ययनधर्मेषु यो नाऽऽसक्तः स निष्क्रियः" इति ।

---

१ ख. ङ. चैव । २ ख. °नं कुर्यान्न पथि न च भस्मनि । न गोमये न कृष्टे नोप्ते न शाद्वलोपजीव्यच्छायासु । छा° । ३ क. °ष्टे नोप्ते न शाद्वलोपजीव्यच्छायासु । छा° । ४ ख. ग. घ. ङ. °बाधक° । ५ क. °शौच स्थान° । ६ क. ख. ङ. °कतात° । च °कतां तु या । अ° । ७ क. ख. ग. मूषिक° । ८ घ. तपसो-ऽप्युदर्य स्थलम् । प° । ९ क. पञ्च पादे द° । १० घ. ङ. मुनेर्भुक्तं । ११ च. अश्नन्त । १ च. °म् । व्रतेषु नियमेषु वेज्याध्ययनधर्मेषु । यो° । १३ ख. ग. °म् । सर्वत्र दा° । १४ ख. ग. ङ. असूयकः । १५ ङ. °च यदि कश्चिन्मृतो द्वि° ।

स्वर्गार्हको भवेत् ॥ २७ ॥ स्वाध्यायोत्थं योनिमन्तं प्रशान्तं वैतानस्थं पापभीरुं बहुज्ञम्। स्त्रीषु क्षान्तं धार्मिकं गोशरण्यं व्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः ॥ २८ ॥ आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु। विनश्येत्पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं रसाश्च ते ॥ २९ ॥ एवं गां च हिरण्यं च वस्त्रमन्नं महीं तिलान्। अविद्वान्प्रतिगृह्णानो भस्मी भवति दारुवत् ॥ ३० ॥ नाङ्गनखवादनं कुर्यान्नत्वेव भोजनादौ ॥ ३१ ॥ न चापोऽञ्जलिना पिबेत् ॥ ३२ ॥ न पादेन पाणिना वा जलमभिहन्यान्न जलेन जलम् ॥ ३३ ॥ नेष्टकाभिः फलानि पातयेत् ॥ ३४ ॥ न फलेन फलं न कल्को न कुहको भवेत् ॥ ३५ ॥ न म्लेच्छभाषां शिक्षेत् ॥ ३६ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३७ ॥ न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो भवेत्। न च वाक्चपलो विप्र इति शिष्टस्य गोचरः ॥ ३८ ॥ पारम्पर्यागतो येषां वेदः सपरिबृंहणः। ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥ ३९ ॥ यं न सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम् *। न सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित्स ब्राह्मण इति ॥ ४० ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारी( रि )गृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजकाः ॥ १ ॥ तेषां वेदमधीत्य वेदौ वा वेदान्वाऽविशीर्णब्रह्मचर्यो यमिच्छेत्तमावसेत् ॥ २ ॥ ब्रह्मचार्याचार्यं परिचरेत् ॥ ३ ॥ आ शरीरविमोक्षात् ॥ ४ ॥ आचार्ये प्रमीतेऽग्निं परिचरेत् ॥ ५ ॥ विज्ञायते हि तवाग्निराचार्य इति ॥ ६ ॥ संयतवाक्चतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी भैक्षमाचरेत् ॥ ७ ॥ गुर्वधीनो जटी( टि )लः शिखाजटो वा गुरुं गच्छन्तमनुगच्छेत् ॥ ८ ॥ आसीनं च तिष्ठञ्शयानं चाऽऽसीन उपासीत ॥ ९ ॥ आहूताध्यायी सर्वं

* एतदनन्तरं सकलादर्शपुस्तकेषु "न श्रुतं न च दुःश्रुतम्" इति वाक्यमधिकम्।

१ ख 'गार्हको भ'। २ क. ख. 'ध्यायाढ्यं योनिमिश्रं प्र'। ३ ख. ग. वैतान्यस्थं। ४ ख. ग. स्त्रीपुत्रार्थं धा'। ५ क. क्षाते। घ. छ. क्रान्तं। ६ घ. 'त्पात्र च. पा'। ७ ख. घ. छ. नाङ्गनखवाद्यं च वादित्रं कुर्यान्न चा'। ८ ख. ग. 'न न पाणिना वा रामानम'। ९ ख ग नास्त्यंपुस्तके। १० घ. ग च वाक्चपल इ'। ११ क योऽध्याय'। ख. ग. घ. छ. 'योऽप्रमिश्रेष्वुमा'। १२ क. ख. 'ब्रह्मचर्यो'। १३ ख. विलेपात्। आ'। १४ ख. मोक्षणात्। आ'। १५ ख. 'र्ये च प्रेतेऽग्निं। १६ ख. 'गच्छन्तमासीनं चैतिष्ठन्ता', १७ ख. ग. घ. 'नं चानुतिष्ठेत शया'। १८ ग घ. छ. उपवसेत्। १९ ख. ग. घ. सर्वमेवं नि'।

कार्यं निवेद्य तदनुज्ञया कुर्वीत ॥ १० ॥ खट्वाशयनदन्तप्रक्षालनाञ्जनाभ्यञ्जनोपानच्छत्रवर्जी तिष्ठेदहनि रात्रावासीत ॥ ११ ॥ त्रिःकृत्वोऽभ्युपेयादपोऽभ्युपेयादप इति ॥ १२ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ।

गृहस्थो विनीतक्रोधहर्षो गुरुणाऽनुज्ञातः स्नात्वाऽसमानार्षामस्पृष्टमैथुनां यवीयसीं सदृशीं भार्यां विन्देत ॥ १ ॥ [व] पञ्चमीं मातृबन्धुभ्यः सप्तमीं पितृबन्धुभ्यः ॥२॥ वैवाह्यमग्निमिन्धीत ॥ ३ ॥ सायमागतमतिथिं नावरुन्ध्यात् ॥ ४ ॥ नास्यानश्नन्गृहे वसेत् ॥ ५ ॥ यस्य नाश्नाति वासार्थी ब्राह्मणो गृहमागतः । सुकृतं तस्य यत्किंचित्सर्वमादाय गच्छति ॥ ६ ॥ एकरात्रं तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः । अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥७॥ नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं सांगतिकं तथा । काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्नन्गृहे वसेत् ॥ ८ ॥ श्रद्धाशीलोऽस्पृहयालुरलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः स्यात् ॥ ९ ॥ अलं च सोमपानाय नासोमयाजी स्यात् ॥ १० ॥ युक्तः स्वाध्याये प्रजनने यज्ञे च ॥ ११ ॥ गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानासनशयनवाक्सूनृतानसूयाभिर्मानयेत् ॥ १२ ॥ यथाशक्ति चान्नेन सर्वभूतानि ॥१३॥ गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः । चतुर्णामाश्रमाणां तु गृहस्थस्तु विशिष्यते ॥ १४ ॥ यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ॥ १५ ॥ यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः । एवं गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षवः ॥ १६ ॥ नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती नित्यस्वाध्यायी पतितान्नवर्जी । ऋतौ च गच्छन्विधिवच्च जुह्वन्न ब्राह्मणश्च्यवते ब्रह्मलोकात् । इति ॥ १७ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

१ ख. °त्रवाग्न° । २ ख. ग. °माभ्यञ्जन° । ३ क. °त । त्रिरह्नोऽभ्युपेयादपो° । ख °त । त्रिरह्नेऽभ्युपेयादप इत्यप इ° । ४ ख. मार्षेयाम° । ५ ख. °थुनामवरवय° । ६ ख. ग. °मिन्ध्यात् । सा° । ७ ख. मा । ८ ख. हि तिथिर्यस्मा° । ख. स्थितिर्यस्मा° । ९ ख. °ण अतिथिर्विप्रः साङ्गतिकस्तथा । १० ख. सोमाय नासोमयाजी यु° । ११ ख. °भिर्महये° । १२ ख. सर्वाणि भूः । १३ ग. ख. भिक्षुकाः । १४ ख ग. ग. °ब्रह्मलोकादिति ।

अथ नवमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थो जटिलश्चीराजिनवासा ग्रामं च न प्रविशेत् ॥ १ ॥ न फालकृष्टमधितिष्ठेत् ॥ २ ॥ अकृष्टं मूलफलं संचिन्वीत, ऊर्ध्वरेताः क्षमाशयः ॥ ३ ॥ मूलफलभैक्षेणाऽऽश्रमागतमतिथिमभ्यर्चयेत् ॥ ४ ॥ दद्यादेव न प्रतिगृह्णीयात् ॥ ५ ॥ त्रिषवणमुदकमुपस्पृशेत् ॥ ६ ॥ श्रावणकेनाग्निमाधायाऽऽहिताग्निः स्याद्वृक्षमूलिकः ॥७॥ ऊर्ध्वं षड्भ्यो मासेभ्योऽनग्निरनिकेतः ॥ ८ ॥ दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः स गच्छेत्स्वर्गमानन्त्यमानन्त्यम् ॥ ९ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत ॥ १ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २ ॥ अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो मुनिः। तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ॥ ३ ॥ अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यस्तु निवर्तते । हन्ति जातानजातांश्च द्रव्याणि प्रतिगृह्य च ॥ ४ ॥ संन्यसेत्सर्वकर्माणि वेदमेकं न संन्यसेत् । वेदसंन्यसनाच्छूद्रस्तस्माद्वेदं न संन्यसेत् ॥ ५ ॥ एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः । उपवासात्परं भैक्षं दया दानाद्विशिष्यते ॥ ६ ॥ मुण्डोऽममोऽपरिग्रहः सप्तागाराण्यसंकल्पितानि चरेद्भैक्ष्यं (क्षं) विधूमे सन्नमुसले ॥ ७ ॥ एकशाटीपरिवृतोऽजिनेन वा गोप्रलूनैस्तृणैर्वेष्टितशरीरः स्थण्डिलशाय्यनित्यां वसतिं वसेत्, ग्रामान्ते देवगृहे शून्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः ॥ ८ ॥ अरण्यनित्यो न ग्राम्यपशूनां संदर्शने विहरेत्॥९॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १० ॥ अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनिवर्तकस्य । अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृत्तिरपेक्षकस्य, इति ॥ ११ ॥ अव्यक्तलिङ्गो व्यक्ताचारः, अनुन्मत्त उन्मत्तवेषः ॥ १२ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १३ ॥

१ ख. 'वासी ग्रा' । २ ख 'दकोपस्पर्शी । श्राम' । ३ ङ. 'वणिके' । ४ ख. 'मूलनिकेतन उ' । ५ ख. ग. घ. द्विजः । ६ ग. यज्ञवि ध' । ७ ख. ङ. विवर्तते । ८ ख. ग. घ. 'ब प्रतिगृह्णाति यस्य च । ९ ख. ग. 'ममतप' । १० ख 'रेद्भिक्षाम् । वि' । ११ ख. 'विहितो' । १२ ख. 'गैरवस्तृत' । १३ ख. विचरेद् ।

न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो न चापि लोकग्रहणे रतस्य । न भोजनाच्छादनतत्पर-
स्य न चापि रम्यावसथप्रियस्य ॥ १४ ॥ न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्य-
या । अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥ १५ ॥ अलाभे न
विषादी स्याल्लाभश्चैनं न हर्षयेत् । प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः ॥ १६ ॥
न कुट्यां नोदके सङ्गो न चैले न त्रिपुष्करे । नागारे नाऽऽसने नान्ने यस्य वै मो-
क्षवित्तमः । इति ॥ १७ ॥ ब्राह्मणकुले वा यल्लभेत तद्भुञ्जीत, सायं प्रातर्मधुमांससर्पिःपरि-
वर्जम् ॥ १८ ॥ यतीन्साधून्वा गृहस्थान्सायं प्रातश्च तृप्येत् ॥ १९ ॥ ग्रामे वा
वसेत् ॥ २० ॥ अजिह्मोऽशरणोऽसंकुसुको न चेन्द्रियसंयोगं कुर्वीत केनचित् ॥ २१ ॥
उपेक्षकः सर्वभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण ॥ २२ ॥ पैशुन्यमत्सराभिमानाहंकाराश्र-
द्धानार्जवात्मस्तवपरगर्हादम्भलोभमोहक्रोधासूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां धर्म इष्टः ॥ २३ ॥
यज्ञोपवीत्युदककमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणो वृषलान्नवर्जी न हीयते ब्रह्मलोकाद्ब्रह्म-
लोकादिति ॥ २४ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

---

अथैकादशोऽध्यायः ।

---

षडर्घ्यार्हा भवन्ति, ऋत्विग्विवाह्यराजा(ज)पितृव्यस्नातकमातुलाश्च ॥ १ ॥ वैश्व-
देवस्य सिद्धस्य सायं प्रातर्गृह्याग्नौ जुहुयात् ॥ २ ॥ गृहदेवताभ्यो बलिं हरेत् ॥ ३ ॥
श्रोत्रियायाऽऽगताय भागं दत्त्वा ब्रह्मचारिणे वाऽनन्तरं पितृभ्यो दद्यात् ॥ ४ ॥
ततोऽतिथिं भोजयेत्, श्रेयांसं श्रेयांसमानुपूर्व्येण, स्वगृह्याणां कुमारबालवृद्धतरुण-
प्रसूतांस्ततोऽपरान्गृह्यान् ॥ ५ ॥ श्वचण्डालपतितवायसेभ्यो भूमौ निर्वपेत् ॥ ६ ॥

---

१ ख. °या । मात्रु° । २ ग. °लाभे चैव न । घ. °लाभे चैव च ह° । ३ ख. °द्विवर्जितः । ४ ख. ग. °क्षे स: स वे । ५ घ. °वित्तु स ह° । ६ घ. °ले यावज्ञ° । ७ ख. °ससर्पिःप°, ग. °ससर्पिर्वर्जं° । ८ ख. °मू । म च तृ° । ९ क. °हस्थः प्रातेन च तृ° । ख. °हस्थः प्रीतेन च तृ° १० क. °ह्मोऽशठोऽशरणोऽकुक्कुको । घ. °ह्मोऽशठोऽशरणोऽसंकुसुको । ११ क. ख. °कात् । ॥ २४ ॥ १२ ख. ग. वह्यर्घ्या । गृह° । १३ ख. °र्घ्यार्हा । १४ क. ग. °वाह्य ह° । घ. °वाह्यभा° । १५ ख. ग. °त् । स्योत्राय° । १६ क. °मार्यो वा° । ग. °मारी वा° । १७ क. °प्रसूतास्ततो° । ख. प्रसूतास्ततो° ।

शूद्रायोच्छिष्टमनुच्छिष्टं वा दद्यात् ॥ ७ ॥ शेषं दंपती भुञ्जीयाताम् ॥ ८ ॥ सर्वोपयोगेन पुनः पाकः ॥ ९ ॥ यदि निरुप्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छेद्विशेषेणास्मा अन्नं कारयेत् ॥ १० ॥ विज्ञायते हि ॥ ११ ॥ वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो गृहं तस्मादप आनयन्त्यन्नं वर्षाभ्यस्तां हि शान्तिं जना विदुरिति ॥ १२ ॥ तं भोजयित्वोपासीताऽऽसीमान्तमनुव्रजेत् , अ(आऽ)नुज्ञानाद्वा ॥ १३ ॥ अपरपक्ष ऊर्ध्वं चतुर्थ्याः पितृभ्यो दद्यात्पूर्वेद्युर्ब्राह्मणान्संनिपात्य यतीन्गृहस्थान्साधून्वा परिणतवयसोऽविकर्मस्थाञ्श्रोत्रियानशिष्याननन्तेवासी(सि)नः शिष्यानपि गुणवतो भोजयेत् ॥ १४ ॥ विलग्नशुक्लक्लीबान्धश्यावदन्तकुष्ठिकुनखिवर्जम् ॥ १५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १६ ॥

अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः । अदूष्यं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥ १७ ॥ श्राद्धे नोद्वासनीयानि उच्छिष्टान्या दिनक्षयात् । श्च्योतन्ते हि सुधाधारास्ताः पिबन्त्यकृतोदकाः ॥ १८ ॥ उच्छिष्टं न प्रमृज्यात्तु यावन्नास्तमितो रविः । क्षीरधारास्ततो यान्ति अक्षय्याः पङ्क्तिभागिनः ॥ १९ ॥ प्राक्संस्कारप्रमीतानां स्ववंश्यानामिति श्रुतिः । भागधेयं मनुः प्राह उच्छिष्टोच्छेषणे उभे ॥ २० ॥ उच्छेषणं भूमिगतं विकिरं लेपनोदकम् । अन्नं प्रेतेषु विसृजेदप्रजानामनायुषाम् ॥ २१ ॥ उभयोः शाखयोर्मुक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम् । तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरा दुष्टचेतसः ॥ २२ ॥ तस्मादशून्यहस्तेन कुर्यादन्नमुपागतम् । भो(भा)जनं वा समालभ्य तिष्ठेतोच्छेषणे उभे ॥ २३ ॥ द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा । भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्जेत विस्तरे ॥ २४ ॥ सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदम् । पञ्चैतान्विस्तरो हन्ति तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥ २५ ॥ अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् । श्रुतशीलोपसंपन्नं सर्वालक्षणवर्जितम् ॥ २६ ॥ यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत् । अन्नं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥ २७ ॥ देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तयेत् । प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥ २८ ॥ यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः । तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ २९ ॥

---

१ ख. ग. शूद्रेभ्य उच्छिष्टं वा । २ ख. ग. °षं यती भुञ्जीत । स° । ३ ख. ग. विज्ञायतेऽपि हि वै° । ४ क. °ते वै° । ५ ग. °ब्राह्मणाद्वा° । ६ क. ङ. । द्विनग्नशु° । ग. °ङ् । नग्न° । ७ ख. ग. °क्लविन्दधिश्या° । ८ ख. ग. ङ. । ये पतन्ति हि या धारा° । ९ ख. ग. °त्कितेन प्रयुज्यन्ते या° । १० क. °यथास्त° । ११ ख. ग. वान्तकाकृताः संचयो° । १२ क. °ब्राह्मणात्प्रसमी° । १३ ख. ग. °नां प्रेतानामपि° । १४ ख. स्थितिः । १५ क. उच्छेषोच्छे° । १६ ख. ग. °विकिरेलपनोद° । १७ ख. अनुश्रे° । १८ ख. °भयोईस्तयोः । १९ क. °योः पार्श्वयो° । २० क. °वाटर्मेषु° । २१ ख. ग. °पदः स° । २२ ख. ग. °सर्वत्र° ।

हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो यावदतर्पिताः । पितृभिस्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥ २० ॥ नियुक्तस्तु यदा श्राद्धे दैवे वा मांसमुत्सृजेत् । यावन्ति पशुरोमाणि तावन्नरकमृच्छति ॥ २१ ॥ त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्तिलाः । त्रीणि चात्र प्रशंसन्ति शौचमक्रोधमत्वराम् ॥ २२ ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दी भवति भास्करः । स कालः कुतपो ज्ञेयः पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ २३ ॥ श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति । भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसो भुजः ॥ २४ ॥ यस्ततो जायते गर्भो दत्त्वा भुक्त्वा च पैतृकम् । न स विद्यां समाप्नोति क्षीणायुश्चैव जायते ॥ २५ ॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः । उपासते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्पलम् ॥ २६ ॥ मधुमांसैश्च शाकैश्च पयसा पायसेन वा । एष नो दास्यति श्राद्धं वर्षासु च मघासु च ॥ २७ ॥ संतानवर्धनं पुत्रमुद्यतं पितृकर्मणि । देवब्राह्मणसंपन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः ॥ २८ ॥ नन्दन्ति पितरस्तस्य सुवृष्टैरिव कर्षकाः । यद्गयास्थो ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्रिणः ॥ २९ ॥ श्रावण्याग्रहायण्योश्चान्वष्टक्यां च पितृभ्यो दद्यात्, द्रव्यदेशब्राह्मणसंनिधाने वा न कालनियमः ॥ ४० ॥ अवश्यं च ब्राह्मणोऽग्नीनादधीत, दर्शपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुसोमैश्च यजेत नैयमिकं ह्येतदृणसंस्तुतं च ॥ ४१ ॥ विज्ञायते हि त्रिभिर्ऋणैर्ऋणवान्ब्राह्मणो जायत इति ॥ ४२ ॥ यज्ञेन देवेभ्यः, प्रजया पितृभ्यो, ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्य इत्येष वाऽनृणो यज्वा यः पुत्री ब्रह्मचर्यवानिति ॥ ४३ ॥ गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत, गर्भादेकादशेषु राजन्यं, गर्भाद्द्वादशेषु वैश्यम् ॥ ४४ ॥ पालाशो बैल्वो वा दण्डो ब्राह्मणस्य, नैयग्रोधः क्षत्रियस्य वा औदुम्बरो वा वैश्यस्य ॥ ४५ ॥ [ *केशसंमितो ब्राह्मणस्य, ललाटसंमितः क्षत्रियस्य, घ्राणसंमितो वैश्यस्य ॥ ४६ ॥ मौञ्जी ब्राह्मणस्य, धनुर्ज्या क्षत्रियस्य, शणतान्तवी वैश्यस्य ] ॥ ४७ ॥ कृष्णाजिनमुत्तरीयं ब्राह्मणस्य, रौरवं क्षत्रियस्य, गव्यं वै ( ब )स्ता-

---

* एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ख. ग. पुस्तकेषु न विद्यते ।

---

१ ख. °रोऽभ्यचत° । ग. °रो भावत° । २ क. ख. यतिः । ३ क. ग. °केर्त तु स° । ४ ख. ग. चात्र । ५ क. यस्तु तस्य भवेद्गर्भो । ख. ग. यतस्ततो । ६ ख. ग. वा । अथवो । ७ क. पुत्रं मुञ्जन्तं पि° । ख. ग. पुत्रं तृप्यन्तं पि° । ८ ख. ग. नन्दति । ९ ख. ग. सुवृष्टै° । १० क. ख. ग. वा ना° । ११ क. यजेत् । १२ ख. ग. °संस्तृतं । १३ ख. ग. °यते । °य । १४ क °भिभ्यो दस्यैव° । १५ ख. ग. ब्रह्मावि° ।

जिनं वा वैश्यस्य॥ ४८ ॥ शुक्लमहतं वासो ब्राह्मणस्य, माञ्जिष्ठं क्षत्रियस्य, हारिद्रं कौशेयं वैश्यस्य, सर्वेषां वा तान्तवमरक्तम् ॥ ४९ ॥ भवत्पूर्वां ब्राह्मणो भिक्षां याचेत, भवन्मध्यां राजन्यो, भवदन्त्यां वैश्यः ॥ ५० ॥ आ षोडशाद्ब्राह्मणस्य नातीतः कालः ॥ ५१ ॥ आ द्वाविंशात्क्षत्रियस्य ॥ ५२ ॥ आ चतुर्विंशाद्वैश्यस्य ॥ ५३ ॥ अत ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति ॥ ५४ ॥ नैतानुपनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्विवाहयेयुः ॥ ५५ ॥ पतितसावित्रीक उद्दालकव्रतं चरेत् ॥ ५६ ॥ द्वौ मासौ यावकेन वर्तयेत्, मासं पयसा, अर्धमासमामिक्षयाऽष्टरात्रं घृतेन, षड्रात्रमयाचितेन, त्रिरात्रमब्भक्षोऽहोरात्रमुपवसेत् ॥ ५७ ॥ अश्वमेधावभृथं गच्छेत् ॥ ५८ ॥ व्रात्यस्तोमेन वा यजेत्त यजेदिति ॥ ५९ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्र एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

---

अथ द्वादशोऽध्यायः।

---

अथातः स्नातकव्रतानि ॥ १ ॥ स न कंचिद्याचेतान्यत्र राजान्तेवासिभ्यः ॥ २ ॥ क्षुधा परीतस्तु किंचिदेव याचेत, कृतमकृतं वा क्षेत्रं गामजाविकमन्ततो हिरण्यं धान्यमन्नं वा, न तु स्नातकः क्षुधाऽवसीदेदित्युपदेशः ॥ ३ ॥ न मलिनवाससा सह संवसेत, न रजस्वलया, नायोग्यया, न कुलं कुलं स्यात् ॥ ४ ॥ वत्सतन्त्रीं विततां नातिक्रामेत् ॥ ५ ॥ नोद्यन्तमादित्यं पश्येत् ॥ ६ नास्तमयन्तम् ॥ ७ ॥ नाप्सु मूत्रपुरीषे कुर्यात् ॥ ८ ॥ न निष्ठीवेत् ॥ ९ ॥ परिवेष्टितशिरा भूमिमयज्ञियैस्तृणैरन्तर्धाय मूत्रपुरीषे कुर्यात् ॥ १० ॥ उदङ्मुखश्चाहनि, नक्तं दक्षिणामुखः । संध्यामासीतोत्तरामुदाहरन्ति ॥ ११ ॥ स्नातकानां तु नित्यं स्यादन्तर्वासस्तथोत्तरम् । यज्ञोपवीते द्वे यष्टिः सोदकश्च कमण्डलुः ॥ १२ ॥ अप्सु पाणौ च काष्ठे च कथितं पावके शुचिः । तस्मादुदकपाणिभ्यां परिमृज्यात्कमण्डलुम् ॥ १३ ॥ पर्यग्निकरणं ह्येतन्मनुराह प्रजापतिः । कृत्वा चावश्यकर्माणि आचामेच्छौचवित्तमः । इति ॥ १४ ॥

---

१ ख. °यं वा वै° । २ ख. ग. °त् । ब्राह्मणो° । ३ क. ख. °येत् ॥ ५९ ॥ ४ ख. ग. °न्यत्र रा° । ५ ख. ग. °विकं ततो । ६ ख. ग. न नद्या स सहसा संविशेत रजस्वलयायोग्यया च° । ७ क. कुलं स्यात् । वत्सन्तातिथि° । ख. कुकः स्यात् । वत्सतन्त्री °वि । ८ ख. ग. °पश्येताऽऽदित्यं तपन्तं नास्तं मू° । ९ ख. नास्तं य° । १० क. °सीतोत्तरमु° । ख. °सीतोत्तरमंत्रमनुदाह° । ११ ख. ग. °कर्दं कमि° । त° । १२ ख. ग. °श्यकार्याणि । १३ ख. ग. °त इ° ।

[illegible] भुञ्जीत ॥ १५ ॥ तूष्णीं साङ्गुष्ठं कृत्स्नग्रासं ग्रसेत् ॥ १६ न च मुखशब्दं कुर्यात् ॥ १७ ॥ ऋतुकालगामी स्यात्पर्ववर्जं स्वदारेषु ॥ १८ ॥ अति-[illegible] ॥ १९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २० ॥ यस्तु पाणिगृहीताया आस्ये कुर्वीत मैथुनम् । भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसो भुजः ॥ २१ ॥ या स्यादनतिचारेण रतिः साऽधर्मसंश्रिता ॥ २२ ॥ अपि च काठके विज्ञायते ॥ २३ ॥ अपि नः श्वो विजनिष्यमाणाः पतिभिः सह शयीरन्निति स्त्रीणामिन्द्रदत्तो वर इति ॥ २४ ॥ न वृक्षमारोहेत् ॥ २५ ॥ न कूपमवरोहेत् ॥ २६ ॥ नाग्निं मुखेनोपधमेत् ॥ २७ ॥ नाग्निं ब्राह्मणं चान्तरेण व्यपेयात् ॥ २८ ॥ नाग्न्योर्न ब्राह्मणयोर [ न ] नुज्ञाप्य वा, भार्यया सह नाश्नीयादवीर्यवदपत्यं भवतीति वाजसनेयके विज्ञायते ॥ २९ ॥ नेन्द्रधनुर्नाम्ना निर्दिशेत् ॥ ३० मणिधनुरिति ब्रूयात् ॥ ३१ ॥ पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् ॥ ३२ ॥ नोत्सङ्गे भक्षयेन्न संध्या [ यां ] भुञ्जीत ॥३३॥ वैणवं दण्डं धारयेद्रुक्मकुण्डले च ॥ ३४ ॥ न बहिर्मालां धारयेदन्यत्र रुक्ममय्याः ॥ ३५ ॥ सभाः समवायांश्च वर्जयेत् ॥ ३६ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३७ ॥ अप्रा-माण्यं च वेदानामार्षाणां चैव कुत्सनम् । अनवस्था च सर्वत्र एतन्नाशनमात्मनः । इति ॥ ३८ ॥ नाहूतो यज्ञं गच्छेत् ॥ ३९ ॥ यदि व्रजेत्प्रदक्षिणं पुनरावर्जेत् ॥ ४० ॥ [illegible] सूर्यमध्यावं न प्रतिपद्येत ॥ ४१ ॥ नावं च सांशयिकीं नाधि-रोहेत ( त् ) ॥ ४२ ॥ बाहुभ्यां न नदीं तरेत् ॥ ४३ ॥ उत्थायापररात्रमधीत्य न पुनः प्रति संविशेत् ॥ ४४ ॥ प्राजापत्ये मुहूर्ते ब्राह्मणैः कांश्चिन्नियमाननुतिष्ठेदनु-तिष्ठेदिति ॥ ४५ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथातः स्वाध्यायोपाकर्म श्रावण्यां पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां वाऽग्निमुपसमाधाय कृता-

१ ख. ग. कृताग्रा° । २ क. °षु । शिवमुपे° । ख ग. °षु वा तीर्थमुपे° । ३ ख. ग. °दनतिचा° । ४ ख. ग. °धर्मसं° । ५ ख. ग. च पावकोऽपि वि° । ६ ख. ग. अद्य श्वो वा वि° । ७ ख. ग. °ह दर्श-यन्त इति । ८ ख. वरः । तत्र सू° । ग. वरः । उभय° । ९ ख. ग. °वेदय(प)न्भो न भु° । च. वेत् । नाऽऽ-[illegible] भु° । १० च. °मांस्यं पा° । ११ च. °ध ना व° । १२ ख. ग. दर्शनम् । १३ ग. °ति । दानाहूतो । १४ ख. यानाहूतो । १५ ख. ग. °वेदपि° । १६ ख ग. °नः स्वपित° । १७ ख. ग. °ध्यायस्योपा° । १८ च. °[illegible]पाया सु° ।

चाग्नौ जुहोति देवेभ्य ऋषिभ्यश्छन्दोभ्यश्चेति ॥१॥ ब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्य दधि प्राश्य ततोऽध्यायानुपाकुर्वीरन् ॥ २ ॥ अर्धपञ्चमान्मासानर्धषष्ठान्वाऽत ऊर्ध्वं शुक्लपक्षेष्वधीयीत, कामं तु वेदाङ्गानि ॥ ३ ॥ तस्यानध्यायाः ॥ ४ ॥ संध्यास्तनिते संध्यास्वन्तःशवदिवाकीर्त्येषु नगरेषु कामं गोमयपर्युषिते परिलिखिते वा श्मशानान्ते शवान्नस्य श्राद्धिकस्य ॥ ५ ॥ मानवं चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ॥ ६ ॥ फलान्यपस्तिलान्भक्षान्यच्चान्यच्छ्राद्धिकं भवेत् । प्रतिगृह्याप्यनध्यायः पाण्यास्या ब्राह्मणाः स्मृताः, इति ॥ ७ ॥ धावतः पूतिगन्धप्रभवे इरिणे, वृक्षमारूढस्य नावि सेनायां च भुक्त्वा चाऽऽर्द्रपाणेर्वाणशब्दे चतुर्दश्याममावास्यायामष्टम्यामष्टकासु प्रसारितपादोपस्थकृतस्योपाश्रितस्य च गुरुसमीपे मैथुनव्यपेतायां वाससि मैथुनव्यपेतेनाविनिर्णिक्तेन ग्रामान्ते छर्दितस्य मूत्रितस्योच्चारितस्य ऋग्यजुषां च सामशब्दे वाऽजीर्णे निर्घाते भूमिचलने चन्द्रसूर्योपरागे दिङ्नादपर्वतनादकम्पप्रपातेषूपलरुधिरपांसुवर्षेष्वाकालिकम् ॥ ८ ॥ उल्काविद्युत्समासे त्रिरात्रम् ॥ ९ ॥ उल्काविद्युत्सज्योतिषम् ॥ १० ॥ अपर्तावाकालिकमाचार्ये प्रेते त्रिरात्रमाचार्यपुत्रशिष्यभार्यास्वहोरात्रम् ॥ ११ ॥ [ *ऋत्विग्यो-निसंबन्धेषु च गुरोः पादोपसंग्रहणं कार्यम् ॥ १२ ॥ ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानवरवयसः प्रत्युत्थायाभिवदेत् ॥ १३ ॥ ये चैव पादग्राह्यास्तेषां भार्या गुरोश्च मातापितरौ यो विद्यादभिवन्दितुमहमयं भो इति ब्रूयाद्यश्च न विद्यात्तस्याभिवादयामीति स्वरोऽन्त्यः प्लुतो संध्यक्षरमयुक्तमायावभावं चाऽऽपद्यते यथा भो वाविति ॥१४॥ पतितः पिता परित्याज्यो माता तु पुत्रे न पतति ॥ १५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १६॥ उपाध्यायाद्दशाऽऽचार्य आचार्याणां शतं पिता । पितुर्दशशतं माता गौरवेणातिरिच्यते

* एतच्चिह्नान्तर्गतं न ख. ग. पुस्तकयोः ।

१ ख. ग. °भ्यश्च° । २ ख. ग. तत उपांशु कुर्वीत । अ° । ३ क. °ब्रमान्मासानर्धषष्ठान° । ग. °मास° । ४ क. °क्षेऽप्यधी° । ५ ग. स्तनिते । ६ ख. ग. °ते स्तुस्तत्र सर्वे दिवाकीर्त्ये न° । ७ ख. ग. घ. °श्मशाना- पान्ति° । ८ ख. ग. °भक्ष्यमथान्यच्छ्रा° । ९ ख. ग. °गन्धप्रसर्तोरिते° । १० क. °श्रुतिसृजन्° । ११ क. °वारीवाणवाणस° । ख. ग. चार्द्रप्राणे वाण° । १२ ख. °पस्थोपस्थोपा° । १३ ग. °स्यवस्यापा° । १४ ग. °कृतोपा° । १५ क. ख. ग. °ये मिथुनव्यपेता° । १६ क. ख. ग. °ग्रामेषु° । १७ ख. ग. °स्योच्चारितस्य यजु° । १८ ख. ग. सर्वेषु° । १९ ख. ग. °वातभूमौ च न चन्द्रसूर्योपरागेषु दि° । २० ग. °प्रप्र° । २१ ख. ग. °सज्योतिषमपर्तावाकालिकं वा । आचार्ये । २२ क. °रौ च. यो । २३ ख. ग. °वादं नाभिवदेत् । पति° । २४ क. ख. पुत्रं । २५ ख. ग. °वाप्यु° ।

भार्याः पुत्राश्च शिष्याश्च संतुष्टाः पापकर्मभिः । परिभाष्य परित्याज्याः पतितो योऽन्यथा त्यजेत् ॥ १८ ॥ ऋत्विगाचार्यावयाजकानध्यापकौ हेयावन्यत्र हानात्पतति ॥ १९ ॥ पतितोत्पन्नः पतितो भवतीत्याहुरन्यत्र स्त्रियाः ॥ २० ॥ सा हि परगामिनी तामरिक्थामुपेयात् ॥ २१ ॥ गुरोर्गुरौ संनिहिते गुरुवद्वृत्तिरिष्यते । गुरुवद्गुरुपुत्रस्य वर्तितव्यमिति श्रुतिः ॥२२॥ शस्त्रं विषं सुरा चाप्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य ॥ २३ ॥ विद्याविनयसंबन्धकर्म च मान्यम् ॥ २४ ॥ पूर्वः पूर्वो गरीयान्स्थविरबालातुरभारिकस्त्रीचक्रीवतां पन्थाः समागमे परस्मै देयः ॥२५॥ राजस्नातकयोः समागमे राज्ञा स्नातकाय देयः ॥२६॥ सर्वैरेव च वध्वा उह्यमानायै ॥२७॥ तृणभूम्यग्न्युदकवाक्सूनृतानसूयाः सतां गृहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन कदाचनेति ॥ २८ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो भोज्याभोज्यं च वर्णयिष्यामः ॥ १ ॥ चिकित्सकमृगयुपुंश्चलीदण्डिकस्तेनाभिशस्तषण्ढपतितानामन्नमभोज्यम् ॥ २ ॥ कदर्यदीक्षितबद्धातुरसोमविक्रयितक्षरजकशौण्डिकसूचकवार्धुषिकचर्मावकृन्तानां, शूद्रस्य चास्त्रभृतश्चोपपत्ते(ते)र्यश्चोपपति(तिं) मन्यते, यश्च गृहान्दहेत्, यश्च वधार्हं नोपहन्यात्को भक्ष्यत इति ॥३॥ वाचाऽभिघुष्टं गणान्नं गणिकान्नं चेति ॥४॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥५॥ नाश्नन्ति श्ववतो देवा नाश्नन्ति वृषलीपतेः । भार्याजितस्य नाश्नन्ति यस्य चोपपतिर्गृहे, इति ॥ ६ ॥ एधोदकयवसकुशलाजाभ्युद्यतयानावसथशफरीप्रियङ्गुस्रग्गन्धमधुमांसानीत्येतेषां प्रतिगृह्णीयात् ॥ ७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ८ ॥

---

१ क. ख. भार्या । २ ख. ग. भवेत् । ३ ख. ग. 'नात्तु पतितो नान्यत्र पतितो भ' । ४ ख. ग. 'रगमिता तद्रिक्थामक्षुण्णामु' । ५ ख. ग. 'तिः । शास्त्रं वस्त्रं तथाऽश्मानि प्र' । ६ ख. ग. 'विनयजः संबन्धः क' । ७ ख. 'बन्धाः क' । ८ ख. ग. 'कचक्रव' । ९ ख. 'स्मै परस्मै दे' । १० ख. ग. 'व वोढ्वतमाय तु । ११ ख. ग. सतय' । १२ ख. ग. 'दर्यदीक्षि' । १३ क. 'तस्करर' । १४ क. 'सूचिक' । १५ क. ग. चाय- हस्तोपपत्तेयश्चोपप' । १६ क. ग. गृहीततद्धेतुर्य' । १७ ख. ग. 'न्यात्कौ बन्धमोक्षाविति चाभिकुर्यात, वधा' । १८ ख. ग. श्वपतेर्देवा । १९ ख. ग. 'कसवत्सकुशलाभ्यु' । २० ख. ग. 'न्मुत्तरगमधुमांसानि नैते' ।

गुर्वर्थं दारमुज्जिहीर्षन्नर्चिष्यन्देवतातिथीन् । सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत्स्वयं ततः,
इति ॥ ९ ॥ न मृगयोरिषुचारिणः परिवर्जमन्नम् ॥ १० ॥ विज्ञायते ह्यगस्त्यो वर्ष-
साहस्रिके सत्रे मृगयां चकार, तस्याऽऽसंस्तु रसमयाः पुरोडाशा मृगपक्षिणां
प्रशस्तानाम् ॥ ११ ॥ अपि ह्यत्र प्राजापत्याञ्श्लोकानुदाहरन्ति ॥ १२ ॥ उद्यतामा-
हृतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् । भोज्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः ॥१३॥
श्रद्दधानस्य भोक्तव्यं चोरस्यापि विशेषतः । न त्वेव बहुयाज्यस्य यश्चोपनयते
बहून् ॥ १४ ॥ न तस्य पितरोऽश्नन्ति दश वर्षाणि पञ्च च । न च हव्यं वहत्यग्नि-
र्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ १५ ॥ चिकित्सकस्य मृगयोः शल्यहर्तस्य पापिनः । ष(ष)ण्ढ-
स्य कुलटायाश्च उद्यताऽपि न गृह्यते, इति ॥१६ ॥ उच्छिष्टमगुरोरभोज्यं, स्वमुच्छि-
ष्टोपहतं च ॥ १७ ॥ यदन्नं केशकीटोपहतं च ॥ १८ ॥ कामं तु केशकीटानुद्धृ-
त्याद्भिः प्रोक्ष्य भस्मनाऽवकीर्य वाचा प्रशस्तमुपभुञ्जीत ॥ १९ ॥ अपि ह्यत्र प्राजा-
पत्याञ्श्लोकानुदाहरन्ति ॥ २० ॥ त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ २१ ॥ देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृ-
तेषु च । काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत् ॥ २२ ॥ तस्मादन्नमपोद्धृत्य
शेषं संस्कारमर्हति । द्रवाणां प्लावनेनैव घनानां प्रोक्षणेन तु । मार्जारमुखसंस्पृष्टं
शुचि एव हि तद्भवेत् ॥ २३ ॥ अन्नं पर्युषितं भावदुष्टं सकृल्लेखं पुनःसिद्धमाममांसं
पक्वं च कामं तु दध्ना घृतेन वाऽभिघारितमुपयुञ्जीत ॥ २४ ॥ अपि ह्यत्र प्राजाप-
त्याञ्श्लोकानुदाहरन्ति* ॥ २५ ॥ हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणव्यञ्जनानि च ।
दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम् ॥ २६ ॥ + प्रदद्यान्न तु हस्तेन

---

* इतः परमेतद्वचनमधिकं च. पुस्तके— "घृतं वा यदि वा तैलं विप्रो नाद्यान्नखच्यु(च्यु)तम् । यमस्तदशुचि प्राह तुल्यं गोमांसभक्षणैः" इति । + एतदर्धं न क. ख. ग. पुस्तकेषु ।

---

१ क. ख. °र्चयन्वा° । २ ख. चचार । ३ क. °णः । अश्रद्दधानमन्न° । ४ ख. ग. °धानैर्न भो° । ५ क. °त्वेवं च° । ६ ख. ग. °क्षुधा तस्य प्राणानपहृता भवेत् । न । ७ क. च. °हर्तुस्तु पा° । ८ ख. ग. पाशिनः । ९ क. ग. यद्गुरुनके° । १० ख. ग. °च्चा च प्र° । ११ क. च. °पयुञ्जी° । १२ ख. ग. °ह्यन्नं प्रा° । १३ क. °श्च प्राशं प्र° । १४ क. विषर्ज° । १५ ख. ग. °स्मात्तदन्नमुद्धृ° । १६ ख. ग. °क्षरणेन । १७ ख. ग. तु । प्रोक्षेन तु° । १८ ख. ग. °ष्टं ह्यले° । १९ क. °शेषं पु° । २० ख. °माममांसप° । ग. °माममृजी-षप° । २१ ख. ग. दध्यावृतेन चाभि° । २२ ख. ग. °पभुञ्जीतापि ह्यत्र प्रा° ।

नाऽऽयासेन कदाचन, इति ॥ २७ ॥ लशुनपलाण्डुकेमुकगृञ्जनश्लेष्मातकवृक्षनिर्या-
सलोहितव्रश्चनश्वकाकावलीढशूद्रोच्छिष्टभोजनेषु कृच्छ्रातिकृच्छ्र इतरेऽप्यन्यत्र मधु-
मांसफलविकारेष्वग्राम्यपशव(शु)विषयः ॥ २८ ॥ संधिनीक्षीरमवत्साक्षीरं गोमहि-
ष्यजानामनिर्दशाहानामन्तर्नोद्युदकमपूपधानाकरम्भसक्तुवटकतैलपायसशाकानि शु-
क्तानि वर्जयेत्, अन्यांश्च क्षीरयवपिष्टविकारान् ॥२९॥ श्वाविच्छल्लकशशकच्छपगो-
धाः पञ्चनखानां भक्ष्याः ॥ ३० ॥ अनुष्ट्रा पशूनामन्यतोदन्ताश्च मत्स्यानां वा चेट-
गवयशिशुमारनक्रकुलीरा विकृतरूपाः ॥ ३१ ॥ सर्पशीर्षाश्च ॥ ३२ ॥ गौरगवयश-
रभाश्चानुदिष्टाः ॥ ३३ ॥ तथा धेन्वनडुहौ मेध्यौ वाजसनेयके विज्ञायेते ॥ ३४ ॥
खड्गे तु विवदन्त्य(न्तेऽ)ग्राम्यसूकरे च ॥ ३५ ॥ शकुनानां च विघुविष्किरजाल-
पादाः ॥ ३६ ॥ कलविङ्कप्लवहंसचक्रवाकभासवायसपारावतकुक्कुटसारङ्गपाण्डुकपो-
तक्रौञ्चक्रकरकङ्कगृध्रश्येनबकबलाकमद्गुटिट्टिभमान्धालनक्तंचरदार्वाघाटचटकरैलात-
हारीतखञ्जरीटग्राम्यकुक्कुटशुकसारिकाकोकिलक्रव्यादौ ग्रामचारिणश्चाग्रामचारिण-
श्चेति ॥ ३७ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

---

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

---

शोणितशुक्रसंभवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः ॥ १ ॥ तस्य प्रदानविक्रयत्यागेषु
मातापितरौ प्रभवतः ॥ २ ॥ न त्वेकं पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वा ॥ ३ ॥ स हि संता-

---

१ क. घ. °ण्डुकपातलगृ° । ख. °ण्डुक्याकुगृ° । २ ख. ग. °हितामश्वनाश्वश्वकाकाव° । ३ क. °तजा-
त्यंगाश्च° । ४ क. °द्रोच्छेषेण भोजने चातिकृच्छ्रः कृच्छ्र इतरेष्वान्य° । घ °द्रोच्छेषणभोजनेष्वतिकृच्छ्रः ।
संधि° । ५ क. °येष्व ग्रा° । ६ ख. ग. °जातरोमानिर्दशाहामनामन्त्र्यं ना° । ७ ख. ग. °कूचरक° । ८ ख.
ग. °निलशु° । ९ घ. °च्छल्यक । १० क. ग. °खाना भ° । ११ क. वा वेष्टग° । ख. ग. वाहेहग° । १२
ख. ग. शलभा° । १३ घ. °कुहावपञ्चदन्ताश्च भक्ष्यौ तु धेन्वडुहौ । १४ क. विघुविविष्किर° । १५ ख.
ग. °विविष्किर° । १६ च. °पादक° । १७ ख. ग. °सम° । १८ च. °कुररसा° । १९ ख. ग. °विमाटचा-
म्पन° । २० ख. ग. °कबेला° । २१ क. च. °रिकको° । २२ च. °व्यालो मा° । २३ घ. °चो भवति म°।

नाय पूर्वेषाम् ॥ ४ ॥ न स्त्री पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वाऽन्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुः ॥ ५ ॥ पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन्बन्धूनाहूय राजनि चाऽऽवेद्य निवेशनस्य मध्ये व्याहृतिभिर्हुत्वा दूरेबान्धवं बन्धुसंनिकृष्टमेव प्रतिगृह्णीयात् ॥ ६ संदेहे चोत्पन्ने दूरेबान्धवं शूद्रमिव स्थापयेत् ॥ ७ विज्ञायते ह्येकेन बहूंस्त्रायत इति ॥ ८ ॥ तस्मिंश्चेत्प्रतिगृहीत औरसः पुत्र उत्पद्येत, चतुर्थभागभागी स्याद्दत्तकः ॥ ९ ॥ यदि नाऽऽभ्युदयिकेषु युक्तः स्याद्वेदविप्लाविनः सव्येन पादेन प्रवृत्ताग्रान्दर्भाँल्लोहितान्वोपस्तीर्य पूर्णपात्रमस्मै निनयेत् ॥ १० ॥ निनेतारं चास्य प्रकीर्णकेशा ज्ञातयोऽन्वालभेरन्नपसव्यं कृत्वा गृहेषु स्वैरमापद्येरन्नत ऊर्ध्वं ते नैं धर्मयेयुस्तद्धर्माणस्तं धर्मयन्तः ॥ ११ ॥ पतितानां तु चरितव्रतानां प्रत्युद्धारः ॥ १२ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १३ ॥ अग्रेऽभ्युद्धरतां गच्छेत्क्रीडन्निव हसन्निव । पश्चात्पातयतां गच्छेच्छोचन्निव रुदन्निव, इति ॥ १४ ॥ आचार्यमातृपितृहन्तारस्तत्प्रसादाद्भयाद्वा, एषां तेषां प्रत्यापत्तिः ॥ १५ ॥ पूर्णाब्दात्प्रसृताद्वा काञ्चनं पात्रं माहेयं वा पूरयित्वाऽऽपोहिष्ठेति मन्त्रेणाऽभिरभिषिञ्चति ॥ १६ ॥ सर्व एवाभिषिक्तस्य प्रत्युद्धारः पुत्रजन्मना व्याख्यातो व्याख्यात इति ॥ १७ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

( अथ षोडशोऽध्यायः । )

अथ व्यवहाराः ॥ १ ॥ राजमन्त्री सदःकार्याणि कुर्यात् ॥ २ ॥ द्वयोर्विवदमानयोर्न पक्षान्तरं गच्छेत् ॥ ३ ॥ यथासनमपराधो ह्यन्ते नापराधः (?) ॥ ४ ॥ समः सर्वेषु भूतेषु यथासनमपराधो (?) ह्याद्यवर्णयोर्विधान्ततः ॥ ५ ॥ संपन्नं च रक्षयेद्राजबालधनान्यप्राप्तव्यवहाराणां प्राप्तकाले तु तैर्दद्यात् ॥ ६ ॥

---

१ ख. नि च निवे° । २ क. घ. दूरबान्धवमसं° । ३ ख. ग. °व सं° । ४ ख. ग. बहु त्राय° । ५ ख. ग. स्यात् । व° । ६ ख. ग. °के यु° । ७ घ. °विप्लावकः शूद्रयाजक उत्तमवर्णवर्णपतितास्तेषां पात्रनिनयनम् । अपात्रसंकरादकृत्वा पात्रमादाय दासोऽसवर्णापुत्रो वा बन्धुरसदृशो वा गुणहीनः । ८ क °प्तव° हीनः । ९ ख. ग. °कीर्य केशाञ्ज्ञात° । १० घ. °र्व न तं धर्मये° । ११ ख. ग. °न सह धर्ममीयुस्तद्धर्माणस्तद्धर्मापन्नाः प° । १२ क. ग. अग्न्यभ्यु° । १३ ख. °दादपयाज्याद्वा । १४ ख. ग. °षां प्र° । १५ घ. °त्तिः । पुण्यहृदात्प्रसृताद्वा । १६ क. °र्णाब्दादब्धाब्दाप्र° । १७ ख. ग. हिरण्यभिरेव यज्ञभिर्मन्त्रिभिः सर्वत्र चाभिरिक्तस्य प्रत्युद्धारेषु° । घ. हिरण्याभिरेनमद्भि° । १८ क. ख. व्यातः ॥ १७ ॥ १९ घ. राजा म° । २० क. सर्वभूतेषु य° । २१ ख. ग. °विधानतः संपन्नतामाचरेत् । राजाबालानामप्राप्तव्य° । २२ ख. घ. दद्यात् । कि° ।

लिखितं साक्षिणो भुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् । धनस्वीकरणं पूर्वं धनी धनमवाप्नुयात्, इति ॥ ७ ॥ मार्गक्षेत्रयोर्विसर्गे तथा परिवर्तनेऽन्ने तक्षणगृहेभ्यस्त्रीण्यन्तरेषु त्रिपादमात्रम् ॥ ८ गृहक्षेत्रविरोधे सामन्तप्रत्ययः ॥ ९ ॥ सामन्तविरोधे लेख्यप्रत्ययः ॥ १० ॥ प्रत्यभिलेख्यविरोधे ग्रामनगरवृद्धश्रेणीप्रत्ययः ॥ ११ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १२ ॥ पैतृकं क्रीतमाधेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम् । यज्ञादुपगमो वेणिस्तथा धूमशिखाष्टमी, इति ॥ १३ ॥ तत्र भुक्तानुभुक्तं दशवर्षम् ॥ १४ ॥ अन्यथाऽप्युदाहरन्ति ॥ १५ ॥ आधिः सीमा बालधनं निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः । राजस्वं श्रोत्रियद्रव्यं न संभोगेन हीयते ॥ १६ ॥ प्रहीणद्रव्याणि राजगामीनि भवन्ति ॥ १७ ॥ [*ततोऽन्यथा राजा मन्त्रिभिः सह नागरैश्च कार्याणि कुर्यात् ॥१८॥ वेषसो वा राजा श्रेयान्गृध्रपरिवारं स्यात् ॥ १९ ॥ गृध्रपरिवारं वा राजा श्रेयान् ॥ २० ॥ गृध्र] परिवारं स्यान्न गृध्रो गृध्रपरिवारं स्यात्परिवाराद्धि दोषाः प्रादुर्भवन्ति स्तेयहारविनाशनं तस्मात्पूर्वमेव परिवारं पृच्छेत ॥ २१ ॥ अथ साक्षिणः ॥ २२ ॥ श्रोत्रियो रूपवाञ्छीलवान्पुण्यवान्सत्यवान्साक्षिणः सर्वेषु सर्व एव वा ॥२३॥ स्त्रीणां तु साक्षिणः स्त्रियः कुर्याद्द्विजानां सदृशा द्विजाः । शूद्राणां सन्तः शूद्राश्च, अन्त्यानामन्त्ययोनयः ॥ २४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २५॥ प्रतिभाव्यं वृथादानमाक्षिकं सौरिकं च यत् । दण्डशुल्कावशिष्टं च न पुत्रो दातुमर्हति, इति ॥२६॥ ब्रूहि साक्षिन्यथातत्त्वं लम्बन्ते पितरस्तव । तव वाक्यमुदीक्षाणा उत्पतन्ति पतन्ति च ॥२७॥ नग्नो मुण्डः कपाली च भिक्षार्थी क्षुत्पिपासितः । अन्धः शत्रुकुले गच्छेद्यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ॥ २८ ॥ पञ्च कन्यानृते

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. पुस्तके न विद्यते ।

१ ख. क्षेत्रेभ्यो विसर्गस्तथा परिवर्तने तक्ष° । २ ख. ग. न । कृष्णप्रहेभ्य° । ग. °न कृष्णप्रहेभ्य° । ३ ख. ग. °धेऽपि ले° । ४ ख. ग. °न्ति—य एकं । ५ ख. ग. °मो वोणैस्त° । ६ ख. ग. °का श्रमी इ । ७ ख. ग. भुक्ते दशवर्षमेवोदाह° । ८ ख. ग. सीमाधिकं चैव नि° । ९ ख. ग. न राजा दातुमर्हतीति । तत्र संभोगेन प्रहीतव्यम् । गृहिणां द्रव्या° । १० ख. ग. तथा । ११ ख. ग. °यादशो वा राजा श्रेयान् । वसुपरिवारः स्याद्गृध्रं परिवारं वा राजा श्रेयान् । गृध्रपरिवारः स्यान्न गृध्रो गृध्रपरिवारः स्यात् । परिवाराद्धि । १२ ख. ग. सर्व ए° । १३ ख. ग. °मन्त्याः श्व° । १४ ख. ग. °हीर्वेन्तमुत्प° । १५ ख. ग. °कार्य क्षु° । १६ ख. ग. °च्छेयस्तु साक्ष्यन्° ।

हन्ति दश हन्ति गवानृते । शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥ २९ ॥ स्वपतौ मृते दारे यावन्तिरं कुलस्त्रियः । तेषां पूर्वपरिच्छेदांश्छिन्दन्त्येऽस्वावकारिविधि ॥ ३० ॥ उद्वाहकाले रतिसंप्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे । विप्रस्य चार्थे ह्यनृतं वदेयुः पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ ३१ ॥ स्वजनस्यार्थे यदि वाऽर्थहेतोः पक्षाश्रयेणैव वदन्ति कार्यम्[4] । ते शब्दवंशस्य कुलस्य पूर्वान्स्वर्गस्थितांस्तानपि पातयन्ति, अपि पातयन्ति ॥ ३२ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

---

( अथ सप्तदशोऽध्यायः । )

---

ऋणमस्मिन्संनयति अमृतत्वं च गच्छति । पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखम् ॥ १ ॥ अनन्ताः पुत्रिणां लोका नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रूयते ॥ २ ॥ प्रजाः सन्त्वपुत्रिण इत्यभिशापः ॥ ३ ॥ प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमश्यामित्यपि निगमो भवति ॥ ४ ॥ पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणाऽऽनन्त्यमश्नुते । अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याऽऽप्नोति विष्टपम् । इति ॥ ५ ॥ क्षेत्रिणः पुत्रो जनयितुः पुत्र इति विवदन्ते ॥ ६ ॥ तत्रोभयथाऽप्युदाहरन्ति ॥ ७ ॥ यद्यन्यो गोषु वृषभो वत्सानां जनयेच्छतम् । गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्कन्दितमार्षभम्, इति ॥ ८ ॥ अप्रमत्ता रक्षत तन्तुमेतं मा वः क्षेत्रे पर(रे)बीजानि वाप्सुः । न जनयितुः पुत्रो भवति स्वं(सं)परायै मोघं वेत्ता कुरुते तन्तुमेतमिति ॥ ९ ॥ बहूनामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्नरः । सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्त इति श्रुतिः ॥ १० ॥ बह्वीनामेकपत्नीनामेका पुत्रवती यदि । सर्वास्तास्तेन पुत्रेण पुत्रवत्य इति श्रुतिः ॥ ११ ॥ द्वादश इत्येव पुत्राः पुराणदृष्टाः ॥ १२ ॥ स्वयमुत्पादितः स्वक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः ।

---

१ ख. ग. °श्चित्ते कुले स्त्रियः । ते° । २ ख. ग. °दाच्छेयन्ते वाऽप° । ३ ग. °मस्यार्थे । ४ ख. ग. °म् । ते शब्दवार्ह स्वकुलानुपू° । ५ ख. ग. °मन्त्यपि । इ° । ६ क. ग. °ते । अप्रमत्ताः रक्षत° । ७ ख. ग. °त्यपि श्रा° । ८ ख. ग. वत्सांजनयते शतान् । गो° । ९ ख. °पं स्कन्दमार्षभम् । इ° । १० क. °स्कन्नमार्षभम् । इ° । ११ क. °ति । स्वंपराये मो° । ग. °ति । सप° । १२ ख. ग. °रायै मोघं वेत्ता कुरुते तन्तु° । १३ क. बहूनामेक° । १४ ख. ग. °द्वीनां द्वादश तेन इ° ।

॥ १३ ॥ तदलाभे नियुक्तायां क्षेत्रजो द्वितीयः ॥ १४ ॥ तृतीयः पुत्रिका विज्ञायते ॥ १५ ॥ अभ्रातृका पुंसः पितॄनभ्येति प्रतीचीनं गच्छति पुत्रत्वम् ॥ १६ ॥ तत्र श्लोकः ॥ १७ ॥ अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलंकृताम् । अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति ॥ १८ ॥ पौनर्भवश्चतुर्थः ॥ १९ ॥ या कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्यैः सह चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भूर्भवति ॥ २० ॥ या च क्लीबं पतितमुन्मत्तं वा भर्तारमुत्सृज्यान्यं पतिं विन्दते मृते वा सा पुनर्भूर्भवति ॥ २१ ॥ कानीनः पञ्चमः ॥ २२ ॥ या पितृगृहेऽसंस्कृता कामादुत्पादयेत्, मातामहस्य पुत्रो भवतीत्याहुः ॥ २३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २४ ॥ अप्रत्ता दुहिता यस्य पुत्रं विन्देत तुल्यतः । पुत्री मातामहस्तेन दद्यात्पिण्डं हरेद्धनम्, इति ॥ २५ ॥ गृहे च गूढोत्पन्नः षष्ठः ॥ २६ ॥ इत्येते दायादा बान्धवास्त्रातारो महतो भयादित्याहुः ॥ २७ ॥ अथादायादबन्धूनां सहोढ एव प्रथमो, या गर्भिणी संस्क्रियते तस्यां जातः सहोढः पुत्रो भवति ॥ २८ ॥ दत्तको द्वितीयो, यं मातापितरौ दद्याताम् ॥ २९ ॥ क्रीतस्तृतीयस्तच्छुनःशेपेन व्याख्यातम् ॥ ३० ॥ हरिश्चन्द्रो ह वै राजा सोऽजीगर्तस्य सौयवसेः पुत्रं चिक्राय ॥ ३१ ॥ स्वयमुपागतश्चतुर्थः, तच्छुनःशेपेन व्याख्यातम् ॥ ३२ ॥ शुनःशेपो वै यूपेन नियुक्तो देवतास्तुष्टाव, तस्येह देवताः पाशं विमुमुचुः, तमृत्विज ऊचुर्ममैवायं पुत्रोऽस्त्विति, तान्ह न संपेदे, ते संपादयामासुरेष एव यं कामयेत तस्य पुत्रोऽस्त्विति. तस्य ह विश्वामित्रो होताऽऽसीत्तस्य पुत्रत्वमियाय ॥ ३३ ॥ अपविद्धः पञ्चमो यं मातापितृभ्यामपास्तं प्रतिगृहीयात् ॥ ३४ ॥ शूद्रापुत्र एव षष्ठो भवतीत्याहुः ॥ ३५ ॥ इत्येतेऽदायादा बान्धवाः ॥ ३६ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३७ ॥ यस्य पूर्वेषां षण्णां न कश्चिद्दायादः स्यादेते तस्य दायं हरेरन्निति ॥ ३८ ॥ अथ भ्रातॄणां दायविभागः ॥ ३९ ॥ द्व्यंशं ज्येष्ठो हरेत्, गवाश्वस्य चानुदशमम् ॥ ४० ॥ अजावयो गृहं च कनिष्ठस्य

---

१ क. वाक्कृति । २ ख. ग. गृ॰ । ३ ख. ग. °थादायादास्तत्र स° । ४ ख. ग. °स्य सौयवसेः पुत्रं विक्रयन्स्वयं क्रीतवान् । स्व° । ५ ख. ग. °शेफेन । ६ ख. ग. शेफेन । ७ ख. ग. °शेफो ह वै यूपे नि° । ८ क. कामयते । ९ ख. ग. तस्येह । १० ख. ग. °षां वर्णानां न । ११ ख. ग तस्याप्यहरन्नि । स° । १२ घ. °भाग: । वाधानपत्यास्ताताभा पुत्रकामात् । द्व्यं । १३ ख. ग. °शुमवत्सलना° ।

॥ ४१ ॥ कार्ष्णायसं गृहोपकरणानि च मध्यमस्य ॥ ४२ ॥ मातुः पारिणेयं स्त्रियो विभजेरन् ॥ ४३ ॥ यदि ब्राह्मणस्य ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासु पुत्राः स्युस्त्र्यंशं ब्राह्मण्याः पुत्रो हरेद्द्व्यंशं राजन्यायाः पुत्रः सममितरे विभजेरन् ॥ ४४ ॥ येन चैषां स्वयमुत्पादितं स्याद्द्व्यंशमेव हरेत् ॥ ४५ ॥ अनंशास्त्वाश्रमान्तरगताः ॥ ४६ ॥ क्लीबोन्मत्तपतिताश्च ॥ ४७ ॥ भरणं क्लीबोन्मत्तानाम् ॥ ४८ ॥ प्रेतपत्नी षण्मासान्व्रतचारिण्यक्षारलवणं भुञ्जानाऽधः शयीतोर्ध्वं षड्भ्यो मासेभ्यः स्नात्वा श्राद्धं च पत्ये दत्त्वा विद्याकर्मगुरुयोनिसंबन्धान्संनिपात्य पिता भ्राता वा नियोगं कारयेत्तपसे ॥ ४९ ॥ न सोन्मत्तामवशां व्याधितां वा नियुञ्ज्यात् ॥ ५० ॥ ज्यायसीमपि षोडश वर्षाणि, न चेदामयावी स्यात् ॥ ५१ ॥ प्राजापत्ये मुहूर्ते पाणिग्राहवदुपचरेत् ॥ ५२ ॥ अन्यत्र संप्रहास्यवाक्पारुष्यदण्डपारुष्याच्च ॥ ५३ ॥ ग्रासाच्छादनस्नानानुलेपनेषु प्राग्गामिनी स्यात् ॥ ५४ ॥ अनियुक्तायामुत्पन्न उत्पादयितुः पुत्रो भवतीत्याहुः ॥ ५५ ॥ स्याच्चेन्नियोगिनो रिक्थम् ॥ ५६ ॥ लोभान्नास्ति नियोगः ॥ ५७ ॥ प्रायश्चित्तं वाऽप्युपादिश्य नियुञ्ज्यादित्येके ॥ ५८ ॥ कुमार्यृतुमती त्रीणि वर्षाण्युपासीतोर्ध्वं त्रिभ्यो वर्षेभ्यः पतिं विन्देत्तुल्यम् ॥ ५९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ६० ॥ पितुः प्रमादात्तु यदीह कन्या वयःप्रमाणं समतीत्य दीयते । सा हन्ति दातारमुदीक्षमाणा कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणेव ॥ ६१ ॥ प्रयच्छेन्नग्निकां कन्यामृतुकालभयात्पिता । ऋतुमत्यां हि तिष्ठन्त्यां दोषः पितरमृच्छति ॥ ६२ ॥ यावच्च कन्यामृतवः स्पृशन्ति तुल्यैः सकामामभियाच्यमानाम् । भ्रूणानि तावन्ति हतानि ताभ्यां मातापितृभ्यामिति धर्मवादः ॥ ६३ ॥ अद्भिर्वाचा च दत्तायां म्रियेताऽऽदौ वरो यदि । न च मन्त्रोपनीता स्यात्कुमारी पितुरेव सा ॥ ६४ ॥ बलाच्चेत्प्रहृता कन्या मन्त्रैर्यदि न संस्कृता । अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥ ६५ ॥ पाणिग्राहे मृते बाला केवलं मन्त्रसंस्कृता । सा चेदक्षतयोनिः स्यात्पुनः संस्कारमर्हति, इति ॥ ६६ ॥ प्रोषितपत्नी पञ्च

---

१ ख. ग. कार्ष्णं गां गां धवसं । २ ग. °रथन्येन । ३ क. वा भिभि° । ४ क °पेत । म । घ. °षेत् । न सोन्मादाम° । ५ ख. ग. सेवोन्म° । ६ ख. ग. °वर्षा न चेदामयाविनी स्या° । ७ ख. ग. °णिग्रहणवदु° पचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वा° । ८ ख. ग. प्राग्यामि° । ९ ख. ग. °गिनो दृष्टात्तो° । घ. °गिनोः । रिक्थलो° । १० ख. ग. °पतिं° । ११ ख. ग. प्रदानात्तु यदा हि पूर्वं कन्या वयो वः च° । १२ ख. ग. °रमपीत्त° । १३ ख. ग. °सायोन° । १४ ख. ग. सा । बालाच्चेदाहृता । १५ ग. °णिग्राहे ।

वर्षाण्युपासीतोर्ध्वं पञ्चभ्यो वर्षेभ्यो भर्तृसकाशं गच्छेत् ॥६७॥ यदि धर्मार्थाभ्यां प्रवासं प्रत्यनुकामा न स्याद्यथा प्रेत एवं वर्तितव्यं स्यात् ॥ ६८ ॥ एवं ब्राह्मणी पञ्च प्रजाताऽप्रजाता चत्वारि, राजन्या प्रजाता पञ्चाप्रजाता त्रीणि, वैश्या प्रजाता चत्वार्यप्रजाता द्वे, शूद्रा प्रजाता त्रीण्यप्रजातैकम् ॥ ६९ ॥ अत ऊर्ध्वं समानोदकपिण्डजन्मर्षिगोत्राणां पूर्वः पूर्वो गरीयान् ॥ ७० ॥ न तु खलु कुलीने विद्यमाने परगामिनी स्यात् ॥ ७१ ॥ यस्य पूर्वेषां षण्णां न कश्चिद्दायादः स्यात्सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभजेरन् ॥ ७२ ॥ तेषामलाभ आचार्यान्तेवासिनौ हरेयाताम् ॥ ७३ ॥ तयोरलाभे राजा हरेत् ॥७४॥ न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेत् ॥७५॥ ब्रह्मस्वं तु विषं घोरम् ॥ ७६ ॥ न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते । विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम्, इति ॥ ७७ ॥ त्रैविद्यसाधुभ्यः संप्रयच्छेत्संप्रयच्छेदिति ॥ ७८ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

=====

( अथाष्टादशोऽध्यायः । )

---

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नश्चण्डालो भवतीत्याहू राजन्यायां वैणो वैश्यायामन्त्यावसायी ॥ १ ॥ वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नो रामको भवतीत्याहुः, राजन्यायां पुल्कसः ॥ २ ॥ राजन्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नः सूतो भवतीत्याहुः ॥ ३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ४ ॥ छन्नोत्पन्नास्तु ये केचित्प्रातिलोम्यगुणाश्रिताः । गुणाचारपरिभ्रंशात्कर्मभिस्तान्विजानीयुः, इति ॥५॥ एकान्तरद्व्यन्तरत्र्यन्तरानुजाता ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यैरम्बष्ठोग्रनिषादा भवन्ति ॥६॥ शूद्रायां पारशवः पारयन्नेव जीवन्नेव शवो भवतीत्याहुः ॥७॥ शव इति मृताख्यो ॥ ८ ॥ एकं वा एतच्छ्मशानं ये शूद्रास्तस्माच्छूद्रसमीपे नाध्येतव्यम् ॥ ९ ॥ अथापि यमगीताञ्श्लोकानुदाहरन्ति ॥ १० ॥ श्मशानमेतत्प्रत्यक्षं ये शूद्राः पापचारिणः । तस्माच्छूद्रसमीपे तु नाध्येतव्यं कदाचन ॥ ११ ॥

---

१ क. ग. °यां प्रवसेद्यथा मृता यथा प्रेतस्यैवं न वर्ति° । २ ख. ग. °वं पञ्च ब्राह्मणी प्रजाता चत्वारि राजन्या प्रजाता त्रीणि वैश्या प्रजाता द्वे शूद्रा प्रजाता अ° । ३ च. °मानार्षजन्मपिण्डोदकगो° । ४ ख. ग. °कि स्या° । ५ क ग. °रा वैश्या° । ६ ख. ग. °न्ति छिन्नो° । ७ क. च. °न्तराद्व्यन्तरात्र्यन्तरासु जा° । ८ क. ख. °श्च्छा पारशवः । पारयन्नेव° । ९ ख. ग. °श्मा । एतच्छ्मशानं यच्छूद्रस्त° ।

न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविष्कृतम् । न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमा-
दिशेत् ॥ १२ ॥ यश्चास्योपदिशेद्धर्मं यश्चास्य व्रतमादिशेत् । सोऽसंवृतं तमो घोरं
सह तेन प्रपद्यते, इति ॥ १३ ॥ व्रणद्वारे कृमिर्यस्य संभवेत कदाचन । प्राजापत्येन
शुध्येत हिरण्यं गौर्वासो दक्षिणा, इति ॥ १४ ॥ नाग्निं चित्वा रामामुपेयात् ॥१५॥
कृष्णवर्णा या रामा रमणायैव न धर्माय न धर्मायेति ॥ १६ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

( अथैकोनविंशोऽध्यायः । )

स्वधर्मो राज्ञः पालनं भूतानां तस्यानुष्ठानात्सिद्धिः ॥ १ ॥ भयकारुण्यहानं जरा-
मर्यं(र्यं) वै तत्सत्रमाहुर्विद्वांसस्तस्माद्गार्हस्थ्यानेयविकेषु पुरोहितं दध्यात् ॥ २ ॥ विज्ञा-
यते ॥ ३ ॥ ब्रह्मपुरोहितं राष्ट्रमृध्नोतीति ॥ ४ ॥ उभयस्य पालनादसामर्थ्याच्च देश-
धर्मजातिकुलधर्मान्सर्वानेवैताननुप्रविश्य राजा चतुरो वर्णान्स्वधर्मे स्थापयेत् ॥ ५ ॥
तेष्वपचरत्सु दण्डं धारयेत् ॥ ६ ॥ दण्डस्तु देशकालधर्मवयोविद्यास्थानविशेषैर्हिं-
साक्रोशयोः कल्प्य आगमादृष्टान्ताच्च ॥ ७ ॥ पुष्पफलोपगान्पादपान्न हिंस्यात्कर्षणोक-
रणार्थं चोपहन्यात् ॥ ८ ॥ गार्हस्थ्याङ्गानां च मानोन्माने रक्षिते स्याताम् ॥ ९ ॥
अधिष्ठानान्नानीहारः स्वार्थानां, मानमूल्यमात्रं नैहारिकं स्यात् ॥ १० ॥ महामहयोः
स्थानात्पथः स्यात्(?) ॥ ११ ॥ संयाने दशवाहवाहिनी द्विगुणकारिणी स्यात् ॥ १२ ॥
प्रत्येकं प्रेष्यास्यः पुमान्(?) ॥ १३ ॥ पुंसां शतावराध्यं चाऽऽहवयेदव्यथाः स्त्रियः
स्युः ॥ १४ ॥ करोष्ठीकामाषः समध्याषः पादः कार्षापणाः स्युर्निरुदकस्तरोमो-
क्योऽकरः श्रोत्रियो राजपुमाननाथप्रव्रजितबालवृद्धतरुणप्रजाताः प्राग्गामिकाः कुमा-
र्यो मृतपत्न्यश्च ॥ १५ ॥ बाहुभ्यामुत्तरञ्छतगुणं दद्यात् ॥ १६ ॥ नदीकक्षव-

१ क. °त । सुसंवृतं त° । २ ख. ग. नाग्निचित्परामु° । ३ ख. ग. °णांयः सरमाया इव । ४ ख. ग. °कारणं व्यापालनं वै एतत्सत्रमा° । ५ ख. ग. °हिते दद्याद्विज्ञायते ब्राह्मणः पुरोहितो राष्ट्रं दधातीति तस्य भयमपा° । ६ ख. ग. °तिधर्मेकु° । ७ ख. ग. व्यधर्मपरेषु° । दण्डं तु दे° । ८ ख. ग. धर्माधर्मव° । ९ ख. ग °पौर्दिशेत् । आ° । १० ख. ग. °मारद्यमाणात् । पु° । ११ च. °णकार° । १२ ख. ग. °हंस्थ्यं गां च । १३ क. °नान्मानी° । ख. ग. °नाशो नीहारसार्थानामस्मानम्° । १४ ख. ग. °हस्यः स्यात् । संमानयेद-
वाहवाहुलीयद्वि° । १५ क. स्थानमन्यथा स्या° । १६ क. °मै देश । १७ क. च प्रपाः स्युः पुं° । १८ ख. ग. अर्धं वाराध्यं वा तदेतदव्यथाः । १९ ख. ग. राष्ट्रे मानाधारमध्यमाः पादः कार्षापणस्य निरुक्तोऽन्तरो मानाक° । २० ख. °नव° । २१ ख. ग. °प्रदातप्राग्गामि° । २२ ख. °र्यो भृत° । २३ ग. मृतापत्याश्च ।

नैदाघशैलोपभोगा निष्कराः स्युस्तदुपजीविनो वा दद्युः ॥ १७ ॥ प्रतिमासमुद्वाहकरं त्वागमयेद्राजनि च प्रेतं दद्यात्मासङ्क्रिकम् ॥ १८ ॥ एतेन मातृवृद्धाचिव्याख्याता ॥ १९ ॥ राजमहिष्याः पितृव्यमातुलान्राजा बिभृयात्तद्बन्धूंश्चान्यांश्च ॥ २० ॥ राजपत्न्यो ग्रासाच्छादनं लभेरन् ॥ २१ ॥ अनिच्छन्त्यो वा प्रव्रजेरन् ॥ २२ ॥ क्लीबोन्मत्तान्राजा बिभृयात्, तद्गामित्वाद्रिक्थस्य ॥ २३ ॥ शुल्के चापि मानवं श्लोकमुदाहरन्ति ॥ २४ ॥ न भिन्नकार्षापणमस्ति शुल्के न शिल्पवृत्तौ न शिशौ न दूते । न भैक्षलब्धे न हृतावशेषे न श्रोत्रिये प्रव्रजिते न यज्ञे, इति ॥२५॥ स्तेनोऽनुप्रवेशान्न दुष्यते शस्त्रधारी सहोढो व्रणसंपन्नो व्यपदिष्टस्त्वेकेषां दण्ड्योत्सर्गे राजैकरात्रमुपवसेत्त्रिरात्रं पुरोहितः ॥ २६ ॥ कृच्छ्रमदण्ड्यदण्डने पुरोहितस्त्रिरात्रं राजा ॥ २७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २८ ॥ अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पत्यौ भार्याऽपचारिणी । गुरौ शिष्यश्च याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥ २९ ॥ राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः । निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥३०॥ एनो राजानमृच्छति उत्सृजन्तं सकिल्बिषम् । तं चेद्घातयते राजा हन्ति धर्मेण दुष्कृतम्, इति ॥३१॥ सद्यःमात्ययिके कार्ये सद्यः शौचं विधीयते । तथाऽनात्ययिके नित्यं काल एवात्र कारणम्, इति ॥ ३२ ॥ यमगीतं चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ॥ ३३ ॥ नात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रती( ति )नां न च सत्रिणाम् । ऐन्द्रस्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदा, इति हि ते सदा, इति ॥ ३४ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्र एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

====

१ ख. ग. °नशैलोपभाङ्गानि° । २ ख. ग. °करैस्त्वाग° । ३ ख. ग. °तुलांशस्यापितृव्याजाया । ४ ख. ग. °तद्गामित्वादंशस्य स्युस्तद्व° । ५ ख. ग. °न्मत्तानां चाऽपि । मा° । ६ ख. ग. न रिक्थस्य° । ७ ख. ग. शुल्के । ८ क. ग. धर्मे । ९ क. ग. °ल्पवृत्तौ न हृ° । १० ख. ग. स्तेनाभियस्तदुष्यत्प्रधारीसहोढ-व्रणसंपन्नव्यपदिष्टस्त्वेके° । ११ ख. ग. दण्ड्योत्स° । १२ ख. ग. °त्रं वा । अ° । १३ ख. ग. येन घातयेद्राजा राजधर्मेण दुष्यतीति । १४ क. ज. राजामा° । १५ ख. ग. °वा तान्यपि नित्यानि का° । १६ क. ख. मायत्तो° । १७ ख. ग, मन्त्रिणाम् । १८ क. °ति ॥ ३४ ॥

( अथ विंशोऽध्यायः । )

---

अनभिसंधिकृते प्रायश्चित्तमपराधे ॥ १ ॥ अभिसंधिकृतेऽप्येके ॥ २ ॥ गुरुरात्मवतां शास्ता शास्ता राजा दुरात्मनाम् । इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः, इति ॥३॥ तत्र च सूर्याभ्युदितः सन्नहस्तिष्ठेत् ॥ ४ ॥ सावित्रीं च जपेत् ॥ ५ ॥ एवं सूर्याभिनिर्मुक्तो रात्रावासीत ॥ ६ कुनखी श्यावदन्तस्तु कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेत् ॥ ७ ॥ परिवित्तिः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा निविशेत, तां चैवोपयच्छेत् ॥ ८ ॥ अथ परिविविदानः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा तस्मै दत्त्वा पुनर्निर्वि( वि )शेत, तामेवोपयच्छेत् ॥ ९ ॥ अग्रेदिधिषूपतिः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा निविशेत तां चैवोपयच्छेत् ॥ १० ॥ दिधिषूपतिः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा तस्मै दत्त्वा पुनर्निविशेत् ( त ) ॥ ११ ॥ वीरहणं परस्ताद्वक्ष्यामः ॥ १२ ॥ ब्रह्मघ्नः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनरुपयुञ्जीत वेदमाचार्यात् ॥ १३ ॥ गुरुतल्पगः सवृषणं शिश्नमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणामुखो गच्छेत् ॥ १४ ॥ यत्रैव प्रतिहन्यात्तत्र तिष्ठेदाप्रलयम् ॥ १५ ॥ निष्कालको वा घृताभ्यक्तस्तप्तां सूर्मीं परिष्वजेन्मरणात्पूतो भवतीति विज्ञायते ॥ १६ ॥ आचार्यपुत्रशिष्यभार्यासु चैवम् ॥ १७ ॥ योनिषु च गुर्वीं सखीं गुरुसखीमपपात्रां पतितां च गत्वा कृच्छ्रोऽब्दपादं चरेत् ॥ १८ ॥ एतदेव चाण्डालपतितान्नभोजनेषु, ततः पुनरुपनयनं, वपनादीनां तु निवृत्तिः ॥ १९ ॥ मानवं चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ॥ २० ॥ वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च । एतानि तु निवर्तन्ते पुनःसंस्कारकर्मणि, इति ॥ २१ ॥ मत्या मद्यपाने त्वसुरायाः सुरायाश्चाज्ञाने कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ घृतं प्राश्य पुनः संस्कारश्च ॥ २२ ॥ मूत्रशकृच्छुक्राभ्यवहारेषु चैवम् ॥ २३ ॥ मद्यभाण्डे स्थिता आ(अ)पो यदि कश्चिद्द्विजः पिबेत् पद्मोदुम्बरबिल्वपलाशानामुदकं पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २४ ॥ अभ्यासे तु सुराया अग्निवर्णां तां द्विजः पिबेन्मरणात्पूतो भवतीति ॥ २५ ॥ भ्रूणहनं वक्ष्यामो

---

१ ख. घ. अथ । २ ख. ग. चरित्वा पुनर्निर्विशेत् । अथ दिधिषूपतिः कृच्छ्रं । ३ ख. ग. °त्वा निर्विशेत् । चरन्ब्रह्महत्याद्° । ४ ख. ग. °पनीतो वे° । ५ क. ग. °मुद्धृत्या° । ६ ख. ग. सूर्मिं । ७ ख. ग °भ्युपायो म° । ८ ख. घ. °सखीं च पति° । ९ ख. ग. °च्छ्राब्दं च° । १० ख. ग. च । निवर्तन्ते द्विजातीनां पु° । ११ ख. ग. मद्यपाने त्वसुराभ्यवहा° । १२ क. °याश्च ज्ञा° । १३ ख. ग. °द्द्विजोऽपिबेत् ।

ब्राह्मणं हत्वा भ्रूणहा भवत्यविज्ञातं गर्भमविज्ञाता हि गर्भाः पुमांसो भवन्ति ॥२६॥ तस्मात्पुंस्कृत्याऽऽजुह्वतीति, भ्रूणहाऽग्निमुपसमाधाय जुहुयादेताः ॥ २७ ॥ लोमानि मृत्योर्जुहोमि लोमभिर्मृत्युं वासय, इति प्रथमाम् ॥ २८ ॥ त्वचं मृत्योर्जुहोमि त्वचा मृत्युं वासय, इति द्वितीयाम् ॥ २९ ॥ लोहितं मृत्योर्जुहोमि लोहितेन मृत्युं वासय, इति तृतीयाम् ॥ ३० ॥ मांसं मृत्योर्जुहोमि मांसेन मृत्युं वासय, इति चतुर्थीम् ॥ ३१ ॥ स्नावानि मृत्योर्जुहोमि स्नावाभिर्मृत्युं वासय, इति पञ्चमीम् ॥ ३२ ॥ मेदो मृत्योर्जुहोमि मेदसा मृत्युं वासय, इति षष्ठीम् ॥ ३३ ॥ अस्थीनि मृत्योर्जुहोमि अस्थिभिर्मृत्युं वासय, इति सप्तमीम् ॥ ३४ ॥ मज्जानं मृत्योर्जुहोमि मज्जा(ज्ज)भिर्मृत्युं वासय, इत्यष्टमीमिति ॥ ३५ ॥ राजार्थे ब्राह्मणार्थे वा सङ्ग्रामेऽभिमुखमात्मानं घातयेत्त्रिरजितो वाऽपराद्धः पूतो भवतीति ॥ ३६ ॥ विज्ञायते हि ॥ ३७ ॥ निरुक्तं ह्येनः कनीयो भवतीति ॥ ३८ ॥ तथाऽप्युदाहरन्ति ॥ ३९ ॥ पतितं पतितेत्युक्त्वा चौरं चौरेति वा पुनः। वचनात्तुल्यदोषः स्यान्मिथ्या द्विर्दोषतां व्रजेत्, इति ॥ ४० ॥ एवं राजन्यं हत्वाऽष्टौ वर्षाणि चरेत्, षड्वैश्यं, त्रीणि शूद्रं, ब्राह्मणीं चाऽऽत्रेयीं हत्वा सवनगतौ च राजन्यवैश्यौ ॥ ४१ ॥ आत्रेयीं वक्ष्यामो रजस्वलामृतुस्नातामात्रेयीमाहुः ॥४२ ॥ अत्र ह्येष्यदपत्यं भवतीति ॥ ४३॥ नात्रेय्यां राजन्यहिंसायां राजन्यां वैश्यहिंसायां वैश्यां शूद्रहिंसायां शूद्रां हत्वा संवत्सरम् ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणसुवर्णहरणे प्रकीर्य केशान्राजानमभिधावेत्स्तेनोऽस्मि भोः शास्तु मां भवानिति। तस्मै राजौदुम्बरं शस्त्रं दद्यात्तेनाऽऽत्मानं प्रमापयेन्मरणात्पूतो भवतीति विज्ञायते ॥ ४५ ॥ निष्कालको वा घृताक्तो गोमयाग्निना पादप्रभृत्यात्मानमभिदाहयेन्मरणात्पूतो भवतीति विज्ञायते ॥४६ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ४७ ॥ पुराकालात्प्रमीतानां पापाद्विविधकर्मणाम्। पुनरापन्नदेहानामङ्कं भवति तच्छृणु॥४८॥ स्तेनः कुनखी भवति श्वित्री भवति ब्रह्महा। सुरापः श्यावदन्तस्तु दुश्चर्मा गुरुतल्पगः, इति ॥४९॥ पतितसंप्रयोगं च ब्राह्मेण वा यौनेन वा यास्तेभ्यः सकाशान्मात्रा उपलब्धास्तासां परित्यागस्तैश्च न संवसेदुदीचीं दिशं गत्वाऽनश्नन्संहिताध्ययनमधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते ॥ ५० ॥ तथाऽप्युदाहरन्ति ॥ ५१ ॥

---

१ ख. ग. 'स्कृत्य जुहु'। २ क. ख. ग. 'वात्। लोमा'। ३ ख. ग. 'रजितो'। ४ ख. घ. 'वचना तुल्य'। ५ ख. ग. 'न्यादिदोष'। ६ ख. ग. अत्रेत्येवमपत्यं भवतीति चात्रेयी राजन्याहिं'। ७ क. ख. घ. 'यां वैश्यहिंसायां शूद्रं ह'। ८ ख. ग. 'तानामाबाङ्कविविध'।

शरीरपरितापेन तपसाऽध्ययनेन च। मुच्यते पापकृत्पापात्तथापि मनुरब्रवीत्, इति विज्ञायते विज्ञायत इति॥ ५२॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः॥ २०॥

(अथैकविंशोऽध्यायः।)

शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेद्वीरणैर्वेष्टयित्वा शूद्रमग्नौ प्रास्येत्॥ १॥ ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं कारयित्वा सर्पिषा समभ्यज्य नग्नां कृष्णं खरमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत्पूता भवतीति विज्ञायते॥ २॥ वैश्यश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेल्लोहितदर्भैर्वेष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्रास्येत्॥ ३॥ ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं कारयित्वा सर्पिषाऽभ्यज्य नग्नां गौरं खरमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत्पूता भवतीति विज्ञायते॥ ४॥ राजन्यश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेच्छरपत्रैर्वेष्टयित्वा राजन्यमग्नौ प्रास्येत्, ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं कारयित्वा सर्पिषा समभ्यज्य नग्नां श्वेतं खरमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत्पूता भवतीति विज्ञायते॥ ५॥ एवं वैश्यो राजन्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्ययोः॥ ६॥ मनसा भर्तुरतिचारे त्रिरात्रं यावकं क्षीरौदनं वा भुञ्जानाऽधः शयीतोर्ध्वं त्रिरात्रादप्सु निमग्नायाः सावित्र्यष्टशतेन शिरोभिर्जुहुयात्पूता भवतीति विज्ञायते॥ ७॥ वाक्संबन्ध एतदेव मासं चरित्वोर्ध्वं मासादप्सु निमग्नायाः सावित्र्याश्चतुर्भिरष्टशतैः शिरोभिर्जुहुयात्पूता भवतीति विज्ञायते॥ ८॥ व्यवाये तु संवत्सरं घृतपटं धारयेत्॥ ९॥ गोमयगर्ते कुशप्रस्तरे वा शयीतोर्ध्वं संवत्सरादप्सु निमग्नायाः सावित्र्यष्टशतेन शिरोभिर्जुहुयात्पूता भवतीति विज्ञायते॥ १०॥ व्यवाये तीर्थगमने धर्मेभ्यस्तु निवर्तते। चतस्रस्तु परित्याज्याः शिष्यगा गुरुगा च या॥ ११॥ पतिघ्नी च विशेषेण जुङ्गितोपगता च या॥ १२॥ या ब्राह्मणी सुरापी न तां देवाः पतिलोकं नयन्ति। इहैव सा चरति क्षीणपुण्याऽप्सु लुग्भवति शुक्तिका वा॥ १३॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां स्त्रियः शूद्रेण संगताः। अप्रजाता विशुध्यन्ति प्रायश्चित्तेन नेतराः। प्रतिलोमं चरेयुस्ताः कृच्छ्रं चान्द्रायणोत्तरम्॥ १४॥ पतिव्रतानां गृहमेधिनीनां

* अत्रैतदध्यायसमाप्तिः ख. ग. पुस्तकयोः। इत उत्तरग्रन्थः क. ग. पुस्तकयोर्न विद्यते।

१ क. ग. 'रपातनार्थेन त'। २ क. ख. 'यते इ'। ३ क. ग. नग्नां चोरवाहयेत्'। ४ क. ग. शयाना त्रिरात्रमप्सु। ५ क. ख. निमग्नायाः।

सत्यव्रतानां च शुचिव्रतानाम्। तासां तु लोकाः पतिभिः समाना गोमायुलोका व्यभिचारिणीनाम् ॥ १५ ॥ पतत्यर्धं शरीरस्य यस्य भार्या सुरां पिबेत्। पतितार्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ १६ ॥ ब्राह्मणश्चेदप्रेक्षापूर्वं ब्राह्मणदारानभिगच्छेद-निवृत्तधर्मकर्मणः कृच्छ्रो निवृत्तधर्मकर्मणोऽतिकृच्छ्रः ॥ १७ ॥ एवं राजन्यवैश्ययोः ॥ १८ ॥ गां चेद्धन्यात्तस्याश्चर्मणाऽऽर्द्रेण परिवेष्टितः षण्मासान्कृच्छ्र(च्छ्रं) तप्तकृच्छ्रं वा तिष्ठेत् ॥ १९ ॥ तयोर्विधिः ॥ २० ॥ त्र्यहं दिवा भुङ्क्ते नक्तमश्नाति वै त्र्यहम्। त्र्यहमयाचितव्रतस्त्र्यहं न भुङ्क्त इति कृच्छ्रः ॥ २१ ॥ त्र्यहमुष्णं पिबेदा-(बा) पस्त्र्यहमुष्णं पयः पिबेत्। त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षः परं त्र्यहम् ॥२२॥ इति तप्तकृच्छ्रः ॥२३॥ ऋषभवेहतौ च दद्यात् ।२४॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥२५॥ त्रय एव पुरा रोगा ईर्ष्या अनशनं जरा। पृषद्ध्रस्तनयं(?) हत्वा अष्टानवतिमाहरेत् ॥२६॥ इति श्वमार्जारनकुलसर्पदर्दुरमूषकान्हत्वा कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेत्किंचिद्दद्यात् ॥ २७॥ अनस्थिमतां तु सत्त्वानां गोमात्रं राशिं हत्वा कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेत्किंचिद्दद्यात् ॥ २८ ॥ अस्थिमतां त्वेकैकम् ॥ २९ ॥ योऽग्नीनपविध्येत्कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनराधानं कारयेत् ॥ ३० ॥ गुरोश्चालीकनिर्बन्धः सचैलं स्नातो गुरुं प्रसादये-त्प्रसादात्पूतो भवतीति विज्ञायते ॥ ३१ ॥ नास्तिकः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा विरमेन्नास्तिक्यात् ॥ ३२ ॥ नास्तिकवृत्तिस्त्वतिकृच्छ्रम् ॥ ३३ ॥ एतेन सोम-विक्रयी व्याख्यातः ॥ ३४ ॥ वानप्रस्थो दीक्षाभेदे कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा महा-कक्षे (क्षं) वर्धयेत् ॥ ३५ ॥ भिक्षुकैर्वा(को वा)नप्रस्थवत्सोमवृद्धिवर्जं स्वशास्त्र-संस्कारश्च स्वशास्त्रसंस्कारश्चेति ॥ ३६ ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्र एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

---

(अथ द्वाविंशोऽध्यायः।)

---

अथ खल्वयं पुरुषो मिथ्या व्याकरोत्ययाज्यं वा याजयति अप्रतिग्राह्यं वा प्रति-गृह्णाति अन्नं वाऽश्नाति अनाचरणीयमेवाऽऽचरति तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्यादिति मीमांसन्ते, न कुर्यादित्याहुर्न हि कर्म क्षीयत इति, कुर्यादित्येव तस्माच्छ्रुतिनिदर्शनाच्च-

---

१ क. °दप्रेक्षा° । २ ख. °मुष्णाः पि° ३ क. °त्वा विरमेत्। नास्तिक्यात्पुनराधानं न का° । ४ क. °स्थवात्सामेवृद्धिवर्धनं स्व° । ५ क. ख. °रश्चे° । ६ क. °नमन्नंवाऽश्ना ।

रति सर्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजत, इति ॥ १ ॥ याचाऽभिशस्तो गोसवेनाग्निष्टुता यजेत ॥ २ ॥ तस्य निष्क्रयणानि जपस्तपो होम उपवासो दानमुपनिषदो वेदादयो वेदान्ताः सर्वच्छन्दःसंहिता मधून्यघमर्षणमथर्वशिरो रुद्राः पुरुषसूक्तं राजनि(न)रौहिणे सामनी कूष्माण्डानि पावमान्यः सावित्री चेति पावनानि ॥ ३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ४ ॥ वैश्वानरीं व्रातपतीं पवित्रेष्टिं तथैव च। सकृदृतौ प्रयुञ्जानः पुनाति दशपूरुषम्, इति ॥ ५ ॥ उपवासन्यायेन पयोव्रतता फलभक्षता प्रसृतयावको हिरण्यप्राशनं सोमपानमिति मेध्यानि ॥ ६ ॥ सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः स्रवन्त्यः पुण्या ह्रदास्तीर्थान्यृषिनिवासगोष्ठपरिष्कन्धा इति देशाः ॥ ७ ॥ संवत्सरो मासश्चतुर्विंशत्यहो द्वादशाहः षडहस्त्र्यहोऽहोरात्र इति कालाः ॥ ८ ॥ एतान्येवानादेशे विकल्पेन क्रियेरन्, एनःसु गुरुषु गुरूणि लघुषु लघूनि ॥ ९ ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तिः सर्वप्रायश्चित्तिरिति ॥ १० ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

=====

( अथ त्रयोविंशोऽध्यायः । )

---

ब्रह्मचारी चेत्स्त्रियमुपेयादरण्ये चतुष्पथे लौकिकेऽग्नौ रक्षोदैवतं गर्दभं पशुमालभेत, नैर्ऋतं वा चरुं निर्वपेत्, तस्य जुहुयात्कामाय स्वाहा, कामकामाय स्वाहा, निर्ऋत्यै स्वाहा, रक्षोदेवताभ्यः स्वाहेति ॥ १ ॥ एतदेव रेतसः प्रयत्नोत्सर्गे दिवा स्वप्ने व्रतान्तरेषु वा समावर्तनात्तिर्यग्योनिव्यवाये ॥ २ ॥ शुक्लमृषभं दद्यात् ॥ ३ ॥ गां गत्वा शूद्रावधेन दोषो व्याख्यातः ॥ ४ ॥ ब्रह्मचारिणः शवकर्मणो व्रतान्निवृत्तिरन्यत्र मातापित्रोः ॥ ५ ॥ स चेद्व्याधीयीत कामं गुरोरुच्छिष्टं भेषजार्थं सर्वं प्राश्नीयात् ॥ ६ ॥ गुरुप्रयुक्तश्चेन्म्रियेत त्रीन्कृच्छ्रांश्चरेद्गुरुः ॥ ७ ॥ ब्रह्मचारी चेन्मांसमश्नीयादुच्छिष्टभोजनीयं कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥ ८ ॥ श्राद्धसूतकभोजनेषु चैवम् ॥ ९ ॥ अकामतोपनतं मधु वाजसनेयके न दुष्यतीति विज्ञायते ॥ १० ॥ य आत्मत्यागयभिशस्तो भवति सपिण्डानां प्रेतकर्मच्छेदः॥११॥

---

१ क. "ति समपीर" । २ क. "ध्या नवस्ती" । ३ ब. "रात्रा इ" । ४ ख. मैत्रेयी । ५ क. "शुक्लमृषभं दद्यात् । शुक्लकूर्मं गां दत्त्वा शूद्रव" ।

काष्ठजललोष्टपाषाणशस्त्रविषरज्जुभिर्य आत्मानमवसादयति, स आत्महा भवति ॥ १२ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥१३॥ य आत्मत्यागिनः कुर्यात्स्नेहात्प्रेतक्रियां द्विजः । स तप्तकृच्छ्रसहितं चरेच्चान्द्रायणव्रतम्, इति ॥१४॥ चान्द्रायणं परस्तादुपदेक्ष्यामः॥१५॥ आत्महननाध्यवसाये त्रिरात्रम् ॥ १६ ॥ जीवन्नात्मत्यागी कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेत्, त्रिरात्रं चोपवसेन्नित्यं स्निग्धेन वाससा प्राणानात्मनि चाऽऽयम्य त्रिः पठेदघमर्षण- मिति ॥ १७ ॥ अपि वैतेन कल्पेन गायत्रीं परिवर्तयेत् । अपि वाऽग्निमुपसमाधाय कूश्माण्डैर्जुहुयाद्घृतम् ॥ १८ ॥ यच्चान्यन्महापातकेभ्यः सर्वमेतेन पूयत इत्यथाप्या- पयेत् ॥ १९ ॥ अग्निश्च मा मन्युश्चेति मानसेनमा पापं ध्यात्वोपपूर्वाः सन्ध्यान्ता व्याहृतीर्जपेदघमर्षणं वा पठेत् ॥ २० ॥ मानुषास्थि स्निग्धं स्पृष्ट्वा त्रिरात्रमाशौचम्, अस्निग्धं त्वहोरात्रम् ॥ २१ ॥ शवानुगमने चैवम् ॥ २२ ॥ अधीयानानामन्तरा गमने त्वहोरात्रमभोजनम्, त्रिरात्रमभोजनम्, त्रिरात्रमभिषेको विवासश्चान्योन्येन ॥ २३ ॥ श्वमार्जारनकुलशीघ्रगाणामहोरात्रम् ॥ २४ ॥ श्वकुक्कुटग्राम्यसूकरकङ्क- गृध्रभासपारावतमानुषकाकोलूकमांसादने सप्तरात्रमुपवासो निष्पुरीषभावो घृतप्राशः पुनःसंस्कारश्च ॥ २५ ॥ ब्राह्मणस्तु शुना दष्टो नदीं गत्वा समुद्रगाम् । प्राणायाम- शतं कृत्वा घृतं प्राश्य ततः शुचिः, इति ॥ २६ ॥ काम्यांऽग्निर्यनसः शुद्धिरुदकार्को- पलोकनम् । अविज्ञातं च भूतानां षड्विधा शुद्धिरिष्यते, इति ॥ २७ ॥ श्वचाण्डा- लपतितोपस्पर्शने सचैलं स्नातः सद्यः पूतो भवतीति विज्ञायते ॥ २८ ॥ पतितचा- ण्डालशवस्पर्शे त्रिरात्रं वाग्यता अनश्नन्त आसीरन्, सहस्रपरमं वा तदभ्यसन्तः, पूता भवन्तीति विज्ञायते ॥ २९ ॥ एतेनैव गर्हिताध्यापकयाजका व्याख्याताः, दक्षिणात्यागाच्च पूता भवन्तीति विज्ञायते ॥ ३० ॥ एतेनैवाभिशस्तो व्याख्यातः ॥ ३१ ॥ अवकीर्णी भ्रूणहत्यायां द्वादशरात्रमब्भक्षो द्वादशरात्रमुपवसेत् ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणमनृतेनाभिशं( स )स्य पतनीयेनोपपतनीयेन वा मासमब्भक्षः शुद्धवतीराव- र्तयेत् ॥ ३३ ॥ अश्वमेधावभृथं वा गच्छेत् ॥ ३४ ॥ एतेनैव चाण्डालीव्यवायो व्याख्यातः ॥ ३५ ॥ अथापरः कृच्छ्रविधिः साधारणो व्यूढः ॥ ३६ ॥ अहः प्रातरहर्नक्तमहरेकमयाचितम् । अहः पराकं तत्रैकमेवं चतुरहौ परौ ॥ ३७ ॥

---

१ ख. 'वेष्टो' । २ ख. 'ग्यपूक' । ३ क. 'तपावत्वा' । ४ क. 'पकुक्कुटवा च' । ५ ख. 'व्याख्या- राणभक्षे त्रि' । ६ ख. 'भवतो पू' । ७ ख. 'भूयं च । ८ क. अतः पराकतत्रैक' ।